

Nacionālās programmas projekts "Kapacitātes stiprināšana nodarbinātības un dzimumu līdztiesības politikas izstrādē un ieviešanā iesaistītajām institūcijām"
Nr. VPD1/ESF/NVA/04NP/3.1.4/0001/0007

PIEEJA UN DARBA PAŅĒMIENI VIENĀDU IESPĒJU NODROŠINĀŠANAI ZĒNIEM UN MEITENĒM

Tālākizglītības programma skolotājiem

DALĪBNIEKA BURTNĪCA

Dalībnieka burtnīcu izstrādāja:
Arina Bogdzeviča, Elīna Celmiņa, Ligita Grigule, Inese Ķīkule, Anna Rāta

Projekts finansēts no Eiropas Sociālā fonda līdzekļiem un Latvijas Republikas budžeta

Saturs

Ievads	4
1. Ar dzimumu līdztiesību saistīto jēdzienu skaidrojums	5
2. Dzimumsociālās lomas un stereotipi	6
3. Dzimumu līdztiesība un izglītība	10
3. 1. Pētījuma metodoloģija	11
3. 2. Ieskats pētījuma secinājumos	11
3. 2. 1. Zēniem un meitenēm raksturīgās īpašības un dzimumsociālās lomas	11
3. 2. 2. Skolēna dzimuma ietekme uz mācīšanos	14
3. 2. 3. Skolēnu nākotnes profesijas	16
3. 2. 4. Dzimumu līdztiesības aspekta atspoguļojums mācību grāmatās	20
3. 2. 5. Skolotāja un skolas direktora dzimums	21
4. Vecumposmu iezīmes	24
4. 1. Pirmsskolas un sākumskolas vecuma specifika (3–11 g. v.)	24
4. 1. 1. Pirmsskolas vecums (3–7 g. v.)	24
4. 1. 2. Skolas gadi (7–11 g. v.)	25
4. 2. Pubertātes un jauniešu vecumposma specifika (11–18 g. v.)	26
4. 3. Profesijas izvēle	34
5. Drošība un dzimums: vardarbība, cilvēku tirdzniecība, seksuālā uzvedība	35
5. 1. Cilvēktiesības	35
5. 2. Vardarbība	35
5. 3. Prostitūcija	37
5. 4. Cilvēku tirdzniecība	38
5. 5. Ietekme uz jauniešiem	39
5. 6. Riska grupas un situācijas	40
5. 7. Drošības pasākumi	40
6. Dzimumu līdztiesības principa integrēšana mācību procesā	41
6. 1. Mācību programmas līmenis	42
6. 2. Saskarsmes līmenis	43
6. 3. Individuālais līmenis	44
Literatūras saraksts	46

Ievads

Pasaules mērogā valstīs ar visaugstāko labklājības līmeni ir ievērojami panākumi arī dzimumu līdztiesības nodrošināšanā. Tas vēlreiz apliecina, ka vienlīdzīgu iespēju nodrošināšana un abu dzimumu attīstība sniedz ieguvumu valsts labklājībai kopumā.

Pēdējos desmit gados nostāja dzimumu līdztiesības jautājumu ieviešanā ir būtiski mainījusies. Runa vairs nav tikai par sieviešu problēmām, viņu tiesību aizstāvēšanu un attīstības veicināšanu. Par vadošo pieeju ir kļuvusi dzimumu līdztiesības principu integrēšana visās politikas jomās, kur vienlaikus tiek aplūkoti abi dzimumi. Konkrētā situācija katrā valstī un reģionā atkarībā no tradīcijām iepriekšējās pieredzes sociālekonomisku un citu faktoru dēļ var atšķirties, tādēļ ikreiz nepieciešama precīza analīze, ņemot vērā sieviešu un vīriešu atšķirīgo situāciju, vajadzības, iespējas un ieguvumus. Tomēr dzimumu līdztiesības principu iedzīvināšana nav viegls uzdevums, jo prasa sabiedrības attieksmes maiņu, kas nav iespējama bez dzimumu līdztiesības jautājumu izpratnes.

Sabiedrības veidošanās procesā izšķirošā loma ir izglītībai. Tādēļ, ja sabiedrībā nepieciešamas pārmaiņas, iespējams, visefektīvākais veids, kā tās īstenot, ir darīt to ar izglītības sistēmas starpniecību. Izglītība ir arī izšķirošais faktors, kas sekmē sabiedrības ilgtspējīgu attīstību, vienlaikus apmierinot mūsdienu paaudzes vajadzības un neradot draudus nākamajai paaudzei vajadzībām. Tas nozīmē, ka, lai sekmētu pārmaiņas sabiedrībā, jānotiek pārmaiņām izglītībā un tām jāatspoguļo ne tikai šā brīža sociālās un politiskās tendences, bet zināmā mērā jāparedz arī šo tendenču attīstība un jāpielāgojas iespējamajām vajadzībām nākotnē. Citiem vārdiem sakot, izglītība ir galvenais nākotnes veidošanas instruments.

Apzinoties dzimumu līdztiesības nozīmīgumu uz taisnīguma principiem balstītas sabiedrības attīstībā, tās ciešo saikni ar izglītības procesu, kā arī izglītības un nodarbinātības savstarpējo saistību, izglītības sistēma ir kļuvusi par Eiropas Sociālā fonda aktivitāšu mērķi Latvijā.

Labklājības ministrija īsteno Eiropas Sociālā fonda nacionālo programmu "Atbalsts kapacitātes stiprināšanai par darba tirgus un dzimumu līdztiesības politikas ieviešanu atbildīgajās institūcijās, informācijas izplatīšanai un izpratnes paaugstināšanai", kas sastāv no vairākām komponentēm. Šis materiāls par dzimumu līdztiesības jautājumiem tapis projekta "Kapacitātes stiprināšana nodarbinātības un dzimumu līdztiesības politikas izstrādē un ieviešanā iesaistītajām institūcijām" 4. komponentes ietvaros.

Projekta mērķis ir sekmēt cilvēkresursu attīstību un konkurētspēju darba tirgū, paaugstinot ar darba tirgus un dzimumu līdztiesības politiku saistīto institūciju administratīvās spējas, kas nodrošina ilgtspējīgu institucionālo sistēmu un partnerības pastāvīgai, sistēmiskai un koordinētai pieejai, izstrādājot nodarbinātības un dzimumu līdztiesības politiku.

Projekta 4. komponentes mērķis ir, nodrošinot atbilstošu metodisko bāzi par dzimumu līdztiesības principu, īstenot dzimumu līdztiesības integrēto pieeju visos par nodarbinātību un dzimumu līdztiesību atbildīgo institūciju administrācijas līmeņos un izglītības sistēmā. Lai šo mērķi sasniegtu, projektā tiek īstenotas dažādas aktivitātes:

- ◆ situācijas analīze par dzimumu līdztiesības jautājumiem;
- ◆ vadlīniju izstrāde un publiskošana mācību grāmatu autoriem par dzimumu līdztiesības pamatprincipu integrēšanu;
- ◆ vadlīniju izstrāde un mācības Izglītības satura un eksaminācijas centra (ISEC) un izglītības darbiniekiem mācību grāmatu izskatīšanai no dzimumu līdztiesības perspektīvas;
- ◆ metodisko materiālu un mācību programmas izstrāde par dzimumu līdztiesību pirmsskolas, pamata un vidējās izglītības iestādēm;
- ◆ izglītojoši semināri pirmsskolas, pamata un vidējās izglītības iestāžu skolotājiem un metodiķiem;
- ◆ dzimumu līdztiesības jautājumu integrēšana skolotāju tālākizglītības programmās.

Dalībnieka burtnīca veidota kā papildinājums izstrādātajai mācību programmai "Pieeja un darba paņēmieni vienādu iespēju nodrošināšanai zēniem un meitenēm", taču to var izmantot arī atsevišķi. Dalībnieka burtnīcā atbilstoši programmas tematiem skaidroti ar dzimumu līdztiesību saistītie jēdzieni, stereotipi un dzimumsociālās lomas, sniegta analīze par situāciju izglītības sistēmā, raksturotas meiteņu un zēnu vecumposmu iezīmes, kā arī apskatīti ar drošības problēmām saistītie jautājumi – vardarbība, cilvēku tirdzniecība un prostitūcija, problēmas, kurām ir izteikts dzimuma raksturs.

Šis materiāls domāts pedagogiem un visiem interesentiem, kas vēlas iegūt papildu informāciju, dziļāku izpratni, kā arī argumentus un faktus par dažādiem jautājumiem, kas saistīti ar dzimumu līdztiesību.

1. Ar dzimumu līdztiesību saistīto jēdzienu skaidrojums

Latviešu valodā jēdziens "dzimums" parasti apzīmē sievietes un vīriešu bioloģisko dzimumu. Taču dzimums ir gan bioloģisks, gan arī sociāli veidots. Citās valodās bioloģiskais un sociālais dzimums bieži vien tiek apzīmēts atšķirīgi, lietojot divus jēdzienus – *sex* un *gender*, kas skaidri nošķir bioloģisko un sociālo dzimumu.

Bioloģiskais dzimums (angliski *sex*) nozīmē bioloģisko piederību sievietēm vai vīriešiem, viņu bioloģiskās funkcijas. Vēsturiski cilvēka bioloģiskais dzimums tika noteikts pēc ārējām dzimumorgānu atšķirībām un bērns tika audzināts atbilstoši tā dzimumam. Mūsdienās bioloģiskais dzimums ietver ne tikai ārējās dzimumu atšķirības, bet arī ķermeņa hormonālo un hromosomu uzbūvi. Jau pirms dzimšanas atbilstoši hromosomām notiek atšķirīga smadzeņu attīstība, kas redzama pusaudžu vecumā, kad organisms izstrādā noteiktus hormonus, kuru ietekmē pusaudžiem parādās sekundārās dzimuma pazīmes. Neraugoties uz bioloģiskajām atšķirībām visos līmeņos, līdību sievietes un vīrieša ķermenī ir daudz vairāk nekā atšķirību.¹

Sociālais dzimums (angliski *gender*) ir specifisku kultūras ietekmē veidojušos īpašību kopums, kas nosaka sievietes un vīriešu sociālo uzvedību. Šis jēdziens raksturo sociāli izveidojušās attiecības starp vīriešiem un sievietēm. Sociālā dzimuma apzināšanās notiek socializācijas ietekmē – sociālo procesu rezultātā indivīds iegūst sociālo pieredzi, darbojoties un kontaktējoties ar citiem, indivīds iemācās normas un vērtības, kas ļauj viņam funkcionēt kā sabiedrības loceklis. Galvenie socializācijas mehānismi ir identifikācija un tipizācija. Pirmais izpaužas kā bērnu imitēta sava dzimuma pieaugušo uzvedība, otrs nozīmē pieaugušo aktīvu iesaistīšanos audzināšanas procesā, apbalvojot un sodot bērnu. Piemēram, zēni tiek apbalvoti par rīcību, kas konkrētajā sabiedrībā tiek uzskatīta par vīrišķīgu, un nosodīti par sievišķīgu rīcību.²

Dzimumu līdztiesība pārsvarā attiecas uz sociālā dzimuma jēdzienā ietvertajiem aspektiem, kas balstīti uz sievietes un vīriešu sociālo uzvedību, viņu izpratni par abu dzimumu lomām sabiedrībā un ģimenē.

Dzimumu līdztiesība ir situācija, kad vīrieša un sievietes loma sabiedrības attīstībā tiek atzīta par līdzvērtīgu, viņiem tiek piešķirtas vienādas tiesības, vienāda atbildība un pienākumi, nodrošināta vienāda pieeja resursiem un to izmantošanas iespējas. Vīrieša un sievietes ieguldījums sabiedrības labā un viņu problēmas tiek uzvertas kā līdzvērtīgas.³

Dzimumu līdztiesība nozīmē nevis sievietes un vīriešu vienādošanu, bet gan vienādu iespēju nodrošināšanu abu dzimumu pārstāvjiem. Dzimumu līdztiesības nodrošināšana ietekmē visas tautas un ilgtspējīgas ekonomiskās un sociālās situācijas attīstību.

Latvijā pirmie stratēģiskie soļi dzimumu līdztiesības politikas ieviešanai bija Latvijas likumu⁴ un politiku analīze⁵ no dzimumu līdztiesības aspekta, tad sekoja Ministru kabineta 2001. gada 16. oktobrī akceptētā koncepcija dzimumu līdztiesības īstenošanai. Tika radīti vairāki instrumenti dzimumu līdztiesības politikas izstrādei un īstenošanai – izveidoja Starpministriju koordinācijas darba grupu dzimumu līdztiesības jautājumos un Dzimumu līdztiesības padomi.

Priekšnoteikums koncepcijas īstenošanai ir pasākumu programma, kurā iezīmēti galvenie Latvijas situācijai atbilstošie uzdevumi un rīcības virzieni. 2004. gada 8. septembrī Ministru kabinetā tika akceptēta programma dzimumu līdztiesības īstenošanai 2005.–2006. gadam. Programmas mērķis un tajā noteiktie pasākumi ir vērsti uz sabiedrības izglītošanu, informēšanu un attieksmes maiņu pret dzimumu līdztiesības jautājumiem izglītības, nodarbinātības, iekšlietu, tieslietu jomās, kā arī visā valsts pārvaldē.

Lai arī valsts likumdošanā sievietes un vīriešu līdztiesība ir nodrošināta, reālajā dzīvē sievietes un vīrieši tomēr joprojām saskaras ar dažādiem ierobežojumiem. Tie rodas no uzskatiem par vīriešiem un sievietēm piemērojām īpašībām (t. sk. par lomām, nodarbošanos, fiziskajām īpašībām), kas parasti ir balstīti uz aizspriedumiem, nekritiskiem pieņēmumiem un neobjektīvu vērtējumu. Šādus uzskatus sauc par **dzimumu**

¹ Костикова И. В. Введение в гендерные исследования. – Москва, 2005.

² Skat. iepriekšējo.

³ Koncepcija dzimumu līdztiesības īstenošanai. Akceptēta Ministru kabinetā 2001. gada 16. oktobrī

⁴ Kavasa D. Latvijas likumdošanas analīze dzimtes jautājumu perspektīvā. – 1999. Pētījumā tika analizēta LR Satversme, Civillikums, Kriminālkodekss, Latvijas Krimināllikums, Latvijas Darba likumu kodekss, Darba likuma projekts, likumdošana par sociālo nodrošināšanu.

⁵ Neimane A. Latvijas sabiedriskās politikas analīze no dzimumu perspektīvas. – 1999. Pētījumā tika analizēta nodarbinātības, izglītības un kultūras, veselības, ģimenes un iedzīvotāju, kā arī nacionālās drošības un aizsardzības politika.

stereotipiem. Dzimumu stereotipi ļoti bieži veido dzimumdiskriminācijas pamatu, liedzot viena vai otra dzimuma pārstāvim izvēlēties noteiktu nodarbinātības veidu vai uzvedību.⁶

Dzimumdiskriminācija iespējama tiešā un netiešā veidā. **Tiešā diskriminācija** izpaužas situācijās, kad sievietei vai vīrietim tiešā veidā ir liegta kāda iespēja tikai viņas vai viņa dzimuma dēļ. **Netiešā diskriminācija** izpaužas situācijās, kurās sievietei vai vīrietim ir liegta iespēja īstenot savas tiesības sociālo, ekonomisko, kultūras, vēsturisko vai citu faktoru, bet ne dzimuma dēļ, tomēr rezultātā viena dzimuma iespējas vai ieguvumi nav līdzvērtīgi.⁷

Piemēram, Latvijas Dzelzceļa darba koplīgums paredz papildu brīvdienas tām darbiniecēm, kurām ir divi bērni vecumā līdz 12 gadiem. Tajā pašā laikā Latvijas Dzelzceļa darbiniekiem vīriešiem, kuriem ir bērni vecumā līdz 12 gadiem, šādas iespējas nav, līdz ar to šī norma ir tieši diskriminējoša.

Situācija, kad uzņēmumā, kur daļa darbinieku strādā nepilnu darba slodzi, darba devējs nosaka, ka uz papildu mācībām kvalifikācijas celšanai var pieteikties tikai tie darbinieki, kuri strādā pilnu slodzi, ir netiešas diskriminācijas piemērs, jo nepilnu slodzi strādā pārsvarā sievietes un šis ierobežojums negatīvi ietekmē tieši sieviešu situāciju.

Lai izlīdzinātu nevienādās iespējas un paātrinātu faktiskas sieviešu un vīriešu līdztiesības sasniegšanu, var īstenot īpašus pasākumus, ko sauc par **pozitīvo dzimuma diskrimināciju**. Šie pasākumi nedrīkst izraisīt nevienlīdzību vai dažādu standartu saglabāšanu un tie ir jāpārtrauc, kad sasniegti ar dzimumu līdztiesības nodrošināšanu saistītie mērķi.⁸

Piemēram, Latvijas mazo un vidējo uzņēmumu (MVU) attīstības kreditēšanas programmā tiek atbalstīta četru dažādu veidu specifisku projektu finansēšana. Lai veicinātu sieviešu aktīvāku iesaistīšanos uzņēmējdarbībā, par vienu no īpaši atbalstāmajām grupām izvēlēti tieši sieviešu MVU.

2. Dzimumsociālās lomas un stereotipi

Socializācijas ietekmē apzinoties savu dzimumu, veidojas **dzimumsociālās lomas** – viss, ko persona apzināti vai neapzināti runā vai dara, parādot, ka viņa ir sieviete vai vīrietis. Tās ir manieres, runas veids, saskarsme ar cilvēkiem, gērbšanās stils, intereses un ieradumi. Tā ir sieviešu un vīriešu uzvedība, kas veidojas kultūras, tradīciju un sociālās pieredzes ietekmē. Laika gaitā cilvēki apgūst tādu izturēšanos, kas atbilst priekšstatiem par sievietēm un vīriešiem, un tas skaidri izpaužas sieviešu un vīriešu ikdienas uzvedībā, attieksmē citam pret citu, kā arī apkārtējās pasaules uztverē.⁹

Bērni tiek mācīti būt par meitenēm un zēniem, viņiem māca, ko nozīmē būt sievietei un vīrietim, kādas darbības jāveic sievietēm un kādas vīriešiem. Sava dzimuma apzināšanās ir saistīta ne tikai ar bioloģisko dzimumu, bet arī ar personas priekšstatiem par savu dzimumu, ko viņam pašam nozīmē "būt vīrietim" vai "būt sievietei". No iemācītajiem priekšstatiem veidojas sieviešu un vīriešu uzvedība, kas tiek dēvēta par dzimumsociālo lomu.

2.1. attēls	
<i>Dzimumu stereotipi par sievietēm un vīriešiem¹⁰</i>	
Sieviete ir:	Vīrietis ir:
pakļāvīga	agresīvs
emocionāla	bez emocijām
klusā	skaļš
tīrīga	nekārtīgs
neveikla	sportisks
bērnu audzinātāja	naudas pelnītājs
mājsaimniece	iestādes vadītājs

⁶ Dzimumu līdztiesības principa integrēšana praksē. Rokasgrāmata. – Rīga: UNDP, 2003.

⁷ Skat. iepriekšējo.

⁸ Skat. iepriekšējo.

⁹ Whose perspective? A Guide to Gender Sensitive Analysis of the Media. – Kingston: Women's Media Watch Jamaica, 1998.

¹⁰ Women's issues. Facts About Gender Stereotypes. – <http://womensissues.about.com/od/genderstereotypes/a/aagenderstereo.htm>

Dzimumsociālās lomas dažādās sabiedrībās atkarībā no ekonomiskās attīstības un sabiedrības struktūras ir atšķirīgas. Dzimumsociālās lomas lielā mērā ir balstītas uz vēsturiskajām tradīcijām, kas nereti neatbilst ikdienas dzīvei un mūsdienu sabiedrībā notiekošajiem procesiem. Šādas mūsdienu sabiedrībai neatbilstošas dzimumsociālās lomas apgrūtina visu sabiedrības locekļu – sieviešu un vīriešu – vienlīdz aktīvu un pilnvērtīgu piedalīšanos dažādās sabiedriskajās un ģimenes dzīves aktivitātēs. Piemēram, sievietei īpaši jāpūlas, lai kļūtu par līdzvērtīgu kolēģi būvniecības vai informācijas tehnoloģiju jomā. Turpretī vīrietis var saskarties ar apkārtējo neizpratni, ja viņš ir izvēlējies medmāsu vai bērnu audzinātāja profesiju, vai pat nievājošu attieksmi, ja viņš, nevis sieviete, ir uzņēmis rūpes par jaundzimušo un bērnu audzināšanu. Sieviešu bioloģiskā funkcija – spēja dzemdēt un zīdīt bērnu – automātiski nenozīmē arī prasmi aprūpēt un audzināt bērnus. Šīs prasmes var iemācīties gan sieviete, gan vīrietis.

Pētījumos ir konstatēts, ka mazi bērni neapzinās dzimumu atšķirības attiecībā uz rotaļlietām. Lai gan bērniem ir izpratne par pieaugušo piederību vienam vai otram dzimumam, tam nav nozīmes rotaļlietu izvēlē.

Veiktie pētījumi liecina, ka skolās dzimumu līdztiesības jautājumiem tiek pievērsta minimāla uzmanība, dzimumsociālās lomas bieži ir balstītas uz **dzimumu stereotipiem** un tiek uztvertas kā nemainīgas. Pētījumi rāda, ka sabiedrības lielākā daļa tiecas pienākumus sabiedrībā un ģimenē dalīt sievietēm un vīriešiem piemērotajos.

Jauniešu nākotnes nodarbošanās, karjeras un dzīves ceļa izvēle zināmā mērā sāk veidoties jau skolas vecumā. Izvēles veikšanu līdzās citiem faktoriem (ģimene, skolotāji, mediji u. tml.) ietekmē arī mācību grāmatu attēli un piemēri par vīriešu un sieviešu vietu sabiedrībā. Abu dzimumu līdzsvarota attēlošana mācību grāmatās, netradicionālu situāciju veidošana var ietekmēt zēnu un meiteņu nākotnes izvēli un līdzsvarot viņu priekšstatus par savām iespējām un atbildību dažādās dzīves jomās.

2004. gadā veiktā aptauja¹¹ liecina, ka Latvijas sabiedrībā dominē šādi priekšstati:

- ◆ vīrietim ir jābūt ģimenes apgādniekam (apgalvojumam piekrita 86,3% respondentu);
- ◆ kafejnīcās, bāros un restorānos rēķini jāmaksā vīrietim (74,1%);
- ◆ vīrietis ir ģimenes galva (73,4%);
- ◆ profesijas dalās vīriešu un sieviešu profesijās (67,7%);
- ◆ rūpes par mājāsaimniecību jāuzņemas sievietei (67%);
- ◆ vīrieti nereti darbā pieņem tikai tāpēc, ka viņš ir vīrietis (64,4%).

Lai gan sieviešu un vīriešu uzskati ir vienlīdz stereotipiski, aplūkojot aptaujas rezultātus dzimumu griezumā, redzams, ka vīriešu vidū daži stereotipi ir daudz izteiktāki nekā sieviešu vidū. Vīrieši daudz vairāk nekā sievietes uzskata, ka vīrieši ir labāki politiķi, vīrietis ir ģimenes galva un rūpes par mājāsaimniecību jāuzņemas sievietei. Vienīgais apgalvojums, kuram sievietes piekrīt biežāk nekā vīrieši, ir tas, ka vīrieti nereti darbā pieņem tikai tāpēc, ka viņš ir vīrietis.

Pārmaiņas sabiedrības uzskatos un attieksmē ir vitāli nepieciešamas, jo pašreizējā situācija liecina par vairākām nevienlīdzības izpausmēm. Latvijā notikušās politiskās un ekonomiskās pārmaiņas atšķirīgi skārušas vīriešus un sievietes. Sieviešu vispārējais ekonomiskais stāvoklis un iespējas darba tirgū ir sliktāks nekā vīriešiem. To raksturo tādas problēmas kā nabadzība, darba tirgus segregācija, grūtības saskaņot darba un ģimenes dzīvi. Savukārt vīriešiem ir sliktāki rādītāji veselības jomā.

Nabadzība – tās ir situācijas, kad cilvēka iespējas iegūt un/vai nopirkt dažādus pakalpojumus (pārtiku, komunālos pakalpojumus, izglītību, medicīnisko aprūpi, kultūras pasākumus) ir ierobežotas. Ģimenes (mājāsaimniecības) iespējas iegūt dažādus pakalpojumus ir atkarīgas no strādājošajiem ģimenes locekļiem, kā arī no strādājošo un nestrādājošo (sociālās palīdzības saņēmēju, apgādībā esošo) skaita tajā.¹²

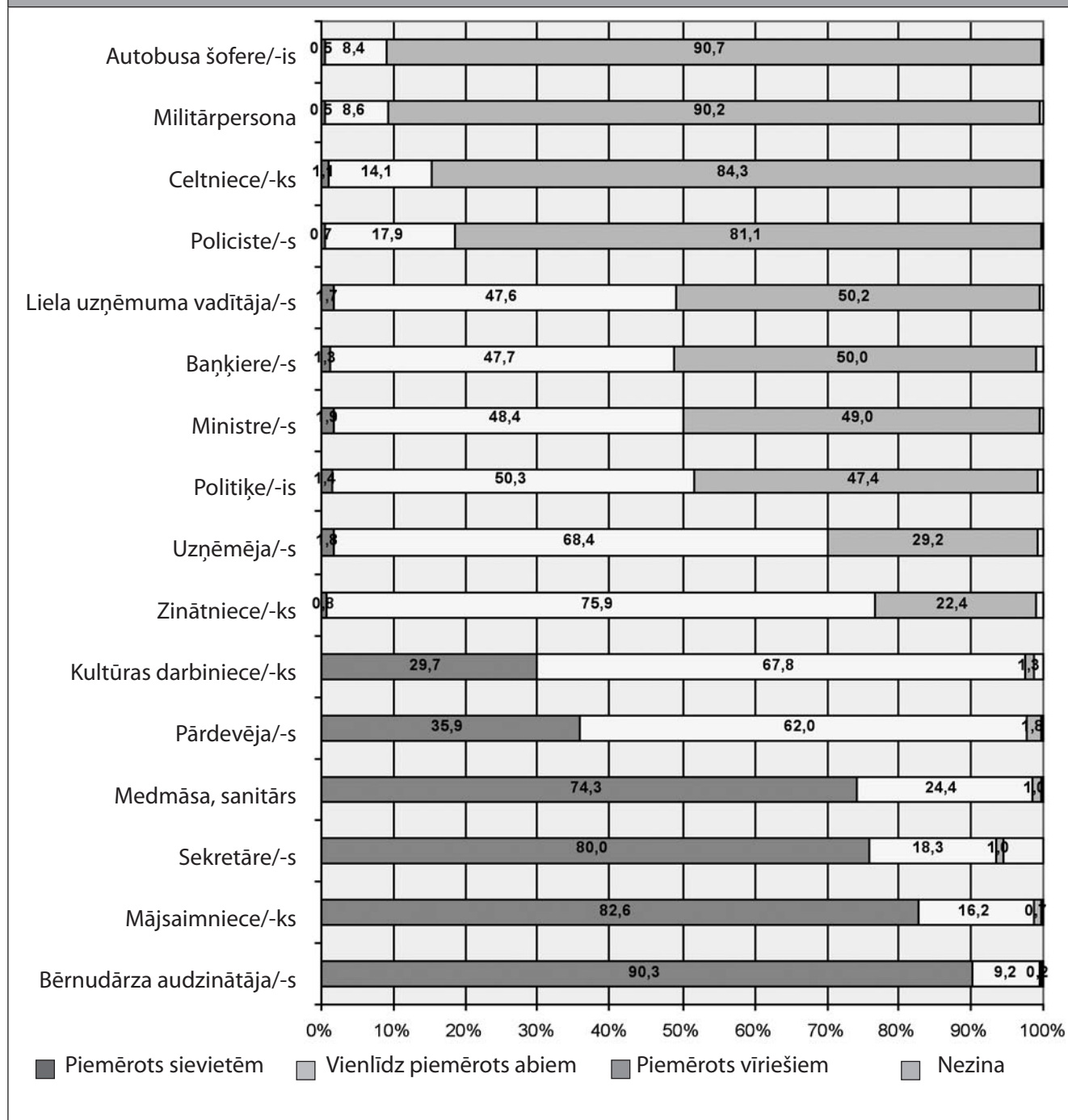
Kopumā Latvijā vērojama situācija, ka riskam nonākt nabadzībā visvairāk ir pakļautas ģimenes ar bērniem, jaunieši un sievietes. Jauniešiem ir nepabeigta izglītība, tā neatbilst tirgus prasībām, jaunieši nemācās un viņu vidū ir augsts bezdarbs.

¹¹ Dzimumu līdztiesība Latvijā. Aptaujas rezultātu analīze. – Latvijas fakti, 2004. Daļa rezultātu pieejama mājaslapā www.medijuprojekts.lv

¹² Kā dzīvosim Latvijā 2015. gadā? Ziņojums par tūkstošgades attīstības mērķiem Latvijā. – Rīga: ANO Latvija, 2005.

2.2. attēls

Sabiedrības uzskati par sievietēm un vīriešiem piemērotām profesijām¹³

Sieviešu nabadzības risks savukārt saistīts ar to, ka sievietes strādā sliktāk atalgotos darbos un vidēji pelna mazāk nekā vīrieši, sievietes vidēji saņem mazākas pensijas nekā vīrieši, ģimenēs ar bērniem, kurus uztur tikai viens apgādnieks, parasti tā ir māte.

Darba un ģimenes dzīves saskaņošanas grūtības. Laika gaitā dzimumu lomas, ģimenes struktūra un arī sadzīves apstākļi ir mainījušies, sievietes arvien biežāk vēlas veidot profesionālo karjeru un pašapliecināties. Arī ekonomiskā situācija nosaka, ka ģimenē ar bērniem nepieciešami divi pelnītāji. Tas nozīmē, ka jāpārstrukturē pienākumi, kas saistīti ar mājsaimniecības uzturēšanu un, galvenais, ar bērnu aprūpi. Pašreizējā situācija Latvijā

¹³ Iedzīvotāju izpratne un attieksme pret dzimumu līdztiesības jautājumiem. Latvijas iedzīvotāju aptauja. – SKDS, 2001.

liecina, ka strādājošās sievietes līdzās algotajam darbam māsaimniecības uzturēšanai un bērnu aprūpei velta tikai nedaudz mazāk laika nekā nestrādājošās sievietes. Šo pienākumu sadale lielā mērā atkarīga no sabiedrības attieksmes maiņas. Tomēr papildu priekšnosacījums, lai ģimenē abi vecāki varētu strādāt un bērni saņemtu atbilstošu aprūpi, ir piemērota infrastruktūra – pirmsskolas vecuma bērnu aprūpes un ārpusskolas aktivitāšu iespējas.

Darba tirgus segregācija. Latvijas darba tirgū vērojama izteikta profesiju segregācija pēc dzimuma. Sievietes dominē tādās nozarēs kā izglītība, veselība un sociālā aprūpe, viesnīcas un restorāni, savukārt lauksaimniecības, būvniecības, transporta, glabāšanas un sakaru nozarēs vairāk nekā divas trešdaļas strādājošo ir vīrieši. Turklāt iedzīvotāju aptaujas liecina, ka sabiedrībā valda noteikti priekšstati par to, kuras profesijas ir piemērotas vienam vai otram dzimumam. Bērnodrūza audzinātājas, māsaimnieces, sekretāres profesijas tiek uzskatītas par sievietēm piemērotām, bet autobusa šofera, militārpersonas, celtnieka profesijas tiek piedēvētas pārsvarā vīriešiem. Kopumā var secināt, ka zemāk apmaksātās profesijas pārsvarā tiek piedēvētas sievietēm, un, kā liecina statistika, šajās nozarēs tiešām pārsvarā ir nodarbinātas sievietes.

2.1. tabula
Sieviešu īpatsvars studentu un absolventu vidū studiju nozarēs augstskolās
2002./2003. mācību gadā¹⁴

Studiju nozares	Studentu skaits	Sievietes no visiem studentiem, %	Sievietes no visiem absolventiem, %
Skolotāju izglītība un izglītības zinātnes	18 603	82,2	87,5
Humanitārās zinātnes un māksla	4 329	79,8	83,2
Sociālās zinātnes, uzņēmējdarbība, tiesības	9 129	64,4	70,8
Dabas zinātnes un matemātika	68 983	38,3	57,4
Inženierzinātne un tehnoloģijas	3 286	22,0	31,8
Lauksaimniecība	2 073	43,5	46,0
Veselība, veselības un sociālā aprūpe	6 354	85,9	85,8
Pakalpojumi	14 899	51,6	36,5
Kopā	127 656	61,7	69,4

Papildus profesiju dalījumam "sieviešu" un "vīriešu" profesijās gandrīz visās tautsaimniecības nozarēs vērojama nevienlīdzība sieviešu un vīriešu atalgojumā. Latvijā 2004. gadā sievietes vidējais atalgojums bija 84% no vīrieša vidējā atalgojuma. Dažās nozarēs šī atalgojuma atšķirība ir īpaši izteikta, piemēram, finanšu starpniecībā, vairumtirdzniecībā un mazumtirdzniecībā sievietes vidējais atalgojums ir tikai 57–78% no vīrieša vidējā atalgojuma. Tas saistīts ar faktu, ka vīrieši biežāk nekā sievietes ieņem vadošos amatus un augstākā līmeņa posteņus.

Ir nepieciešams nopietni domāt par skolēnu motivācijas veidošanu, izvēloties nākamo profesiju, jo starp dzimumu un profesijas izvēli ir redzama saikne jau no studiju sākšanas brīža – sievietes izvēlas studēt nozarēs, kas sola darbu mazāk apmaksātās profesijās.

Izglītība. Ja raugās no dzimuma aspekta, izglītības jomā novērojamas vairākas spilgtas tendences. Kopumā Latvijas sievietes ir labāk izglītotas nekā vīrieši, tomēr, kā iepriekš minēts, vidēji pelna mazāk par vīriešiem, turklāt uzņemas lielāko daļu pienākumu, kas saistīti ar māsaimniecības uzturēšanu, bērnu aprūpi un audzināšanu. Vērojama pastāvīga tendence, ka zēni veido aptuveni 60% no visiem vispārīzglītojošās dienas skolās atskaitītajiem.

No visiem studējošajiem 62% ir sievietes, bet augstskolas beigušo vidū sieviešu īpatsvars palielinās, sasniedzot 69%. Neraugoties uz to, ka vīriešu ir proporcionāli mazāk studējošo un vēl mazāk studijas pabeigušo vidū, mācībspēku sadalījumā pa dzimumiem vērojama pretēja tendence – jo augstāks līmenis, jo mazāks sieviešu īpatsvars, un profesoru līmenī sieviešu īpatsvars jau ir pavisam mazs. Sievietes ir 54,7% no visiem docētājiem un tikai 18% no profesoriem visās zinātņu nozaru profesoru padomēs.

¹⁴ Sievietes un vīrieši Latvijā. – Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2003.

Sievietes pārsvarā studē nozarēs, kas nākotnē sola darbu tradicionāli zemāk apmaksātajās profesijās, – tā ir izglītība, veselība un sociālā aprūpe, māksla, kultūra. Vīrieši pārsvarā studē dabas zinātnes un matemātiku, inženierzinātnes un tehnoloģijas, tomēr raksturīgi, ka arī šajās nozarēs absolventu vidū vīriešu īpatsvaram ir tendence samazināties.

Veselība ir joma, kas dzimumu līdztiesības aspektā vīriešus skar visspēcīgāk. Vīriešu paredzamais mūža ilgums ir vairāk nekā 10 gadu īsāks, salīdzinot ar sievietēm (sievietēm – 77 gadi, vīriešiem – 65 gadi). Vīriešu mirstība no ārējiem nāves cēloņiem, kaitīgiem ieradumiem vairāk nekā trīs reizes pārsniedz sieviešu mirstību. Sievietes biežāk nekā vīrieši ir reģistrējušās pie ģimenes ārsta (95% sieviešu un 88% vīriešu).¹⁵ Turklāt pēdējo 12 mēnešu laikā ambulatorās iestādes apmeklējuši 84% sieviešu un 68% vīriešu.¹⁶

Par nopietnu problēmu joprojām uzskatāma iedzīvotāju nepietiekamā atbildības izjūta par savu reproduktīvo veselību. Sievietes, t. sk. jaunietes, abortu uzskata par ģimenes plānošanas metodi. Vidēji tikai 43% sieviešu, iestājoties grūtniecībai, nekad nav bijis jāveic aborts. Satraucoši, ka apmēram piektā daļa jauno sieviešu 15–24 gadu vecumā jau veikušas atkārtotus abortus, bet viena aborta pieredze ir 33% jauno sieviešu. Aptuveni puse sieviešu, kurām pēdējo piecu gadu laikā iestājusies grūtniecība, apsvērušas abortu kā grūtniecības atrisinājumu.¹⁷ 2002. gadā Latvijā uz 1000 jaundzimušajiem tika veikti 734 aborti.¹⁸

Krūts dziedzeru ļaundabīgais audzējs joprojām ir pirmajā vietā Latvijā starp ļaundabīgajiem audzējiem, kas reģistrēti sievietēm. Tomēr, ņemot vērā, ka sievietes reti veic krūts dziedzeru profilaktisko izmeklēšanu vai profilaktiskās ginekoloģiskās apskates, 1/3 gadījumu krūts vēzis tiek atklāts vēlīni – 3. un 4. audzēja stadijā (mirstība krūts vēža dēļ 2002. gadā bija 33 uz 100 000 sievietēm).¹⁹

Vardarbība. Vardarbība, seksuāla uzmākšanās, cilvēku tirdzniecība – šīs tēmas bieži ir dzimumu līdztiesības diskusiju centrā. Precīzāk, tās ir problēmas, kuru pamatā ir dzimumu nelīdztiesība. Vardarbība ir cieši saistīta ar sabiedrībā pieņemtajām normām par vīriešu un sieviešu vietu sabiedriskajā dzīvē un ģimenē. Būtiska loma ir arī tam, ko nozīmē būt vīrietim un sievietei, ko sabiedrība sagaida no vīrieša un sievietes. Daudz kas no tā, ko nozīmē būt vīrietim un sievietei, attiecas tieši uz viņu seksuālo uzvedību. Tieši seksuālā diskriminācija, vardarbība un apspiešana nopietni apdraud cilvēku drošību un labklājību. Seksualitāte ir fundamentāla cilvēka dabas īpašība, tas ir arī milzīgas enerģijas, radošā spēka un motivācijas avots. Seksualitāte ir tik spēcīga un vispārēja, ka tās izpausmi un apzināšanos katrā kultūrā pavada tradīcijas, aizliegumi, likumi, rituāli un mīti. Problēmas rodas brīdī, kad saskaras kultūra un tās tradīcijas vai arī rodas nepieciešamība pēc noteiktiem ārstniecības pakalpojumiem, kas ir pretrunā ar pieņemtajām tradīcijām.

Iekšlietu ministrijas dati atklāj pēdējos trīs gados strauji pieaugušo reģistrēto izvarošanas gadījumu skaitu – no 106 gadījumiem 2002. gadā līdz 319 gadījumiem 2004. gadā. 2003. gadā veiktajā pētījumā par iedzīvotāju reproduktīvo veselību 29% aptaujāto sieviešu atzīst, ka ir cietušas no fiziskas vardarbības, 52% – cietušas no emocionālas vardarbības, 17% – no seksuālas vardarbības. Vīrieši – attiecīgi 34%, 40% un 3%. Tas ir fakts, ka mūsdienās no seksuālās vardarbības vairumā gadījumu cieš sievietes un bērni.

Papildus pierādījumiem, ko sniedz statistikas dati un aptauju rezultāti par sabiedrības uzskatiem, stereotipi ir atrodamī arī masu medijos. Turklāt tie ne tikai izmanto sabiedrībā akceptētās klišejas, bet arī nostiprina valdošos un veido jaunus stereotipus.

Zinot, cik liela ietekme uz cilvēku uzskatu veidošanos mūsdienās ir plašsaziņas līdzekļiem, jāveic pasākumi citās jomās. Piemēram, skolas vide un mācību grāmatas ir vieta, kur parādīt atšķirīgu viedokli un motivēt kritiski vērtēt medijos sastopamos stereotipus, lai tādējādi to pausto nostāju kaut mazliet līdzsvarotu.

3. Dzimumu līdztiesība un izglītība

Šajā nodaļā sniegts ieskats pētījuma "Situācijas analīze izglītībā par dzimumu līdztiesības jautājumiem"²⁰ (Rīga, Labklājības ministrija, 2005) secinājumos.

¹⁵ Iedzīvotāju reproduktīvā veselība. – Rīga: ANO Iedzīvotāju fonds, Latvijas Ģimenes plānošanas un seksuālās veselības asociācija "Papardes zieds", 2003.

¹⁶ Skat. iepriekšējo.

¹⁷ Skat. iepriekšējo.

¹⁸ Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju aģentūra, 2003.

¹⁹ Iedzīvotāju reproduktīvā veselība. – Rīga: ANO Iedzīvotāju fonds, Latvijas Ģimenes plānošanas un seksuālās veselības asociācija "Papardes zieds", 2003.

²⁰ Ar pilnu pētījuma ziņojuma tekstu var iepazīties Labklājības ministrijas mājaslapā: http://www.lm.gov.lv/doc_upl/Zinojums_dz_1_situacija_izglitiba.pdf

2005. gada pavasarī 25 Latvijas vispārīzglītojošajās skolās Dobeles, Ogres un Rēzeknes rajonā, Rīgā un Ventspilī pēc Labklājības ministrijas pasūtījuma tika veikts pētījums "Situācijas analīze izglītības sistēmā par dzimumu līdztiesības jautājumiem". To veica, īstenojot nacionālās programmas projektu "Kapacitātes stiprināšana nodarbinātības un dzimumu līdztiesības politikas izstrādē un ieviešanā iesaistītajām institūcijām".

Pētījuma mērķis bija noskaidrot un izvērtēt, kā dzimumu līdztiesības jautājumi tiek integrēti pirmsskolas, pamata un vidējās vispārējās izglītības iestāžu darbā.

Pētījuma uzdevumi bija noskaidrot:

- ◆ skolotāju informētību un izpratni par dzimumu līdztiesības jautājumiem, kā arī skolotāju attieksmi pret tiem;
- ◆ skolēnu informētību par dzimumu līdztiesības jautājumiem un attieksmi pret tiem;
- ◆ dzimumu līdztiesības jautājumu atspoguļojumu mācību priekšmetu standartos un programmās, pedagogu sagatavošanas un tālākizglītības programmās;
- ◆ dzimumu līdztiesības jautājumu atspoguļojumu un dzimumu stereotipu iespējamo atveidojumu mācību grāmatās.

Turpmāk materiālā tiks sniegts ieskats būtiskākajos pētījuma secinājumos.

3. 1. Pētījuma metodoloģija

Pētījumā tika izmantota gan kvantitatīvā, gan kvalitatīvā pieeja. Tika lietotas šādas metodes: skolēnu un skolotāju anketēšana, IZM statistikas datu apkopojums, mācību grāmatu, standartu, programmu kontentanalīze, ekspertu intervēšana, skolotāju, vecāku mērķgrupu diskusijas.

Izlases:

Skolēni. Tika saņemtas 216 skolēnu anketas, no tām 116 bija aizpildījušas meitenes un 110 – zēni. Izlasē apmēram vienādās daļās tika iekļauti 5. un 8. klases skolēni un vidusskolēni no 10. līdz 11. klasei.

Skolotāji. Tika izveidota 200 skolotāju stratificētā izlase, iekļaujot tajā: 1) pirmsskolas, sākumskolas, pamatskolas un vidusskolas skolotājus, 2) skolotājus vīriešus un skolotājas sievietes proporcijā 1:4 (atbilstoši Latvijas skolās pastāvošajai skolotāju dzimuma proporcijai); 3) skolotājus no četrām izglītošanās jomām (valodas, cilvēks un sabiedrība, zinātņu pamati un matemātika, mākslu jomas), 4) skolotājus no skolām ar latviešu un krievu mācību valodu. Atpakaļ tika saņemtas 140 derīgas skolotāju anketas.

Norādījums: iespējams, dažiem varētu likties, ka pētījuma izlase ir bijusi par mazu, lai veiktu droši ticamus secinājumus. Tādā gadījumā jāatgādina, ka kvantitāte ir tikai viens no stratificētās izlases izveides kritērijiem un ka pārējie tās izveides kritēriji padara to derīgu secinājumiem par tendencēm.

Mācību grāmatas. Pētījumā tika analizētas 25 mācību grāmatas pamatskolai, kas izdotas no 2002. līdz 2005. gadam. No tām:

- ◆ valodu jomā – 8 grāmatas;
  - ◆ tehnoloģiju un zinātņu pamatu jomā – 7 grāmatas;
  - ◆ mākslas jomā – 4 grāmatas;
  - ◆ "Cilvēka un sabiedrības" jomā – 6 grāmatas.
-
- ◆ 1.–3. klašu grupā – 6 grāmatas;
  - ◆ 4.–6. klašu grupā – 10 grāmatas;
  - ◆ 7.–9. klašu grupā – 9 grāmatas.

Mācību priekšmetu standarti un programmu paraugi. Tika analizēti 20 pamatzglītības standarti, 6 mācību priekšmetu programmu paraugi.

Pedagogu izglītības programmas. Tika analizētas 5 pedagogu izglītības programmas.

3. 2. Ieskats pētījuma secinājumos

3. 2. 1. Zēniem un meitenēm raksturīgās īpašības un dzimumsociālās lomas

Pētījumā tika konstatēts, ka lielākā daļa skolotāju un skolēnu, kas piedalījās aptaujā, diferencē zēnus un meitenes pēc dzimumam raksturīgām īpašībām (3.1., 3.2. att.). Arī pētījumā iesaistīto vecāku viedoklis ir līdzīgs.

No 15 īpašību saraksta nebija tādas īpašības, kas visiem skolotājiem liktos vienlīdz raksturīga zēniem un meitenēm. Tikai četras no minētajām īpašībām – pašapzinību, pieklājību, izlēmību un apķērību – vairāk nekā

puse skolotāju uzskatīja par zēniem un meitenēm vienlīdz piemītošām. Vairāk nekā puse aptaujāto skolotāju par meitenēm raksturīgām īpašībām uzskatīja emocionalitāti, laipnību, kārtīgumu, paklausību. Savukārt par īpašībām, kas vairāk raksturīgas zēniem, lielākā daļa respondentu atzina atlētiskumu, pārgalvību, trokšņainumu un agresivitāti.

Skolēnu, skolotāju un arī vecāku viedokļi par dzimumu raksturojošajām īpašībām ir ļoti līdzīgi. Vairums skolēnu uzskata, ka zēni ir spēcīgi, agresīvi, patstāvīgi, trokšņaini. Vecāki norāda, ka zēni ir trokšņaini, agresīvi, pārgalvīgi, atlētiski. Meitenes, pēc daudzu skolēnu domām, ir paklausīgas, tīrīgas, kautrīgas, kārtīgas, laipnas. Arī vecāki apstiprina, ka meitenes ir paklausīgas, kārtīgas, laipnas. Gan zēni, gan meitenes ir vienlīdz apķērīgi, pašapzinīgi, izlēmīgi – tā apgalvo skolēni. Dati liecina, ka ir daudzas īpašības, kuras vairāk nekā puse aptaujāto skolēnu vienlīdz piedēvē abiem dzimumiem, – apķērīgums, pašapzinīgums, izlēmīgums, pieklājība, tīrīgums, laipnība. Vecākiem, izņemot laipnību, kas, viņuprāt, vairāk raksturīga meitenēm, ir līdzīgs viedoklis.

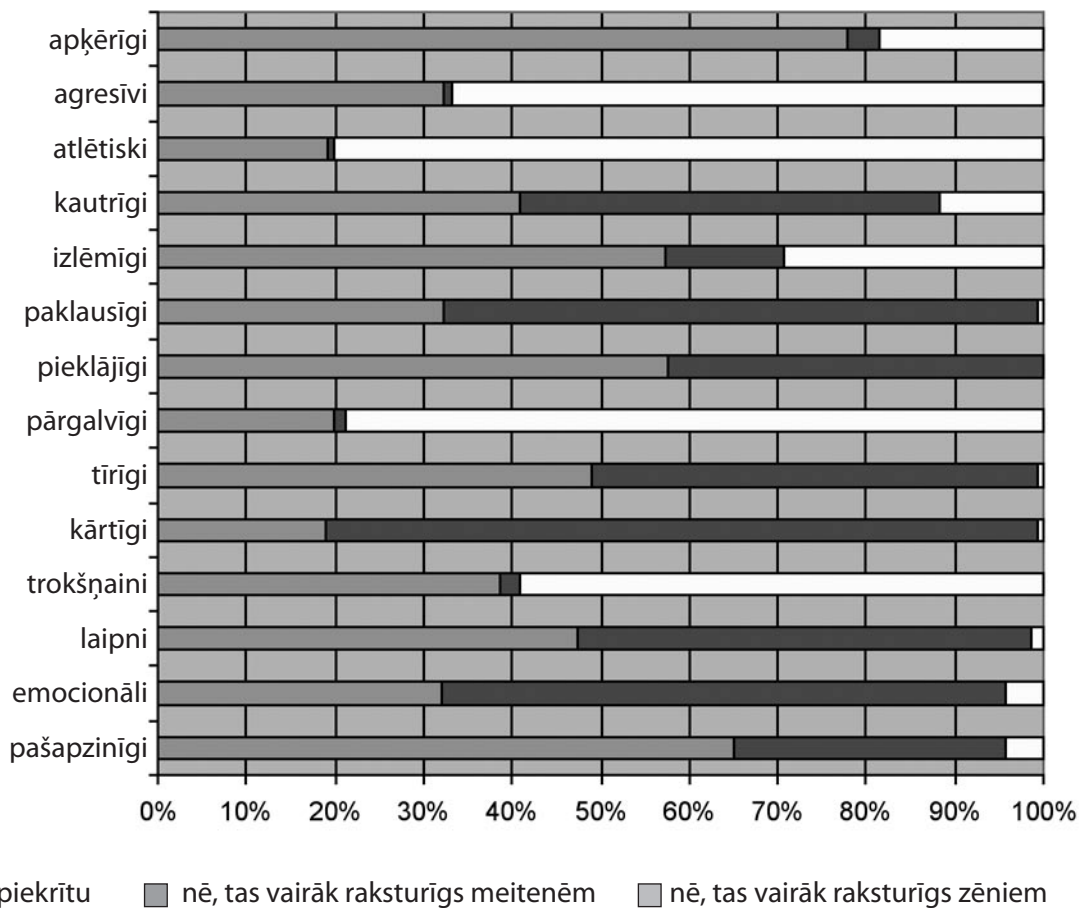
Pētījumā netika noskaidrots, vai skolotāji, skolēni un vecāki šīs īpašības uzskata par dzimumam bioloģiski piemītošām vai socializācijas procesā iegūtām kultūras nosacītām īpašībām.

Anketās skolēniem lūdza pabeigt šādus nepabeigtus teikumus: "Meitenes vienmēr... Meitenes nekad... Zēni vienmēr... Zēni nekad...". Atbildes tika apkopotas pēc tā, vai skolēns norāda uz meiteņu vai zēnu dzimumsociālo lomu. Tika analizētas tās atbildes, kurās atklājās dzimuma sociālā vērtība. 259 atbildes par zēniem un meitenēm ietvēra "drīkst", "nedrīkst", kā arī uzskatus par zēniem vai meitenēm piedēvēto uzvedību un darbībām (piemēram, "zēniem jābūt", "meitenēm jādara"). Atbildēs noteikti uzskati par meiteņu uzvedību norādīti biežāk nekā par zēnu uzvedību (meitenēm 137 atbildēs, zēniem – 122 atbildēs). Tas ļauj izvirzīt pieņēmumu, ka par meiteņu uzvedību, īpašībām un rīcību ir vairāk reglamentējošu uzskatu nekā par zēnu uzvedību.

3.1. attēls

Meitenēm un zēniem raksturīgās īpašības (skolotāju vērtējums)

Vai Jūs piekrītat apgalvojumam, ka zēni un meitenes ir vienlīdz:

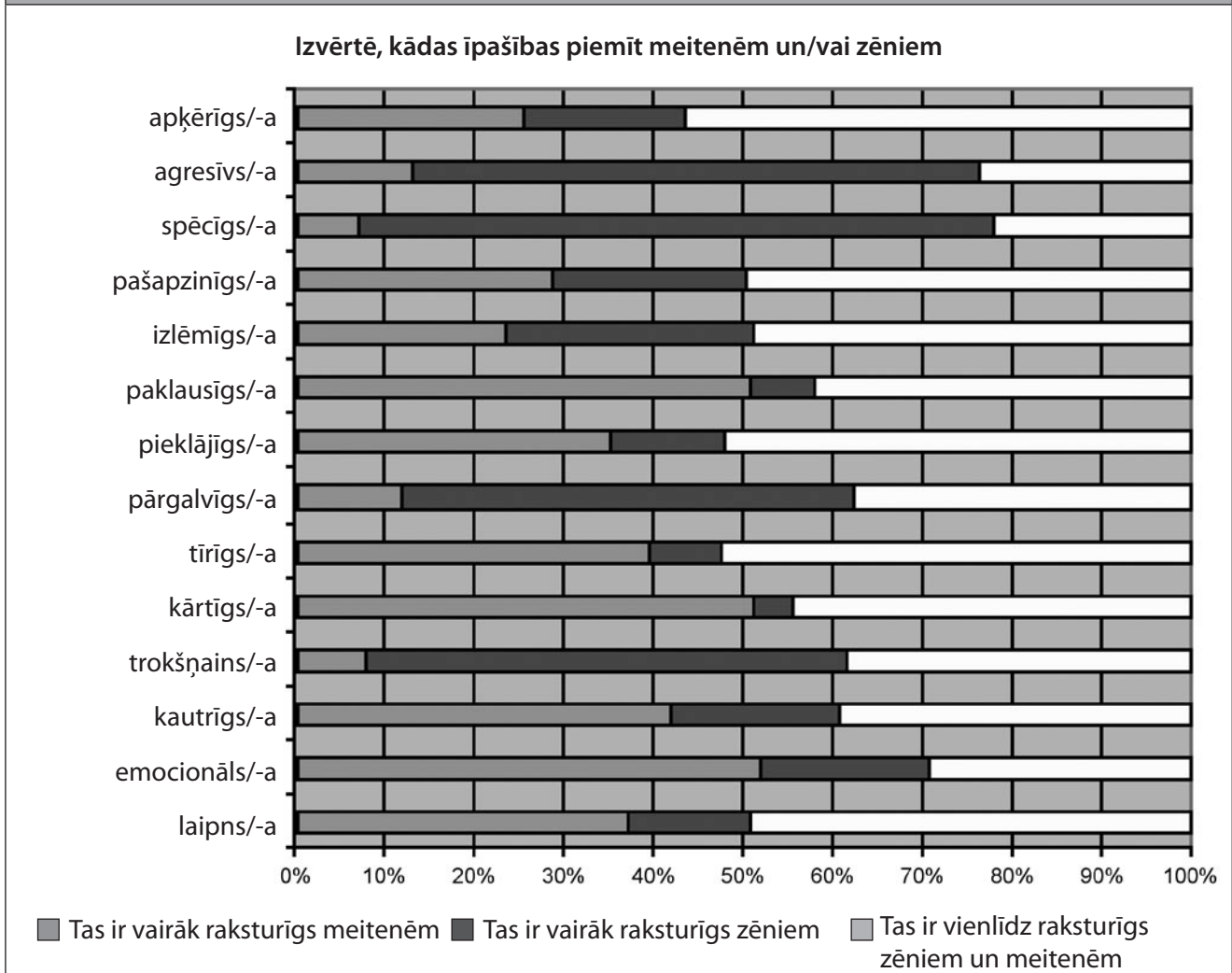
Liela daļa uzskatu par meitenēm (55% un vairāk) saistījās ar viņu ārējo izskatu ("meitenēm jābūt sakoptām", "ir jādomā par savu izskatu", "jāsmaržojas un jāpucējas", "ir jābūt smaidīgām"), un darbību, kas atbilst stereotipiskai dzimuma lomai ("jāuzkopj māja un jāvāc bērni", "jāgatavo ēst", "labi jāuzvedas", "jāklausa zēni", "jāuzmanās no nežēlīgiem izvirtuļiem").

Uzskati par zēniem attiecās uz viņu uzvedību un darbību ("vajadzētu pieklājīgi uzvesties pret citiem", "jāstrādā", "jātaisa dēļi", "jāsporto", "jādara vīriešu darbi", "kaut kas jādara"), it sevišķi par viņu izturēšanos pret pretējo dzimumu ("jāmīl sievietes", "jāciena meitenes", "jāpalīdz vājam dzimumam"). Vērtējot izskatu un ārējo tēlu, no zēniem tiek sagaidīts spēks, sakoptība un izpalīdzīga laipnība (18% atbilžu attiecās uz ārējo izskatu). Raksturojot zēnus, biežāk tika lietots formulējums "patīk" (piemēram, "zēniem vienmēr patīk ķircināt meitenes", "patīk sportot", "patīk datorspēles" utt.).

Meitenes daudzu skolēnu skatījumā (29%) nekad nedrīkst kauties, lamāties, smēķēt un dzert. Zēni savukārt nekad nedrīkst sist meitenēm vai citādi slikti izturēties pret meitenēm (49% un vairāk). Vēl joprojām plaši izplatīts ir uzskats par to, ka zēni nekad neraud (49%). Jāsecina, ka skolēnu uzskati vairumā gadījumu sakrīt ar sabiedrībā valdošajiem priekšstatiem par sievietes un vīrieša tēlu, uzvedību un īpašībām.

3.2. attēls

Meitenēm un zēniem raksturīgās īpašības (skolēnu vērtējums)

Dati liecina, ka ievērojami atšķiras prasmes, kurām, pēc skolēnu domām, būtu jāpiemīt zēniem un meitenēm. Mājas darbus un pienākumus skolēni krasi sadala vīriešu un sieviešu darbos. Zēnu darbi saistīti ar labošanu, remontu (labot mēbeles, uzskrūvēt skrūves, labot mašīnas, rīkoties ar sadzīves tehniku, krāsot grīdu, labot krānus, skaldīt malku), meiteņu – ar mājsaimniecību, rokdarbiem (organizēt svētkus, gatavot ēst, uzkopt telpas, mazgāt un gludināt drēbes, adīt un tamborēt, šūt). Interesanti, ka vairāk nekā puse skolēnu domā, ka zēniem jāprot lamāties (57%) un smēķēt (52%).

Arī atbildes uz citiem jautājumiem liecina, ka samērā daudz skolēnu uzskata, ka zēniem jābūt, aizstāvot citus, izmantot fizisku spēku un "jāprot sadot citiem pa aci". Tas varētu nozīmēt, ka ir tendence deviantu uzvedību un kaitīgus ieradumus kā vīriešu dzimumu raksturojošu atribūtu attiecināt uz zēniem.

Skolēni uzskata, ka par izskatu vairāk jāprot rūpēties meitenēm (glīti ģērbties 92%, krāsoties 88%, koķetēt 33%). Dati liecina, ka izteikti tiek nodalīta ģimenes apgādnieka loma, pārsvarā to piedēvējot vīriešiem (zēni/vīrieši 93%, meitenes/sievietes 64%), un bērnu audzinātājas loma, piedēvējot to sievietēm (zēni/vīrieši 60%, meitenes/sievietes 93%). Atbildot uz jautājumu par ģimenes galvu, gandrīz puse respondentu (45%) atzīmē, ka abi ģimenē ir vienlīdzīgi, taču nepilna puse no atlikušās respondentu daļas nosliecas par labu vīrietim kā ģimenes galvai (44%).

Tikai dažām prasmēm, pēc skolēnu domām, līdzīgi vai gandrīz vienādi būtu jāpiemīt gan zēniem, gan meitenēm: nepārtraukt sarunu biedru, pieklājīgi uzvesties, aizstāvēt savu viedokli, vadīt auto, taupīt naudu.

3. 2. 2. Skolēna dzimuma ietekme uz mācīšanos

Skolotāju vairākums uz tiešu jautājumu par skolēna dzimuma ietekmi uz viņa mācīšanos un sekmēm atbild noliedzīgi, uzskatot, ka skolēnu dzimumam nav nozīmes mācību darbā. Tomēr detalizētāka skolotāju argumentu analīze netieši ļauj secināt, ka daļa skolotāju tomēr uzskata, ka izziņas procesā skolēna dzimumam ir nozīme un ka tas jāņem vērā, apgūstot konkrētus mācību priekšmetus, kā arī skolēnu sekmes (mācību sasniegumi) konkrētā mācību priekšmetā izriet no skolēna dzimumam raksturīgajām īpašībām.

Vairāk nekā puse aptaujāto skolotāju (3.3. att.) pauda uzskatu, ka, apgūstot viņa pasniegto mācību priekšmetu, nav jāņem vērā skolēnu dzimuma atšķirības un izziņas procesā skolēnu dzimumam nav nozīmes. Tomēr tas ir pretrunā ar skolotāju atbildēm uz citu jautājumu – vairāk nekā trešā daļa respondentu uzskata, ka zēnu un meiteņu dzimums ietekmē izziņas procesu un dzimumu atšķirības ir jāņem vērā mācību procesā.

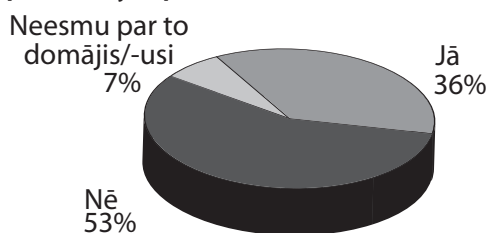
Netiešā veidā skolotāju uzskatus par to, ka dzimumam ir nozīme mācību procesā, apstiprina arī skolotāju atbildes uz anketas jautājumu "Kuri mācību priekšmeti zēniem un meitenēm padodas labāk?" (3.4. att.). No 18 sarakstā minētajiem mācību priekšmetiem visi skolotāji par tādu, kas vienlīdz labi padodas gan zēniem, gan meitenēm, nav atzinuši nevienu. Tomēr vairāk nekā puse aptaujāto skolotāju 12 mācību priekšmetus (matemātiku, ķīmiju, bioloģiju, vizuālo mākslu, svešvalodas, vēsturi, ģeogrāfiju, civilizācijas, ētiku, ekonomiku, veselības mācību, mājturību) uzskatīja par tādiem, kas labi padodas gan zēniem, gan meitenēm. Gandrīz puse aptaujāto skolotāju par tādu uzskatīja arī sportu.

Vairāk nekā puse skolotāju uzskatīja, ka informātika, fizika un sports labāk padodas zēniem, bet mūzika, dzimtā valoda un literatūra – meitenēm. Gandrīz puse respondentu arī ētiku un vizuālo mākslu uzskatīja par mācību priekšmetiem, kas labāk padodas meitenēm.

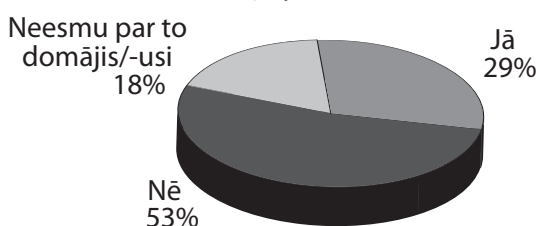
3.3. attēls

Kā mācās meitenes un zēni (skolotāju vērtējums)

Vai, Jūsaprāt, izziņas procesā (mācībās) dzimumam ir nozīme?

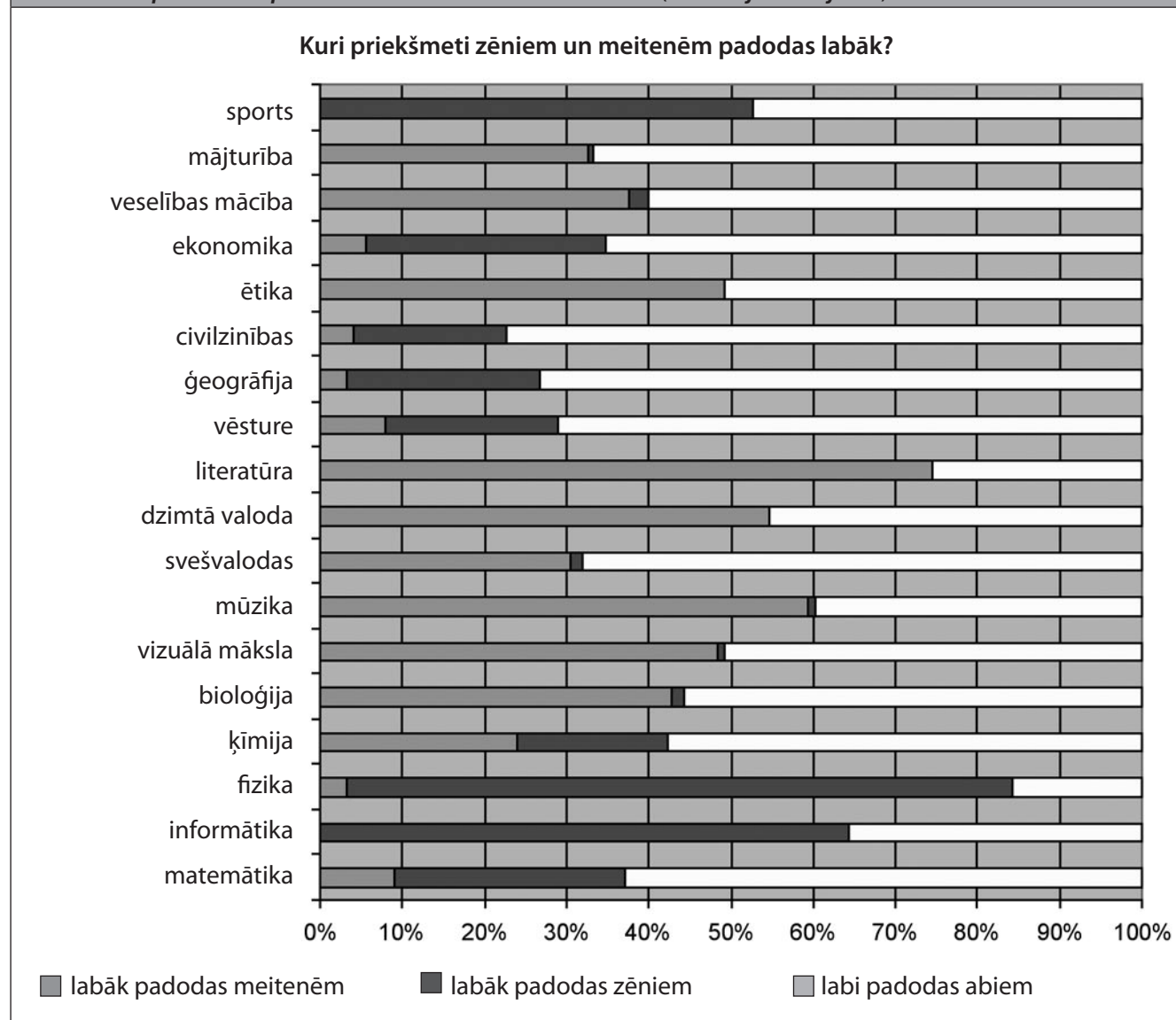
Vai Jūsu mācību priekšmetā ir jāņem vērā skolēnu dzimumu atšķirības?

Diskusiju laikā skolotāji sniedza savu skaidrojumu tam, kāpēc pastāv šādas atšķirības. Skolotāju izteiktos pamatojumus iespējams sadalīt trijās grupās. Vairāki skolotāji uzskatīja, ka tas, kurš priekšmets skolēnam labāk padodas, nav atkarīgs no dzimuma, bet gan no individuālajām spējām. Otrs iemesls, kas, pēc skolotāju domām, ietekmē skolēnu interesi un sekmes kādā mācību priekšmetā, ir tas, vai skolēns saskata šī mācību priekšmeta nozīmi savā turpmākajā dzīvē. Tomēr vairāki skolotāji, lai pamatotu, kāpēc viens vai otrs mācību priekšmets kādam skolēnam nepadodas, minēja zēnu un meiteņu atšķirīgās īpašības un intereses. Tika nosauktas tādas zēniem piemītošas īpašības kā loģiskā domāšana, enerģiskums, nepacietība, nevēlēšanās iesaistīties un piedalīties, apzinīguma trūkums vai vismaz zemāks apzinīguma līmenis nekā meitenēm. Kāda skolotāja minēja, ka zēni ir kautrīgi un bailīgi. Par zēnu interesēm runājot, tika minēta interese par mūziku, tehniku, datoriem. Raksturojot meitenes, skolotāji minēja apzinīgumu, aktivitāti, maigumu.

3.4. attēls

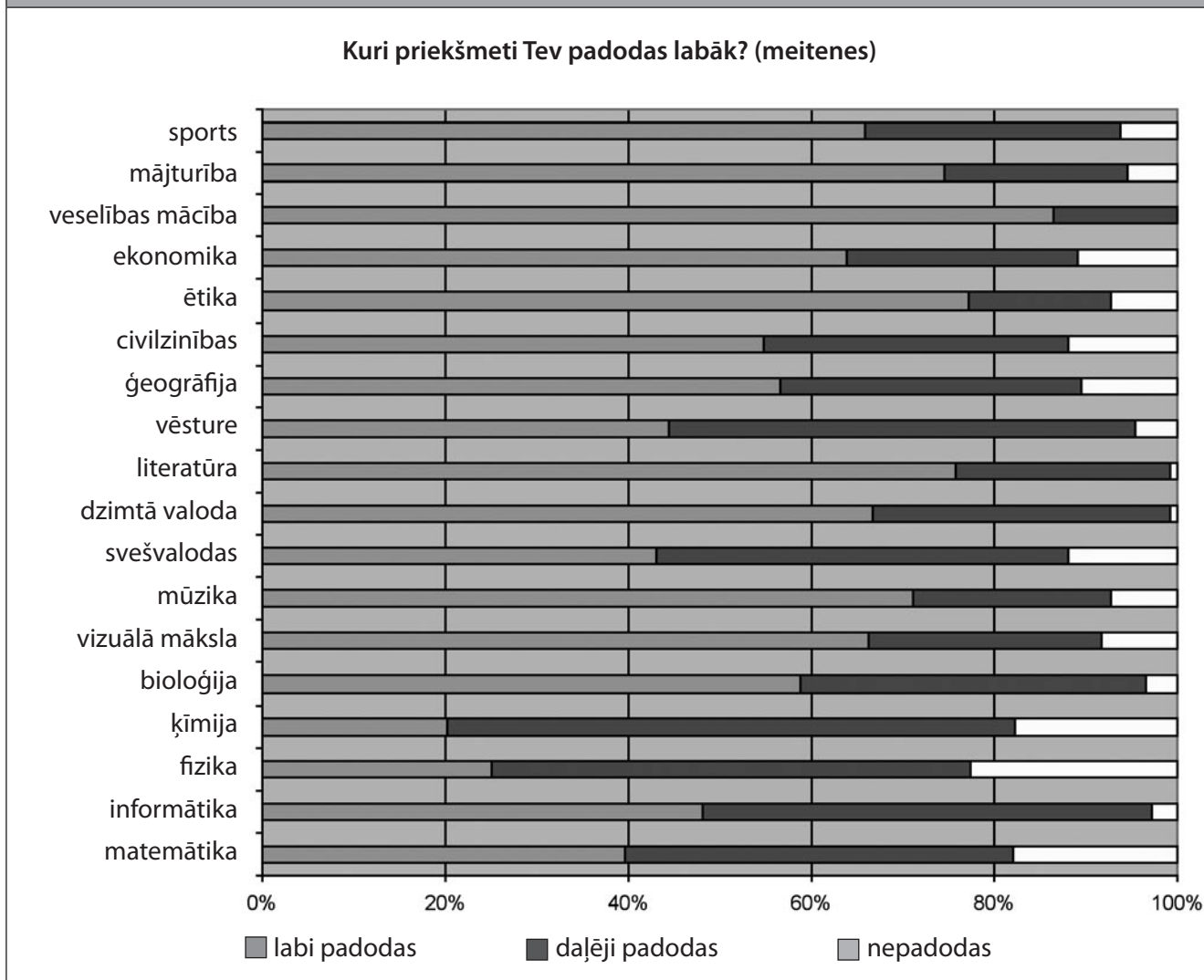
Kuri mācību priekšmeti padodas zēniem un kuri meitenēm? (skolotāju vērtējums)

Pētījums parādīja, ka skolēni (3.5., 3.6. att.) mācību priekšmetus dala "vīrišķīgajos" (fizika, sports, informātika) un "sievšķīgajos" (literatūra, mūzika, vizuālā māksla). "Vīrišķīgie" priekšmeti balstās uz abstrakti loģisko domāšanu un fizisko spēku, "sievšķīgie" – uz tēlaino domāšanu un emocionalitāti. Šāda jomu sadale parāda, ka arī skolēniem ir stereotipiski priekšstati par sieviešu un vīriešu īpašībām un spējām.

3.5. attēls

Kuri mācību priekšmeti padodas zēniem un kuri meitenēm? (meiteņu vērtējums)

3. 2. 3. Skolēnu nākotnes profesijas

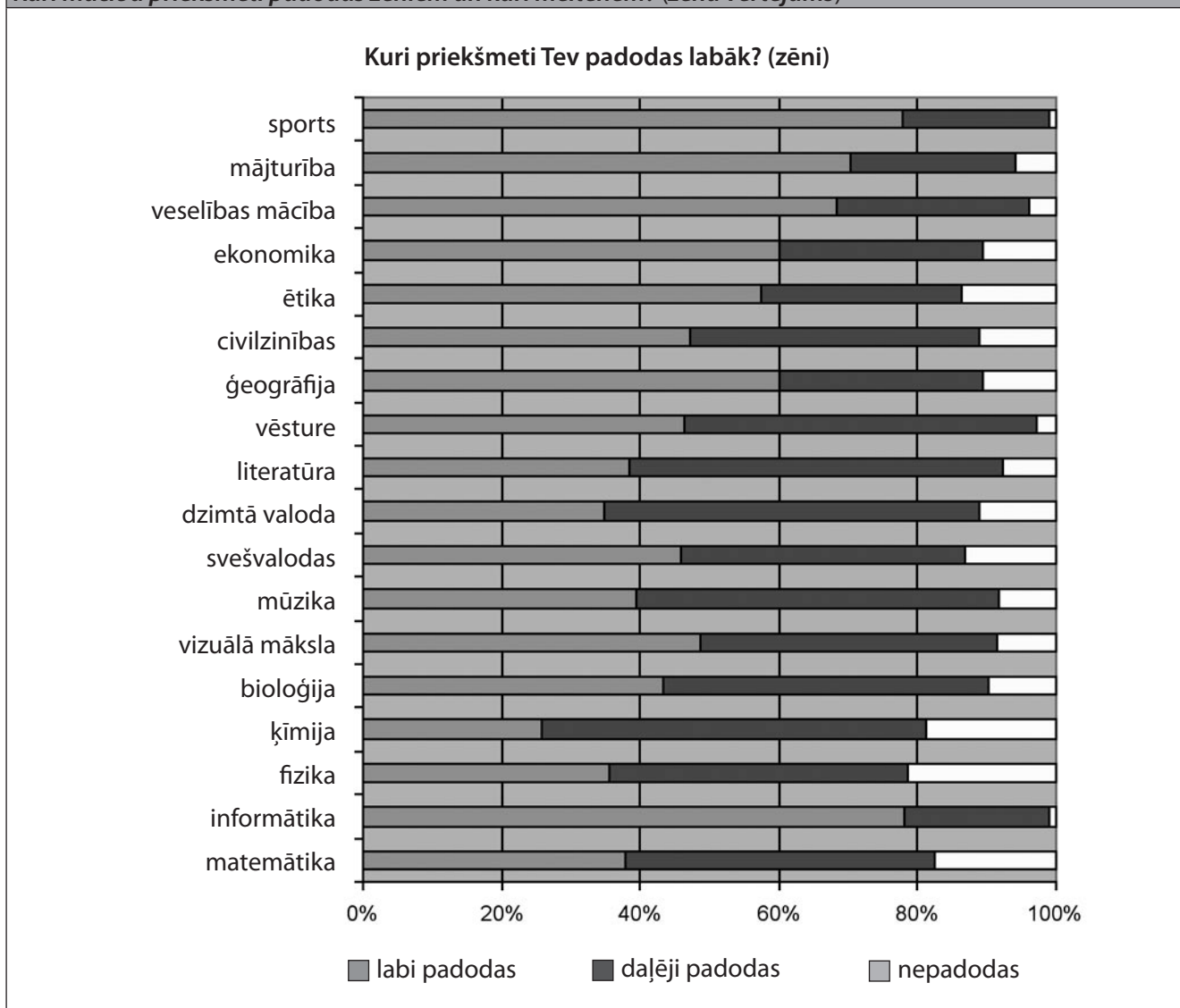
Pētījumā tika konstatēts, ka zēni un meitenes atšķirīgi saredz savas nākotnes perspektīvas un prognozē savas dzīves virzību atkarībā no dzimuma. Zēni kopumā vairāk izvēlas vadošos amatus un plāno sev augstāku darba samaksu nekā meitenes. Skolēnu ambīcijas dzimumu griezumā sasauca ar valsts statistikas datiem – vadošos amatus un augstāku atalgojumu vairāk saņem vīrieši, nevis sievietes.

Skolēnu anketas jautājumi skāra arī profesionālās izvēles jomu. Tie galvenokārt atspoguļo skolēnu nākotnes ieceres, kā arī informētību par profesiju atalgojumu. Jautājumi par profesionālo orientāciju bija iekļauti arī skolotāju un vecāku diskusijās.

Kaut arī par vienlīdz pašapzinīgiem un izlēmīgiem gan skolēni, gan arī vecāki uzskata abus dzimumus, amata izvēle un atalgojuma plānošana meiteņu un zēnu anketās atspoguļojas atšķirīgi. Tas atklāj skolēnu priekšstatus par sieviešu un vīriešu statusu, darba novērtējumu un materiālo stāvokli sabiedrībā, kas lielā mērā atbilst reālajai situācijai.

3.6. attēls

Kuri mācību priekšmeti padodas zēniem un kuri meitenēm? (zēnu vērtējums)

Skolēnu anketu dati liecina (3.7., 3.8. att.), ka zēni biežāk nekā meitenes uzņemtos:

- ◆ uzņēmuma/firmas īpašnieka (68% zēnu un 57% meiteņu),
- ◆ priekšnieka (19% un 14%),
- ◆ menedžera (5% un 1%) pienākumus un atbildību.

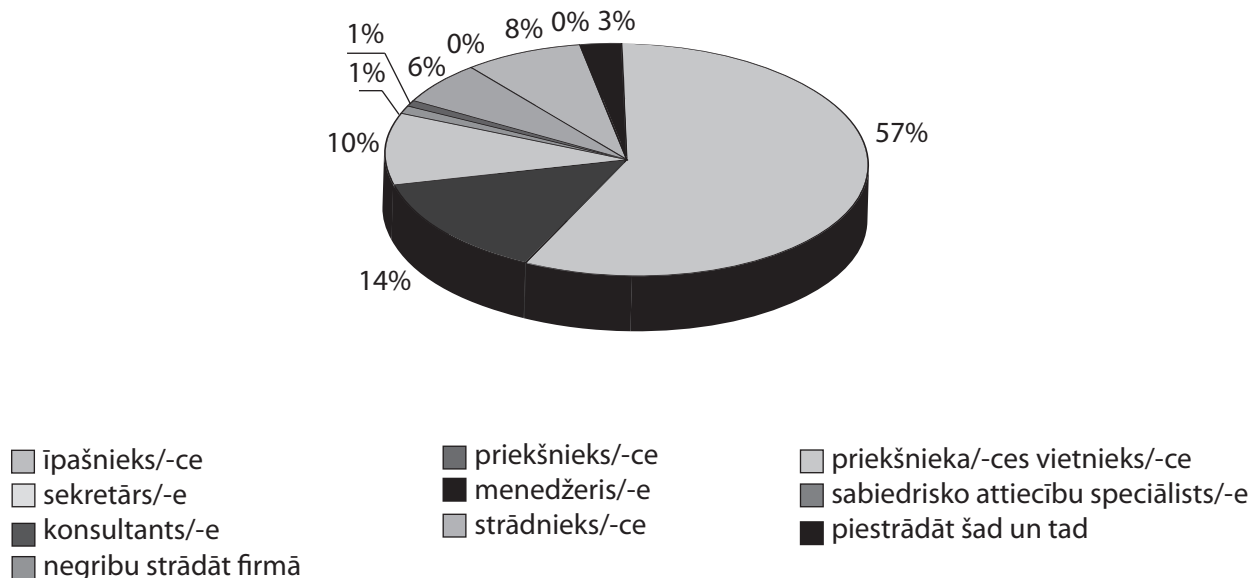
Savukārt meitenes biežāk nekā zēni būtu:

- ◆ priekšnieka vietnieces (10% meiteņu un 3% zēnu),
- ◆ sabiedrisko attiecību speciālistes (6% un 0%),
- ◆ strādnieces (8% un 2%).

3.7. attēls

Profesijas izvēle un skolēna dzimums (meiteņu atbildes)

Kas Tu gribētu būt jūsu nodibinātajā firmā? (meitenes)

Atbilstoši izvēlētajiem amatiem respondenti plāno savus nākotnes ienākumus (3.9., 3.10. att.). Atalgojumu līdz 200 latiem sev plāno vienādi daudz meiteņu un zēnu – aptuveni piektā daļa, taču virs 200 latiem mēnesī zēnu un meiteņu prasības pret darba samaksu atšķiras. Puse meiteņu apgalvo, ka mazākā darba samaksa, par kuru viņas būtu ar mieru strādāt, ir no 200 līdz 400 latiem, vēl 14% būtu ar mieru strādāt par 400 līdz 600 latiem. Zēnu vidū ir mazāk to, kurus apmierinātu 200 līdz 400 latu (37%), un izteikti vairāk nekā meiteņu vidū ir tādu zēnu, kuri vēlētos saņemt 400 līdz 600 latu (38%). Arī pašu augstāko atalgojumu – no 600 latiem un vairāk mēnesī – sev plāno tikai 4% meiteņu, pretstatā 13% zēnu.

Tas skaidri parāda, ka meitenes ir gatavas strādāt par mazāku samaksu, veicot darbu subordinētās (pakļautās) amata pozīcijās. Zēni vairāk izvēlas vadošos amatus un plāno sev augstāku darba samaksu nekā meitenes.

Pētījumā mēģināja noskaidrot, kā skolotāji ietekmē skolēnu profesijas izvēli. Diskusiju dalībniekiem jautāja, kā viņi palīdz saviem skolēniem izvēlēties nākotnes profesiju un kādus padomus viņi dod, un vai skolotāju dotie ieteikumi neierobežo skolēnu izvēli un nevirza skolēnus uz tradicionālajām sievietes un vīriešu dzimumam piedēvētajām profesijām.

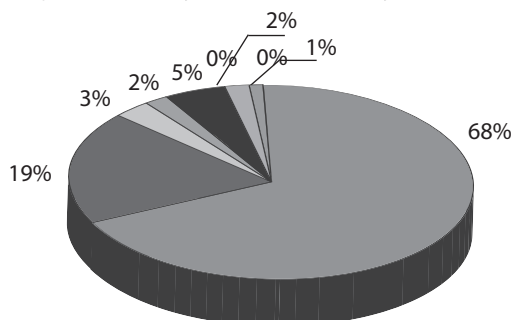
Skolotāju teikto iespējams apkopot šādās pamatatziņās:

- ◆ skolotāji iesaka skolēniem, izvēloties profesiju, novērtēt savas spējas un dotumus;
- ◆ skolotāji profesijas izvēles veicināšanai piedāvā skolēniem aizpildīt karjeras izvēles centra testus;
- ◆ skolotāji aicina skolēnus izpētīt profesijas perspektivitāti;
- ◆ skolotāji uzskata, ka bērna profesijas izvēlē vecākiem ir nozīmīgāka loma nekā skolotājam;
- ◆ daži skolotāji norādīja, ka virzīt skolēnu, lai viņš izvēlētos kādu noteiktu profesiju, nozīmē milzīgu atbildību un, iespējams, šo uzdevumu skolotājam vispār nevajadzētu uzņemties.

3.8. attēls

Profesijas izvēle un skolēna dzimums (zēnu atbildes)

Kas Tu gribētu būt jūsu nodibinātajā firmā? (zēni)

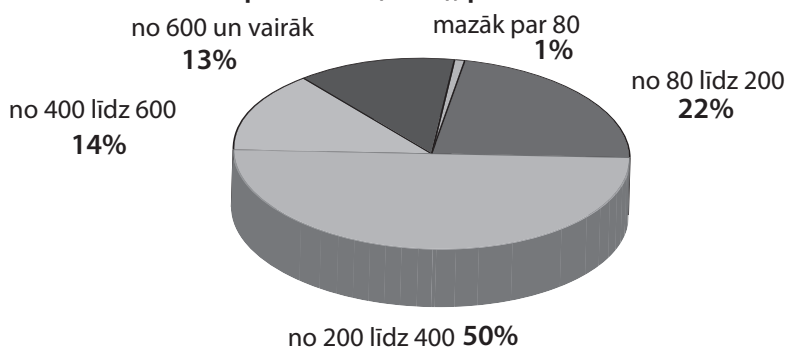

- īpašnieks/-ce
- sekretārs/-e
- konsultants/-e
- negribu strādāt firmā
- priekšnieks/-ce
- menedžeris/-e
- strādnieks/-ce
- priekšnieka/-ces vietnieks/-ce
- sabiedrisko attiecību speciālists/-e
- piestrādāt šad un tad

3.9. attēls

Darba samaksas prognozes (meiteņu atbildes)

Kāda ir mazākā mēneša samaksa par darbu (latos), par kuru būtu ar mieru strādāt? (meitenes)

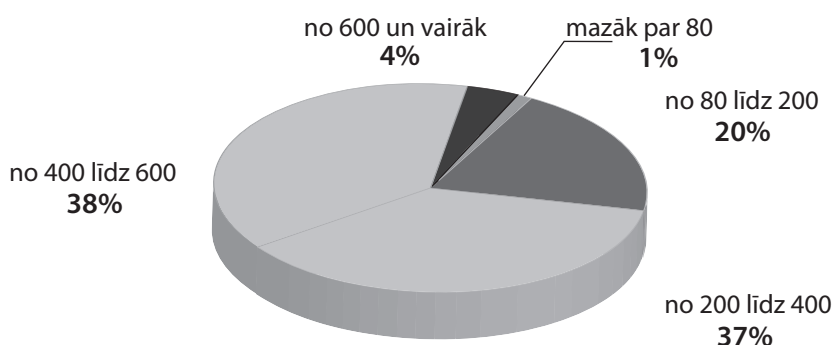

Nevienā diskusijā skolotāji neminēja argumentus, ka, iesakot skolēniem izvēlēties profesiju, būtu jāpievērš uzmanība tam, vai šī profesija ir piemērota vīrietim vai sievietei.

3.10. attēls

Darba samaksas prognozes (zēnu atbildes)

Kāda ir mazākā mēneša samaksa par darbu (latos), par kuru būtu ar mieru strādāt? (zēni)

3. 2. 4. Dzimumu līdztiesības aspekta atspoguļojums mācību grāmatās

Pētījumā mācību grāmatu analīzes mērķis bija noskaidrot, vai Latvijas mācību grāmatas sniedz informāciju par dzimumu līdztiesību un attīsta izpratni par vienādām iespējām zēniem un meitenēm, vai mācību grāmatas piešķir abiem dzimumiem līdzvērtīgu, pozitīvu vērtību un vai tajās nav dzimumu stereotipu. Pētījumā tika analizētas 2002.–2005. gadā izdotās mācību grāmatas un veikts salīdzinājums ar 2002. gada pētījumu par dzimumu lomu attēlojumu mācību grāmatās latviešu valodā.

Pētījumā tika konstatēts, ka, salīdzinot ar 2002. gadā veikto pētījumu "Dzimuma lomu attēlojums mācību grāmatās latviešu valodā"²¹ (turpmāk – 2002. gada pētījums), lielākajā daļā mācību grāmatu saglabājas tendence nodalīt sieviešu un vīriešu dzimumu lomas. Taču vērojama arī laba prakse jaunajās mācību grāmatās, kas veidotas atbilstoši jaunajos mācību priekšmetu standartos noteiktajam saturam. Pētījums liecina, ka mācību grāmatas nepilnīgi atspoguļo vidi, kādā skolēni dzīvo ikdienā. Analizējot izlasē ietvertu mācību grāmatu attēlus un tekstus, konstatēti dzimumu stereotipi mājāsaimniecībā, mācību darbā, nodarbēs brīvajā laikā un profesionālajā sfērā, rezultātā skolēni iegūst ierobežotu un vienpusīgu priekšstatu par mūsdienu karjeras iespēju daudzveidību. Mācību grāmatu teksti kopumā vairāk tiek ilustrēti ar statistiskiem portretiem, mazāk atspoguļojot abu dzimumu pārstāvjus darbībā, savstarpējā saskarsmē. Pozitīvi vērtējams fakts, ka laikā, kad skolotājiem nav skaidras un vienotas izpratnes un nostājas par daudziem satura aspektiem, tajā skaitā dzimumu līdztiesību, vairākas mācību grāmatas aplūko šos jautājumus. Tās sniedz informāciju, izvirza daudzveidīgus saskarsmes modeļus, attīsta izpratni par vienādām iespējām zēniem un meitenēm, tā veicinot izglītības satura reformas realizāciju un demokrātiskas sabiedrības veidošanu.

Pētījumā tika konstatētas vairākas tendences.

Dzimums – vīriešu un sieviešu skaits grāmatās

Izņemot vienu gadījumu – literatūras grāmatu 4. klasei,²² visās citās grāmatās vīriešu skaits ir lielāks nekā sieviešu. Vislielākais vīriešu skaita pārsvars (gandrīz trīs reizes vairāk nekā sieviešu) konstatēts jauno laiku vēstures grāmatā.

Statuss ģimenē

Statusa atspoguļojumā saglabājas tendence, kas konstatēta jau 2002. gada pētījumā: sievietes vairāk tiek minētas saistībā ar ģimeni, vīrieti, uzsverot radniecību. Biežāk minētie statusa apzīmējumi sievietēm ir māte, māsa, sieva, vīriešiem – tēvs, dēls, vectēvs, brālis.

Mājāsaimniecības darbi

Mājāsaimniecības darbu attēlojums kopumā biežāk sastopams "Valodas" un "Cilvēka un sabiedrības" jomu mācību grāmatās. Var secināt, ka bērnu aprūpe, kā arī darbošanās piemājas dārzā ir kategorijas, kur attēlotas gan sievietes, gan vīrieši. Savukārt pārsvarā vīrieši ir attēloti, veicot remontdarbus mājās, darbā tīrumā, malkas sagādē, uguns kuršanā un mājokļa celšanā, sievietes – apģērba kopšanas, izgatavošanas, telpu uzkopšanas, pārtikas sagatavošanas darbos.

Profesionālās aktivitātes

Iegūtie dati par profesionālo sfēru atbilst secinājumiem, kas gūti 2002. gada pētījumā, – ārpusmājas jeb profesionālais darbs ir vīriešu joma. No grāmatās fiksēto personu kopskaita vīrieši kopumā ir 63%. Profesionālo aktivitāšu attēlojums visvairāk sastopams "Cilvēka un sabiedrības" un "Mākslas" jomu mācību grāmatās. Milzīgu pārsvaru grāmatu veidotāji ir atvēlējuši vīriešiem valdnieku, lēmumu pieņēmēju un politiķu sfērā – 179 vīrieši un 18 sievietes. Vīrieši dominē arī citās jomās – lielākoties viņi ir zinātnieki, pētnieki, jūrasbraucēji; reliģiskie darbinieki (neviens sievietes), literāti, mākslinieki, arhitekti, militāristi, šoferi, celtnieki, fabrikas strādnieki. Pozitīvas iezīmes vērojamas ārstu, skolotāju un treneru sfērā, kur sieviešu skaits ir tikai nedaudz lielāks. Vienīgi sievietes attēlotas, veicot medmāsu un stjuartes darbu.

Nodarbes

Nodarbes brīvajā laikā vienlīdz daudz tiek atspoguļotas visu četru jomu mācību grāmatās. Dziedāšana, dejošana, instrumentu spēlēšana, ēšana, dzeršana, svētku svinēšana, tūrisms, velosports, slēpošana, ogošana,

²¹ Pičukāne E., Ķīkule I., Zemīte S. Dzimumu lomu attēlojums mācību grāmatās latviešu valodā. – Rīga, Latvijas Dzimumu līdztiesības apvienība, 2002. – http://www.politika.lv/polit_real/files/lv/zinojums_dzimgram.pdf

²² Mazjāne J., Vilciņa I. Latviešu valoda 4. klasei. – Rīga: RaKa, 2003.

sēņošana, puķu lasīšana un pasīvā atpūta vienlīdz raksturīga gan vīriešiem, gan sievietēm. Rotaļas, komandu sporta spēles, individuāla nodarbošanās ar sportu un maksšķeršana un medīšana, spriežot pēc mācību grāmatu attēliem, raksturīga pārsvarā vīriešiem, sievietes vairāk nekā vīrieši nodarbojas ar mājdzīvniekiem.

Izmantotie priekšmeti un rotaļlietas

Vērtējot dažādu priekšmetu attēlojumu, īpaši minams dators. Ne vienmēr iespējams nošķirt, kad tā ir profesionāla aktivitāte, kad brīvā laika nodarbe, taču atklājas izteikts vīriešu pārsvars darbā ar datoru. Līdzīgi vīriešu pārsvars konstatēts, darbojoties ar videokameru, mikroskopu, mašīnām, motociklu, karogu. Sievietes vairāk izmanto lelles, mīkstās rotaļlietas, kosmētiku, spogulīti, traukus, ēdienu gatavošanas ierīces.

Mācību darbības

Izvēloties analīzei šīs kategorijas, konstatējām, ka daudzviet mācību grāmatās skolēnu attēli izmantoti mācību satura ilustrēšanai, piemēram, garuma jēdziena izpratnei lasītājam iespējams mērvienības etalona zīmējumu salīdzināt ar līdzās uzzīmētā skolēna garumu. Konstatēts, ka šādā aspektā neparādās kāda dzimuma dominēšana kopumā, taču "Tehnoloģiju un zinātņu pamatu" jomas mācību grāmatās vairāk attēloti zēni. Vēlējāmie noskaidrot, vai ir kādas mācību darbības, kurās vairāk atspoguļoti viena vai otra dzimuma pārstāvji. Analizētajā kopumā iezīmējas tendence, ka meitenes vairāk raksta, pieraksta, lasa.

Otrs izpētes aspekts bija aktivitāte/pasivitāte, kas parādās mācību mijiedarbībā. Atklājas tendence, ka meitenes veic vairāk pasīvu darbību, zēni – aktīvas. Piemēram, meitene tur pulksteni, zēns griež rādītājus; zēns nosaka virzienu pēc kompasu un kartes, meitene skatās; zēns ar tauriņu ķeramo tīklu iet pa priekšu, meitene, nesot kastīti, seko; zēns tur karti un kompasu un rāda virzienu, meitene skatās.

Izpratnes veidošana par sieviešu un vīriešu (zēnu un meiteņu) lomām, iespējām, profesijām

Atspoguļojot ģimeni un mājas darbus, grāmatu veidotāji daudzos gadījumos rāda daudz stereotipiskāku vidi nekā reālajā dzīvē. Reālajā dzīvē mājāsniecībā ienāk tehnika, kas maina darbošanās veidus un tradicionāli lietotos priekšmetus, bet mācību grāmatās šīs pārmaiņas maz vērojamas. Tiek veidota aina, it kā malkas sagāde un mājokļa celšana patiesi būtu aktuālākās un tipiskākās vīriešu ikdienas nodarbes.

3. 2. 5. Skolotāja un skolas direktora dzimums

Skolēni dzimumam skolas vidē piešķir lielāku nozīmi nekā skolotāji. Aptaujas dati parādīja, ka skolēnu skatījumā gan skolotāja, gan skolas direktora dzimumam ir nozīme. Kā jau iepriekš minēts, skolēni mācību priekšmetus daļa "vīrišķīgajos" (fizika, sports, informātika) un "sievišķīgajos" (literatūra, mūzika, vizuālā māksla). Šāda jomu sadale parāda, ka skolēniem ir stereotipiski priekšstati par sieviešu un vīriešu īpašībām un spējām. Vairums skolēnu uzskata, ka skolas direktora amatam piemērotāks ir vīrietis, un gandrīz puse ir pārliecināti, ka ģimenes galva ir vīrietis.

Atšķirībā no daudzām pasaules valstīm, kurās pedagoģijā diezgan proporcionāli ir iesaistīti gan vīrieši, gan sievietes, Latvijai raksturīgs izteikts sieviešu pārsvars izglītības sistēmā. 2004./2005. mācību gadā Latvijas vispārīzglītojošajās dienās skolās 88% pedagogu bija sievietes.

Pētījumā apkopotā informācija par 15 skolu vecāku padomēm liecina, ka to sastāvā 86% ir sievietes. Šie dati ļauj secināt, ka skolas vide no dažādiem aspektiem ir femīna. Kā tas ietekmē mācību darbu, kā skolotāji, vecāki un skolēni skaidro un vērtē šo situāciju?

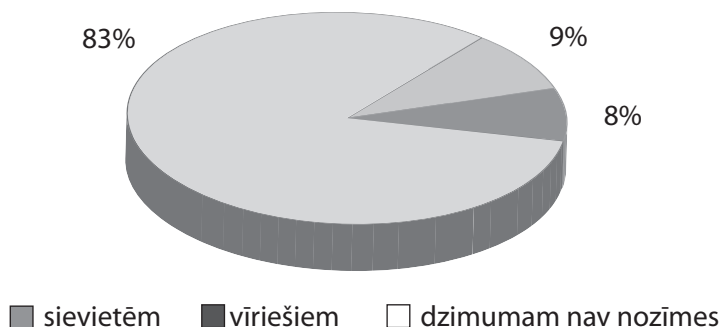
83% skolotāju atzina, ka skolotāja profesijā dzimumam nav nozīmes (3.11. att.). Lai gan lielākā daļa skolotāju aptaujā atzīst, ka skolotāja dzimumam un skolas direktora dzimumam nav nozīmes, tomēr citi dati parāda pretējo. Skolēni atzīst, ka skolotāja dzimumam dažādos mācību priekšmetos un direktora amatā ir nozīme, tāpat domā arī vecāki. Skolas direktora amatā vairums skolēnu un vecāku labprātāk redzētu vīrieti.

Skolēni savās atbildēs uzrādīja, ka skolotāja dzimumam ir nozīme. Tikai 20–25% skolēnu atzina, ka nav svarīgi, kuru priekšmetu pasniedz viena vai otra dzimuma skolotājs. 41% skolēnu minēja, ka labprātāk skolas direktora amatā redzētu vīrieti, un tikai 30% skolēnu atzina, ka dzimumam nav nozīmes. Tātad 70% skolēnu savās atbildēs parādīja, ka direktora amatam ir dzimums (vai nu vīrietis, vai sieviete) (3.12. att.).

3.11. attēls

Skolotāju uzskati par skolotāju profesijas piemērotību pēc dzimuma

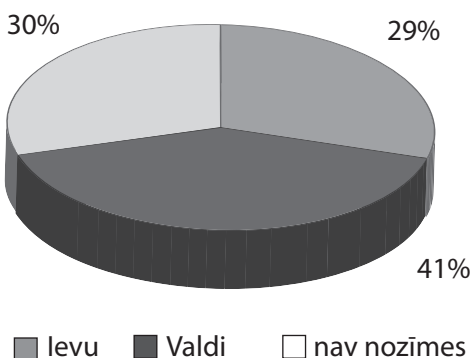
Kam skolotāja profesija ir vairāk piemērota?

3.12. attēls

Skolēnu uzskati par skolas direktora amata piemērotību sievietei vai vīrietim

Kuru Tu gribētu redzēt skolas direktora amatā?

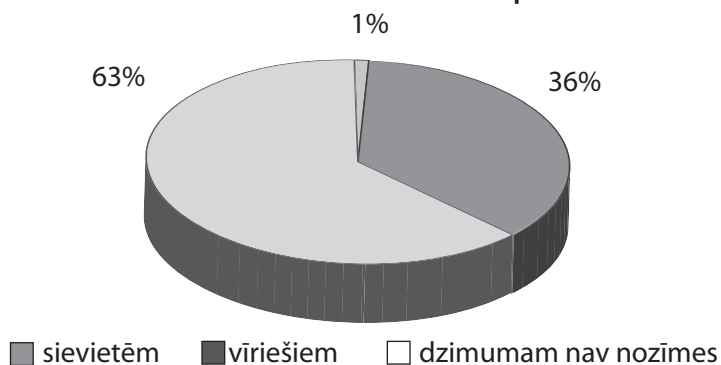
Vecāku diskusijas dalībnieku viedokļi atšķirās. Lai gan viņi piekrita, ka dzimumam nav nozīmes, "vajag abus, galvenais, lai profesionālis" (divu dēlu māte), tomēr viņi labprāt gribētu skolā redzēt vairāk vīriešu, "jo vīriešiem ir, ko dot bērniem" (dēla un meitas māte).

Paužot viedokli par skolas direktora amatu, vairākums skolotāju (63%) uzskatīja, ka skolas direktora dzimumam nav nozīmes, un tikai 1% skolotāju uzsvēra, ka sievietei direktora amats būtu vairāk piemērots nekā vīrietim (3.13. att.).

3.13. attēls

Skolotāju uzskati par skolas direktora amata piemērotību sievietei vai vīrietim

Kam skolas direktora amats ir vairāk piemērots?

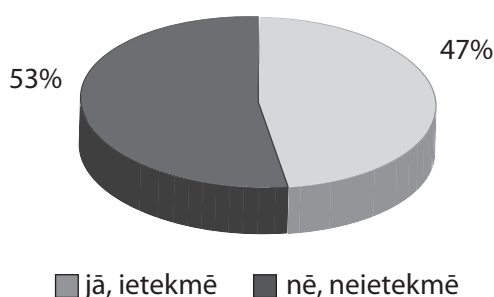
Izskaidrojums dzimuma neproporcionālajam sadalījumam skolā meklējams arī sabiedrības uzskatos par to, kam jāpelna vairāk. Skolotāja profesija ir to vidū, kas mūsu valstī ir maz apmaksātas un kurā vairāk ir nodarbinātas tieši sievietes.

47% skolotāji atzina, ka neproporcionālais pedagogu dzimumu sadalījums skolās ietekmē izpratni par dzimumu lomām un veicina stereotipisku izpratni par tām (3.14. att.).

3.14. attēls

Skolotāju uzskati par pedagogu dzimumu sadalījuma ietekmi uz skolēniem

Vai neproporcionāls pedagogu dzimumu sadalījums skolās,
 Jūsaprāt, ietekmē skolēnu izpratni par dzimumu lomām?

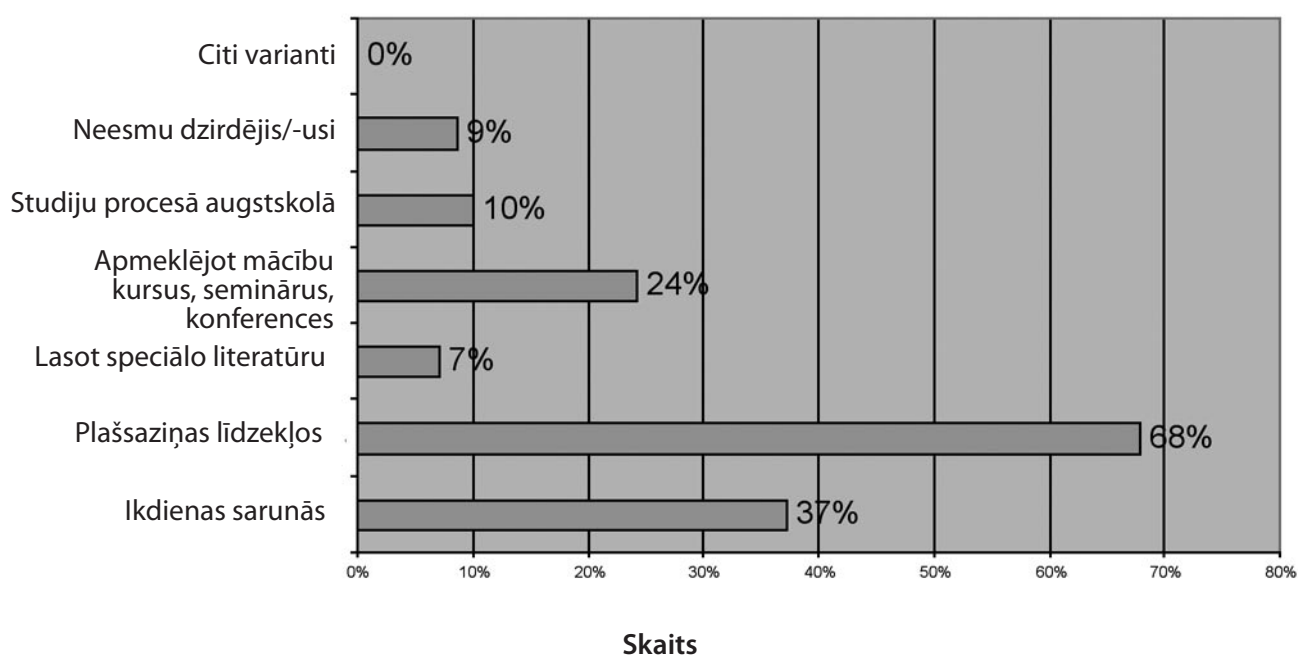

Lai gan skolotāju vairākums norādīja, ka ir dzirdējuši informāciju par dzimumu līdztiesības jautājumiem, iegūtās informācijas avotu un satura analīze ļauj secināt, ka skolotāju informētība šajā jautājumā lielākoties ir fragmentāra, virspusēja un pārsvarā informācija ir iegūta nejauši. Šādu secinājumu iespējams izdarīt, analizējot skolotāju norādītos informācijas avotus par dzimumu līdztiesību (3.15. att.).

3.15. attēls

Skolotāju informētība par dzimumu līdztiesības jautājumiem

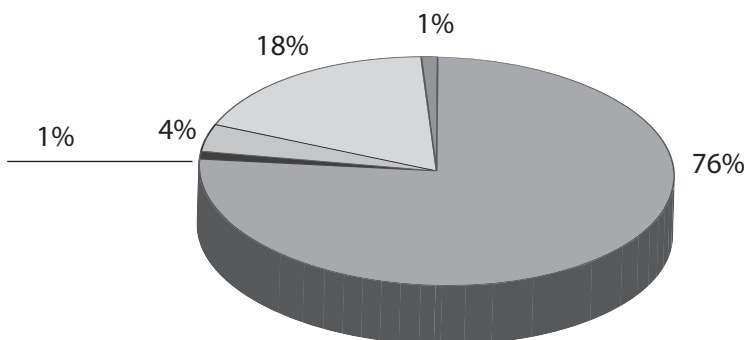
Vai Jūs esat pēdējā laikā dzirdējis/-usi kaut ko par dzimumu līdztiesību?

3.16. attēls

Skolotāju izpratne par dzimumu līdztiesības definīciju

Kurš no šiem apgalvojumiem raksturo dzimumu līdztiesību?

- sievietes un vīrieši ir atšķirīgi, tāpēc katram dzimumam ir savas tiesības, pienākumi un atbildība
- sievietes un vīrieši ir vienādi
- sievietēm un vīriešiem ir vienādas tiesības, pienākumi un atbildība
- sievietēm un vīriešiem ir vienādas tiesības, bet dažādi pienākumi un atbildība
- nezinu

Daļa skolotāju zina, kāda ir dzimumu līdztiesības būtība – sieviešu un vīriešu līdztiesība ir abu dzimumu iespēju, tiesību un pienākumu vienādība. Tomēr vairākumam skolotāju izpratne par dzimumu līdztiesības būtību nav pietiekama un pastāv pretruna starp skolotāju zināšanām un viņu personīgo nostāju.

Skolotāju mērķa grupu diskusijās, veidojot savas definīcijas par dzimumu līdztiesību, skolotāju vairākums uzsvēra sieviešu un vīriešu tiesību, iespēju, pienākumu un atbildības vienādību. Tomēr skolotāju anketas dati liecina, ka 76% skolotāju izvēlējusies diskriminējošo dzimumu līdztiesības formulējumu un tikai 4% skolotāju izvēlējusies definīciju, kas raksturo dzimumu līdztiesību (3.16. att.).

4. Vecumposmu iezīmes

4. 1. Pirmsskolas un sākumskolas vecuma specifika (3–11 g. v.)

4. 1. 1. Pirmsskolas vecums (3–7 g. v.)

Socializācijas ietekmē, apzinoties savu dzimumu, veidojas dzimumsociālās lomas – viss, ko persona apzināti vai neapzināti runā vai dara, parādot, ka viņa ir sieviete vai vīrietis. Tās ir manieres, runas veids, saskarsme ar cilvēkiem, ģērbšanās stils, intereses un ieradumi. Dzimumsociālās lomas tiek apgūtas, bērnam jau pirmajos dzīves gados vērojot apkārtējo cilvēku uzvedību, rīcību un izpausmes veidus. Ļoti daudzi uzvedības modeļi tiek apgūti, vērojot citus bērnus un saņemot no vecākiem atbalstošu vai nosodošu uzvedības vērtējumu. Dzimumsociālo lomu attīstības modeļi ir samērā līdzīgi visās kultūrās, tomēr vienas kultūras robežās var pastāvēt lielas variācijas. Turklāt zēniem ir spēcīgāk izteikti un tradicionālāki dzimumsociālo lomu stereotipi nekā meitenēm. Ja mamma strādā algotu darbu ārpus mājas, tad gan zēniem, gan meitenēm ir mazāk izteikti dzimumsociālo lomu stereotipi. Ja mājās galvenās rūpes par bērniem uzņemas tēvs, arī tad bērniem ir mazāk izteikti dzimumsociālo lomu stereotipi. Nedrīkst aizmirst, ka iedzimtās bioloģiskās atšķirības tomēr var ietekmēt abu dzimumu sociālo lomu veidošanos. Turklāt pētnieki joprojām nav vienprātis par to, vai un cik lielā mērā dažādas katram dzimumam raksturīgās iezīmes ir iedzimtas un cik lielā mērā mēs tās iemācāmies dzīves laikā, vērojot apkārtējos.

Balstoties uz attīstības psihologa L. Kolberga²³ izstrādāto teoriju, uzskata, ka sava dzimuma apzināšanās notiek vairākos līmeņos:

²³ Kohlberg L. A Cognitive-development analysis of children's sex role concepts and attitudes. – Stanford University Press, 1966.

- ◆ *dzimuma identitāte* – spēja noteikt savu piederību vienam dzimumam un identificēt citus kā zēnus/vīriešus un meitenes/sievietes (ap 3 gadu vecumu);
- ◆ *dzimuma stabilitāte* – izpratne, ka dzimums dzīves laikā nemainās un ka zēni izaugot būs vīrieši, bet meitenes – sievietes (no 3 līdz 6 gadu vecumam);
- ◆ *dzimuma pastāvība* – izpratne, ka personai nemainās dzimums, pat ja tā neatbilst dzimumsociālās lomas stereotipiem (5–7 gadu vecumā).

Ap 3 gadu vecumu bērni iedala nodarbošanās, rotaļlietas un aktivitātes pēc piederības vienam dzimumam. Jo vecākiem ir spēcīgāki izteikti dzimumsociālo lomu stereotipi, jo izteiktāki tie veidojas arī bērniem. Vecāku reakcija uz bērnu izvēlētajām rotaļlietām – vecāki pozitīvāk reaģē un atbalsta bērnu, ja viņš izvēlas dzimumlomām atbilstošas rotaļlietas, – var ietekmēt bērna izvēli par labu viena veida rotaļlietām. Kad bērns aptver, ka viņš ir vai nu puisis, vai meitene, tas kalpo kā magnēts jaunas informācijas apguvē. Bērns it kā izveido noteiktu dzimuma shēmu un turpmāk visu informāciju pielīdzina šai shēmai.

Ap 3 gadu vecumu bērni sāk dot priekšroku sava dzimuma rotaļbiedriem, bet vēl nav izveidojusies sava dzimuma stabilitāte (izpratne, ka dzimums nemainīsies visas dzīves laikā). Jau šajā vecumā bērnam vērojamas dažādas seksualitātes izpausmes. Bērns ir seksuāla būtne jau pirms dzimšanas. Puikām var būt erekcija, jau atrodoties mātes vēderā vai arī dzimšanas brīdī. Bērni aiztiek savus dzimumorgānus, jo tas viņiem sagādā patīkamas sajūtas. Viņi var izjust orgasmu no pašapmierināšanās. Zēniem pirmā ejakulācija iespējama tikai pubertātes laikā. Aptuveni 2 gadu vecumā bērns apzinās savu dzimumu, kā arī atšķirības starp vīrieša un sievietes dzimumorgāniem un urinācijas veidu. Iespējams, ka pēc 3 gadu vecuma sasniegšanas bērni izmēģinās dažādas urinācijas pozas un iespējas.

Redzot, kā pieaugušie veido savas attiecības, arī bērni 3–7 gadu vecumā imitē apskaušanos, skūpstīšanos, sadošanos rokās. Daudzi šajā vecumā spēlē ārstus, apgūstot cits cita ķermeni. Tā ir pilnīgi normāla ziņkārība. 5–6 gadu vecumā bērni kļūst kautrīgāki un vairs neļauj skatīties, kad ģērbjas vai mazgājas. Bērni zina, kas ir laulības, un saprot divu cilvēku dzīvošanu kopā, izmantojot savas ģimenes pieredzi un modeli. Bieži vien tiek spēlētas lomu spēles, kurās attēlota ģimene un tās attiecības. Daudzi bērni saka, ka pieauguši precēsies ar tiem cilvēkiem, kuri viņiem konkrētajā brīdī ir ļoti mīļi.

Ap 5 gadu vecumu bērni asociē noteiktas personiskās īpašības kā tipiskas sievietēm vai vīriešiem. Šajā vecumā bērni iemācās samērā niansēti atšķirt, kas viņu dzimuma bērniem patīk un kas nepatīk, kā spēlēties, runāt un uzvesties. Psihologi uzskata, ka, tiklīdz bērns aptver savu piederību vienam dzimumam, viņam vai viņai ir ļoti liela motivācija uzvesties tā, kā tiek sagaidīts no konkrētā dzimuma. Tātad īpašu uzmanību bērns uzvedības atbilstībai savam dzimumam pievērš tad, kad ir aptvēris dzimuma nemainību visas dzīves laikā. Šajā vecumā bērns pret konstatēto likumsakarību, ka dzimums nemainās visas dzīves laikā, izturas līdzīgi kā pret citām likumsakarībām – kā pret absolūtu patiesību, kurā nav pieļaujamas variācijas.

Ap 6 gadu vecumu dzimumu sadalījums draudzībā ir iezīmēts. Tomēr atklāts paliek jautājums, kādas turpmākajā dzīvē derīgas prasmes zēni un meitenes iemācās no atšķirīgajām rotaļām.

4. 1. 2. Skolas gadi (7–11 g. v.)

Līdz 8–9 gadu vecumam ir nostiprinājušies dzimumsociālo lomu stereotipi. Sākumskolas vecuma bērni velta daudz uzmanības sava dzimuma bērnu un pieaugušo uzvedībai, vairāk spēlējas ar rotaļlietām, kas tiek uzskatītas par bērna dzimumam piemērotām.

Kādēļ zēniem būtu jāspēlējas ar lellēm? Tas palīdz attīstīt motorikas prasmes, kas vēlāk ir ļoti svarīgas, lai rakstītu un izveidotos glīts rokraksts. Kādēļ zēniem būtu svarīgi spēlēt dažādas lomu spēles? Tas palīdz attīstīt saskarsmes prasmes un sociālo intelektu, kas vēlāk var būt noderīgs dažādu konfliktsituāciju risināšanai. Kādēļ meitenēm būtu jāspēlējas ar konstruktoriem? Tas palīdz meitenēm iegūt noteiktu pieredzi un pārliecību par savām spējām, kas vēlāk var noderēt, apgūstot matemātiku un fiziku. Kādēļ meitenēm būtu svarīgi piedalīties sporta spēlēs? Tas attīsta meitenes fiziski, sniedz iespēju mācīties pārdzīvot zaudējuma situācijas un veido motivāciju tiekties pēc panākumiem.

8–10 gadu vecumā bērni iemācās niansēti atšķirt, kas pretējā dzimuma bērniem patīk un kas nepatīk, kā viņi spēlējas, runā un uzvedas.

Daži bērni mēdz uzvesties pretējam dzimumam raksturīgā veidā. Pētnieki uzskata, ka arī tas ir pieaugušo attieksmes un pastiprinājuma rezultāts. Turklāt meitenēm biežāk tiek pieļauta "puiciska" uzvedība nekā zēniem "meitenīga". Tieši tādēļ, lai mazinātu iespējamo zēnu agresiju, pieaugušajiem ir viņiem jāskaidro, ka ir dažādi veidi, kā parādīt, ka viņi ir spēcīgi un droši.

Sākumskolā meitenēm parasti matemātika padodas un patīk tāpat kā zēniem, bet vēlāk daļai parādās bailes un nepatika pret šo priekšmetu. Tieši tādēļ skolotājiem, lai to novērstu, svarīgi veidot meitenēm pārliecību par savām spējām un radīt interesi par matemātiku.

Skolotāji un vecāki var nostiprināt dzimumsociālo lomu stereotipus, to neapzinoties. Piemēram, regulāri izsakot komplimentus mazai meitenei par to, ka viņa labi izskatās, un dodot norādījumus, kā meitenei būtu jāizskatās, tas var izraisīt pārlieku uzmanības raizes par savu ārējo izskatu pusaudža gados un vēlāk.

Dažādo dzimuma lomu nostiprināšana var notikt arī citos veidos. Piemēram, pētnieki ir secinājuši, ka laiks, cik ilgi skolotājs gaida atbildi no skolēna, pirms nolemj, ka skolēns atbildi nezina, saistīts ar skolotāja gaidām no skolēna. Parasti, ja skolotājs sagaida, ka skolēns atbildi nezina, gaidīšanas laiks tiek ļoti saīsināts, reizēm pat līdz sekunde, nedodot skolēnam laiku pat saprast uzdoto jautājumu. Skolēna dzimums var ietekmēt to, ko skolotājs konkrētajā mācību priekšmetā no viņa sagaida. Tādēļ pētnieki iesaka izmantot pulksteni vai skaitīt līdzi, lai visiem skolēniem dotu vienādu laiku atbildes izdomāšanai.

Papildus tam mācību stundu ieraksti liecina, ka skolotāji jaunākajās klasēs stundas laikā vairāk uzmanības velta zēniem. Viņiem ir vairāk iespējas runāt un viņi saņem vairāk uzslavu. Tas skaidrojams ar to, ka zēni ar savu uzvedību pieprasa vairāk uzmanības no skolotāju puses, bet meitenēm mācības padodas arī bez papildu uzmanības no skolotāju puses.

Parādoties pirmajām pubertātes pazīmēm, jaunieši kļūst ļoti kautrīgi, īpaši izģērbjoties citu cilvēku priekšā, ieskaitot arī tā paša dzimuma vecākus. Pirmspubertātes laikā parasti bērniem nav lielas seksuālas pieredzes, bet viņiem ir ļoti daudz jautājumu par šo tematu. Viņi ir kaut ko dzirdējuši par dzimumattiecībām, orālo seksu, anālo seksu, homoseksualitāti, izvarošanu un incestu un vēlas zināt pēc iespējas vairāk par visu. Bieži vien notiek viendzimuma seksuālas darbības, kas saistītas ar seksualitātes izrādīšanu (masturbācija, skatīšanās u. c.). Šīm darbībām nav saistības ar seksuālo orientāciju. Dažiem šajā laikā sākas pirmie randiņi, došanās uz ballītēm, kur notiek dejas, iespējams, tiek spēlētas dažādas spēles, kuru laikā veic seksuālas darbības (izģērbšanos, skūpstīšanos).

4. 2. Pubertātes un jauniešu vecumposma specifika (11–18 g. v.)

Pubertātes norises laiks ir stipri atšķirīgs, nav striktu robežu, kad pubertāte sākas un kad beidzas. Tieši tādēļ jāuzsver, ka ikvienam attīstība norit pēc organisma individuālā attīstības grafika. Meitenēm pubertātes procesi var sākties apmēram vienu, divus gadus agrāk nekā zēniem – 8–10 gadu vecumā, zēniem – 10–12 gadu vecumā. Pubertātes process zēniem beidzas apmēram 17–19, meitenēm 15–17 gadu vecumā. Pubertātes sākumā noris tikai iekšējās hormonālās pārmaiņas, kas neizpaužas uz āru, pēc tam parādās arī ārējās pazīmes. Hormoni izraisa fiziskās un emocionālās pārmaiņas, to rezultāts ir seksuālais briedums.

Pusaudža gadi ir apjukuma, apmulsuma laiks. Tas ir sevis kā personības atklāšanas un savas sociālās lomas meklējumu laiks. Bieži vien izpaužas noraidošā attieksme pret vispārpieņemtām, sabiedrībai nozīmīgām vērtībām. Pusaudžu subkulturā raksturīga savu vērtību akcentēšana. Ja tā nav bīstama, nevajadzētu to apkarot, jo pusaudži meklē savu identitāti. Viņu princips – jo vairāk atšķiramies, jo labāk. Veidojas piederības izjūta grupai. Kamēr nav atrasta sava identitāte, cilvēks baidās no psiholoģiskas tuvības un nespēj veidot patiesi tuvas attiecības ar pretējo dzimumu.

Sabiedrībā pastāvošie priekšstati par to, kā jāuzvedas zēniem un meitenēm, ietekmē arī jauniešu uzskatus un līdz ar to arī viņu uzvedību – cik lielā mērā viņiem jāizrāda sava seksualitāte, kādā vecumā būtu jāsaik seksuālas attiecības. Piemēram, uzskats, ka zēniem jāvēlas pēc iespējas vairāk seksuālo partneru un jābūt sajūsmā par seksuālajām attiecībām, veicina agrīnu seksuālo attiecību sākšanu.

Plašsaziņas līdzekļi nostiprina noteiktas iezīmes, kas raksturīgas katram dzimumam. Kā rāda laika izmantojuma pētījums, vidēji Latvijā pusaudži televizoru nedēļā skatās 14–17 stundas. Redzētais ļoti lielā mērā ietekmē abu dzimumu jauniešu dzimumsociālo lomu izpratni. Tā, piemēram, meitenes un sievietes ļoti bieži tiek parādītas kā ideāla ķermeņa īpašnieces, rezultātā daudzas meitenes uztraucas par savu izskatu un figūru. Savukārt televīzija demonstrē filmas, kurās vīrieši tiek attēloti kā ļoti vardarbīgas personas.

Dzimumsociālo lomu veidošanās pusaudžiem ir īpašs izaicinājums, jo viņi mēģina izziņāt dažādas lomas atkarībā no tā, ko no viņiem sagaida viņu vecāki, skolotāji, klasesbiedri, tuvi draugi un arī romantiskie partneri.

Pagājušais gadsimts un īpaši pēdējās desmitgades pārmaiņas mūsu sabiedrībā ir veicinājušas arī dzimumsociālo lomu maiņu. Savā ziņā meitenēm ir nedaudz vieglāk, jo viņām piedod, ja viņas uzvedas vīrišķīgi. Piemēram, daļa tēvu priecājas, ka meitenes ir aktīvas, nodarbojas ar sportu. Turpretī, ja zēni uzvedas sievišķīgi, to nesaprot

un nosoda. Ilustrācijai no ikdienas dzīves, piemēram, padomājiet, cik daudzi no mums pievērš uzmanību, ja uz ielas ierauga meiteni vai sievieti biksēs. Bet kāda būs cilvēku reakcija, ieraugot puisi svārkos?

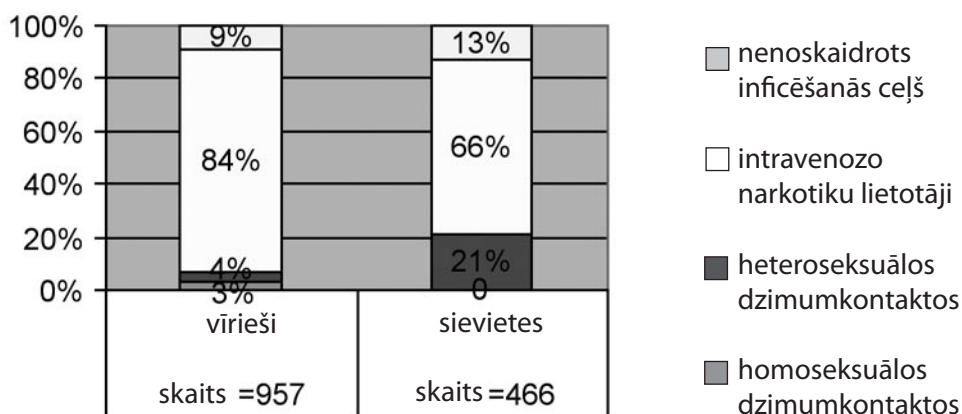
4.1. tabula			
Pusaudžiem raksturīgās iezīmes un uzvedība ²⁴			
	10–13 g. v.	14–16 g. v.	17–19 g. v.
Attīstības posmam raksturīgais	Pārejas vecuma attīstības agrīnais posms. Pāreja uz pusaudža vecumposmu. Zēniem sākas nedaudz vēlāk nekā meitenēm (zēniem – 11–14 g. v.; meitenēm – 10–13 g. v.). Pubertātes sākums.	Pārejas vecuma attīstības vidusposms. Pusaudžu vecumposms. Zēniem sākas nedaudz vēlāk nekā meitenēm (zēniem – 14–17 g. v.; meitenēm – 13–16 g. v.). Spēcīga vienaudžu ietekme.	Pārejas vecuma attīstības vēlīnais posms. Pāreja uz pieaugušo vecumu. Meitenēm sākas 16 gadu vecumā, zēniem – 17 gadu vecumā. Pieaugušo lomas pieņemšana.
Neatkarība	Izaicina pieaugušo, it īpaši vecāku un citu ģimenes locekļu, autoritāti. Noliedz visu, kas saistīts ar bērnības gadiem. Pastiprināta vajadzība pēc privātās telpas.	Psiholoģiski attālinās no vecākiem. Sāk attīstīt savu vērtību sistēmu.	Kļūst neatkarīgāks: sāk strādāt vai apgūt profesiju. Kļūst pieaudzis, veidojas pieaugušo dzīves uztvere. Noteicis savas dzīves mērķus, kuri jāattīsta un uz kuriem jātiecas. Attālinās no ģimenes, maina attiecības tajā.
Kognitīvā un emocionālā attīstība	Samērā zemas spējas domāt abstrakti. Vēlme pašam pieņemt lēmumus. Krasas garastāvokļa maiņas.	Veidojas spēja domāt abstrakti. Spēj analizēt un paredzēt savas darbības sekas. Emocijas ietekmē uzvedību, bet trūkst prasmes to kontrolēt.	Samērā viegli domā abstrakti. Diezgan labi spēj risināt problēmsituācijas. Spējīgs risināt konfliktus.
Vienaudžu grupa	Tuvas attiecības ar sava dzimuma vienaudžiem. Spēj veidot attiecības arī ar pretējā dzimuma vienaudžiem.	Veidojas spēcīgi grupējumi. Sāk apzināties savas spējas piesaistīt partneri tuvākām attiecībām.	Vienaudžu ietekme uz vērtībām un lēmumu pieņemšanu samazinās. Nozīmīgākas attiecības ar atsevišķiem vienaudžiem, nevis ar visu grupu.
Ķermeņa tēls	Uztrauc fiziskās pārmaiņas. Kritiski vērtē savu izskatu. Pārņemts ar savu ķermeni un jautājumu: "Vai esmu normāls?" Norūpējies par menstruācijām, "slapjajiem sapņiem", masturbāciju, krūšu lielumu vai dzimumlocekļa izmēru.	Ķermeņa fiziskās pārmaiņas uztrauc nedaudz mazāk nekā iepriekš. Lielāku nozīmi pievērš tam, kā izskatās un kā padarīt sevi pievilcīgu.	Spēj pieņemt savu ķermeņa tēlu. Pieņem savu izskatu.

²⁴ Adaptēts no: Youth Friendly Services: Manual for Service Providers. – New York: EngenderHealth, 2002. Latviski pirmo reizi publicēts šādā izdevumā: par intīmo: rokasgrāmata skolotājiem. – Rīga: ANO Attīstības programma, Izglītības un zinātnes ministrija, 2003.

Seksualitāte	Sāk apzināties, ka spēj būt pievilcīgs citiem. Var sākt masturbēt. Salīdzina savu fizisko attīstību ar citu vienaudžu attīstību. Iespējamas seksuālās dabas darbības ar sava dzimuma jauniešu.	Izrāda lielāku seksuālo interesi. Notiek savas seksuālās identitātes apzināšanās. Var sākt seksuālās attiecības.	Sāk veidot intīmas attiecības, kas kļūst nozīmīgākas par attiecībām ar grupu.
---------------------	--	--	---

4.1. attēls

HIV inficēšanās ceļi jauniešiem Latvijā 15–24 g. v.²⁵

4.2. tabula²⁶

Zēnu un meiteņu pubertātes pazīmes

Pazīme/problēma	Zēni	Meitenes
Dzimumpazīmes	Zēniem līdz sešu gadu vecumam sēklinieki aug ļoti lēni, bet pirms pubertātes sēklinieku izmēri ievērojami palielinās; īpaši strauji tas notiek 10–11 gadu vecumā. Sēklinieku palielināšanās notiek līdz 17–18 gadu vecumam. Raksturīga zēnu dzimumnobriešanas pazīme ir specifiskais apmatojums (kaunuma, padušu, sejas apmatojums).	Meiteņu dzimumnobriešanas pirmā pazīme ir piena dziedzeru palielināšanās, kas sākotnēji var būt arī asimetriska. Piena dziedzeru attīstība sākas 9–10 g. v., 10–11 g. v. paātrinās dzimumorgānu augšana, veidojas kaunuma un padušu apmatojums. Strauji attīstās olnīcas, palielinās to izmērs un masa. 15 gadu vecumā olnīcas iegūst ovālu formu, to masa sasniedz apmēram četrus gramus, bet 18 g. v. – apmēram astoņus gramus. Atbilstoši attīstās arī dzemde, visstraujāk tā mainās apmēram 13 g. v., kad var sākties menstruācijas. Vidēji no 15 g. v. meitenes pēc ķermeņa uzbūves neatšķiras no pieaugušām sievietēm.

²⁵ AIDS profilakses centrs, 2005.

²⁶ Rokasgrāmata vienaudžu izglītotājiem: HIV/AIDS un reproduktīvā veselība. – Rīga: ANO Attīstības programma, Izglītības un zinātnes ministrija, 2005.

<p>Dzimumiem specifisku fizioloģisku procesu sākšanās</p>	<p>Gandrīz visiem zēniem naktīs ir vērojamas pollūcijas – sēklas noplūde miegā, “slapjie sapņi”. Tomēr nevajag pārdzīvot, ja “slapjo sapņu” nav, jo arī tas ir normāli.</p>	<p>Menstruācija ir sievietes reproduktīvā procesa sastāvdaļa. Katru mēnesi sievietes organisms sagatavojas iespējamai grūtniecībai – to sauc par menstruālo ciklu. Caurmērā menstruālā cikla garums ir 28 dienas, bet katrai meitenei tas var atšķirties. Parādoties menstruācijām, var paslikstināties pašsajūta, rasties nogurums un neuzmanība. Ja meitenei līdz 15 gadu vecumam nav sākušās mēnešreizes, vajadzētu konsultēties ar ārstu.</p>
<p>Pubertātes laikā gan zēniem, gan meitenēm mainās balss tembrs</p>	<p>Zēnu balss maiņas ir izteiktākas nekā meitenēm. Zēniem balss it kā aizlūst, čerkst, pazeminās tembrs (balss lūzums). Šīs pārmaiņas notiek, izstiepjoties balss saitēm.</p>	<p>Nedaudz pazeminās balss tembrs.</p>
<p>Daudzi pusaudži pārejas vecumā uztraucas par savu ārējo izskatu</p>	<p>Zēni pārdzīvo, ka viņi ir maza auguma un tievi. Attīstoties krūškurvim, viņi var izskatīties nedaudz neproporcionāli.</p>	<p>Meitenes satraucas par krūšu lielumu (tās ir vai nu pārāk mazas, vai lielas), par liekā apmatojuma parādīšanos (uz kājām, sejas u. c.) un vispārējo attīstību (tā ir vai nu pārlietu lēna, vai strauja). Mūsdienu sabiedrībā (lielākoties masu mediju ietekmē) ir izveidoti priekšstati par sievietes un vīrieša fizisko izskatu, kas daļai jauniešu (biežāk meitenēm) rada izkropļotus ēšanas paradumus, lai sasniegtu modeļa figūru. Anoreksija un bulīmija varētu būt viens no netiešiem ideālā ķermeņa kulta rezultātiem. Strauji samazināta svara, diētas, badošanās vai pārlietu fiziskās slodzes gadījumā meitenēm var pazust menstruācijas.</p>
<p>Palielinoties hormonu darbībai, rodas seksuālās domas un sapņi</p>	<p>Cenšas būt seksuāli pievilcīgi (pievērs uzmanību apģērbam, uzvedībai) un var izjust seksuālu baudu, vienkārši skatoties uz to personu, kas ir simpātiska. Šīs emocijas un vēlmes ir dabiskas seksualitātes izpausmes. Zēnus aizvien vairāk sāk interesēt meitenes.</p>	<p>Cenšas būt seksuāli pievilcīgas (pievērs uzmanību apģērbam, uzvedībai) un var izjust seksuālu baudu, vienkārši skatoties uz to personu, kas ir simpātiska. Šīs emocijas un vēlmes ir dabiskas seksualitātes izpausmes. Meitenes aizvien vairāk sāk interesēt zēni.</p>
<p>Dzimumu stereotipi</p>	<p>Pētījumi liecina, ka zēniem izteiktāki nekā meitenēm.</p>	<p>Meitenēm ar augstāku pašvērtējumu dzimumsociālo lomu stereotipi mazāk izteikti nekā meitenēm ar zemāku pašvērtējumu.</p>

4.3. tabula		
Seksuālo attiecību sākšana²⁷		
	Zēni	Meitenes
Vidējais vecums, kad sāk dzimumdzīvi	16,9 gadi	17,1 gads
Kopumā 17–19 gadu vecumā jau ir stājušies dzimumattiecībās	65%	60%
Pirmā dzimumakta laikā kontracepciju lietojuši	61,4%	60,5%
Augsta riska attiecībās prezervatīvu lieto ²⁸	59%	41%
15–16 g. v. jaunieši ar pieredzi norāda, ka motivācija pirmajam dzimumaktam bija	abu partneru gatavība un interese par procesu	partnera labās īpašības un pašas meitenes gatavība šīm attiecībām
15–19 g. vecumā pirmās seksuālās attiecības bijušas alkohola vai narkotiku reibumā	15%	20%
15–19 g. veci jaunieši, kuriem vispār bijušas seksuālas attiecības, pēdējo 12 mēnešu laikā:		
atturējušies no attiecībām	8%	1,5%
bijusi 1 partnere/-is	50%	68%
2–3 partneres/-i	31,5%	20,5%
4 un vairāk partneru	5,5 %	8%

4.4. tabula							
Saslimstība ar seksuāli transmisīvajām infekcijām (uz 100 000 atbilstošā dzimuma iedzīvotājiem)²⁹							
15–17 g. v.	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Sifliss							
Vīrieši	151,0	122,7	68,5	45,3	29,9	21,1	0,8
Sievietes	184,2	119,2	84,6	64,6	54,9	34,7	29,3
Gonoreja							
Vīrieši	105,9	57,5	40,7	16,0	10,6	5,3	0,5
Sievietes	263,1	214,6	186,4	61,4	29,3	14,6	14,6
Hlamidioze							
Vīrieši	60,8	36,4	29,6	10,7	10,6	5,3	0,3
Sievietes	0,6	131,1	99,9	38,7	36,6	14,6	14,6
Herpes							
Vīrieši		11,5	1,9	0,0	0,0	0,0	0,0
Sievietes	1,0	6,0	3,8	0,0	3,7	3,7	3,7

²⁷ Iedzīvotāju reprodūktīvā veselība. – Rīga: ANO Iedzīvotāju fonds, Latvijas Ģimenes plānošanas un seksuālās veselības asociācija "Papardes zieds", 2003.

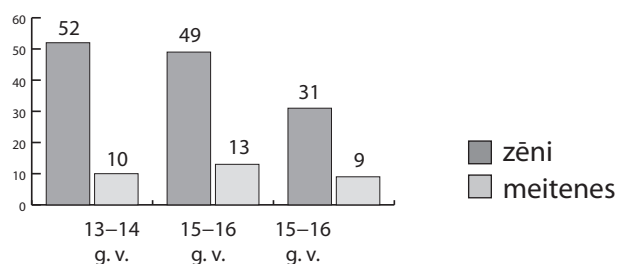
²⁸ % no aptaujātajiem, kuriem jebkad ir bijušas gadījuma dzimumattiecības un kuri gadījuma dzimumattiecību laikā vienmēr lieto prezervatīvu.

²⁹ Iedzīvotāju reprodūktīvā veselība. Pārskats par situāciju Latvijā (1997–2003). – Rīga, ANO Iedzīvotāju fonds, Latvijas Ģimenes plānošanas un seksuālās veselības asociācija "Papardes zieds", 2003.

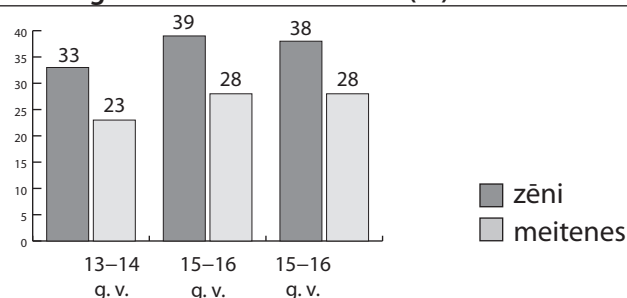
4.2. attēls

Brīvā laika nodarbes (2004. gads, Rīga)³⁰

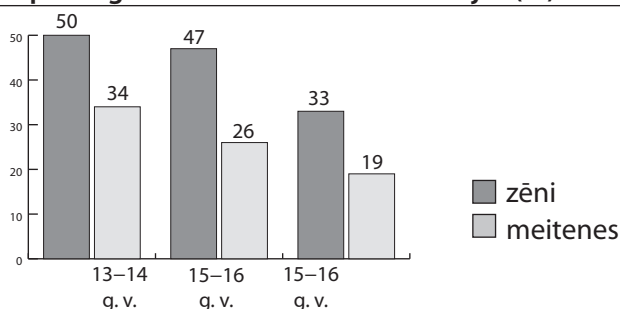
Datorspēles gandrīz katru dienu spēlē (%)

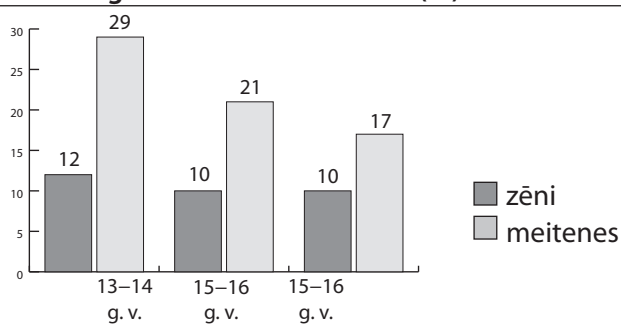
Internetu gandrīz katru dienu lieto (%)

Regulāri ar sportu gandrīz katru dienu nodarbojas (%)

Grāmatas gandrīz katru dienu lasa (%)

4.5. tabula

HIV infekcijas gadījumu sadalījums dzimuma un vecuma grupās³¹

	10-14	15-19	20-24
Vīrieši	13	321	626
Sievietes	1	170	288

³⁰ Jauno tehnoloģiju atkarības izplatība jauniešu vidū Rīgā. Rīgas Narkomānijas profilakses centra pētījums. – 2004.

³¹ AIDS profilakses centrs, 2004.

4.6. tabula					
Grūtniecības pārtraukšana ³²					
Mākslīgo abortu sadalījums pa vecuma grupām uz 1000 atbilstošā vecuma sievietēm	1999	2000	2001	2002	2003
15–17 g. v.		8,6	7,3	7,6	
18–19 g. v.		33,8	31,2	30,4	
Mākslīgo abortu sadalījums pa vecuma grupām uz 1000 dzīvi dzimušiem bērniem atbilstošajā vecuma grupā					
15–17 g. v.	1122	875	901	1027	884
18–19 g. v.	829	631	734	748	753
Pārtraukta pirmā grūtniecība (% no abortu kopskaita sadalījumā pa vecuma grupām)					
līdz 14 g. v.		90%	100%	88,9%	80%
15–17 g. v.		68,5%	69,2%	70,6%	69,7%
18–19 g. v.		45,4%	47,5%	43,9%	44,2%
Mākslīgo abortu skaits jauniešiem līdz 19 g. v.	1777	1602	1485	1526	1508
Jaunietes līdz 18 gadiem, kurām bijusi grūtniecība un kuras izvēlējušās veikt mākslīgo abortu (pret dzīvi dzimušiem bērniem)		47,0%	47,7%	50,9%	47,4%

4.7. tabula								
Bērni un ģimene ³³								
Vecums	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Bērnu skaits, kas piedzimis sievietēm, kas ir jaunākas par 18 g.	431	333	322	328	322	316	252	282
No tām – jaunākas par 15 gadiem	5	3	4	1	3	4	1	1
Bērnu skaits, kas ir iesaistīti laulības šķiršanā	5599	5784	5600	5537	5689	5176	5253	4211

4.8. tabula				
Laika izmantojums 2003. gadā visā Latvijā vidēji nedēļā (h:min) ³⁴				
	Zēni		Meitenes	
	10–14 gadus veci jaunieši	15–24 gadus veci jaunieši	10–14 gadus vecas jaunietes	15–24 gadus vecas jaunietes
Mācības	19:22	15:24	20:19	18:41
Peļņas darbs	–	17:39	–	9:22
Mājsaimniecības darbi	5:22	7:40	9:04	13:51
Brīvais laiks, tajā skaitā:	45:42	37:59	41:39	35:11
TV/video	17:02	13:59	14:51	13:36
grāmatu lasīšana	1:21	0:52	2:48	1:45
sports un fiziskās aktivitātes	11:36	6:51	6:02	5:37

³² Centrālā statistikas pārvalde, 2004.

³³ Centrālā statistikas pārvalde, 2005.

³⁴ Latvijas iedzīvotāju laika izlietojums. – Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2005.

4.9. tabula		
Atkarības vielu lietošana³⁵		
	Zēni	Meitenes
Vidējais vecums, kad jaunieši Rīgā sāk lietot alkoholiskos dzērienus:		
alu līdz 13 g. v.	13%	4%
alu 14–17 g. v.	43%	18%
vīnu līdz 13 g. v.	9%	2%
vīnu 14–17 g. v.	39%	28%
liķierus, kokteiļus līdz 13 g. v.	5%	3%
liķierus, kokteiļus 14–17 g. v.	27%	17%
stipro alkoholu līdz 13 g. v.	4%	2%
stipro alkoholu 14–17 g. v.	29%	7%
Galvenie iemesli, kādēļ jaunieši sāk alkohola lietošanu (13–18 g. v., Rīga)		
lai atbrīvotos	82%	81%
lai aizmirstu problēmas	51%	56%
lai neatšķirtos no pārējiem vienaudžiem	40%	54%
lai mazinātu garlaicību	43%	39%
lai aizbēgtu no īstenības	32%	37%
lai pārvarētu nedrošību un vientulību	27%	39%
lai neatšķirtos no pieaugušajiem	19%	13%
lai atdarinātu slavenības	6%	6%
vecums, kad pirmo reizi pamēģināts alkohols	12,47 gadi	12,67 gadi
Persona, kas piedāvāja pamēģināt alkoholu pirmo reizi (13–18 g., Rīga):		
pats	29%	21%
draugi	27%	24%
skolasbiedrs	8%	4%
tēvs	12%	11%
māte	6%	16%
abi vecāki kopā	5%	9%
Vieta, kur pirmo reizi lietots alkohols (13–18 g., Rīga):		
skolā	2%	1%
vecāku mājās	27%	53%
draugu mājās	18%	11%
uz ielas, piknikā	26%	16%
bārā, kafejnīcā	5%	2%
Smēķēšana (13–18 g., Rīga):		
nekad	27%	37%
kādreiz smēķēju, bet pašlaik vairs ne	19%	22%

³⁵ Rīgas pilsētas iedzīvotāju alkoholisko dzērienu lietošanas paradumi un attieksme pret alkohola izplatības ierobežojumiem. Rīgas Narkomānijas profilakses centra pētījums. – 2002.

šād tad uzsmēķēju	18%	19%
smēķēju gandrīz vai katru dienu	35%	22%
Smēķējošie jaunieši 16–24 g. v. Latvijā vidēji dienā izsmēķē	12 rūpnieciski ražotas cigaretes	7 rūpnieciski ražotas cigaretes

Lielākā daļa pirmoreiz pamēģinājusi narkotikas ir 15–18 gadu vecumā. Šajā laikā to bija darījuši 65% aptaujāto, 14% to bija darījuši pirms 15 gadu vecuma un 21% – pēc 18 gadu vecuma. Vidējais vecums, kad pirmoreiz lietotas narkotikas, ir 17 gadi, jauniešiem – 16,6 gadi, jauniešiem – 17,2 gadi, latviešiem – 16,8 gadi, krieviem – 17,3 gadi. Meiteņu lielākā daļa (77%) narkotikas pamēģina 17 gadu vecumā un agrāk, no šāda vecuma vīriešiem narkotikas ir pamēģinājis 61%.³⁶

Narkoloģijas centra uzskaitē ir ap 900 jauniešu no visas Latvijas. Reālais narkotiku lietotāju skaits varētu būt trīs reizes lielāks. Pēdējos gados vērojams straujš jauniešu skaita pieaugums narkotiku lietotāju vidū. Krievu jauniešu uzskaitē ir mazliet vairāk nekā latviešu, dzimumu sadalījums apmēram vienāds, taču meitenēm atkarība veidojas straujāk. Apmēram puse jauniešu, kas ir uzskaitē, nāk no nelabvēlīgām ģimenēm.³⁷

4. 3. Profesijas izvēle

Būtisks jautājums ir arī profesijas un nodarbošanās izvēle. Pētnieki ir noskaidrojuši, ka jau sākumskolas beigās un pamatskolas sākumā bērni izvēlas dzimumu stereotipiem atbilstošas profesijas. Izvēli var ietekmēt arī nodarbošanās statuss un sociālais prestižs. Turklāt viņiem ļoti bieži nav pat adekvātas izpratnes par darba būtību, nepieciešamo kvalifikāciju un atalgojumu. Tas nozīmē, ka bērni noteiktai profesijai priekšroku dod nevis tāpēc, ka viņus saista nodarbošanās specifika, bet gan tāpēc, ka tā atbilst noteiktiem stereotipiem. Papildus tam pētījumos pierādījies, ka šī vecuma jaunieši ir pielaidīgāki pret profesijām, kuras vispār var strādāt vīrieši vai sievietes, bet paši sev izvēlas dzimumu stereotipiem atbilstošas profesijas. Turklāt zēniem stereotipi ir vairāk izteikti nekā meitenēm. Risinājums būtu parādīt skolēniem dažādus lomu modeļus – cilvēkus, kas nav izvēlējušies tradicionālās katram dzimumam tipiskās profesijas.

Aptuveni 14 gadu vecumā jaunieši jau spēj profesijas izvēli uztvert kā savas individualitātes izpausmes iespēju. Šajā vecumā profesijas izvēli lielā mērā ietekmē intereses un personība. Tādēļ jāatceras, ka skolēnu intereses ietekmē pieaugušie jau agrākā vecumā.

4.10. tabula		
<i>Studentu īpatsvars sadalījumā pa studiju nozarēm augstskolās 2002./2003. mācību gada sākumā</i> ³⁸		
	Vīrieši	Sievietes
Skolotāju izglītība un izglītības zinātnes	17,8%	82,2%
Humanitārās zinātnes un māksla	20,2%	79,8%
Sociālās zinātnes, uzņēmējdarbība un tiesības	35,6%	64,4%
Dabas zinātnes un matemātika	61,7%	38,3%
Inženierzinātnes un tehnoloģijas	78,0%	22,0%
Lauksaimniecība	56,5%	43,5%
Veselība un sociālā aprūpe	14,1%	85,9%
Pakalpojumi	48,4%	51,6%
Kopā	38,3%	61,7%

³⁶ Rīgas Narkomānijas profilakses centrs, 2000.

³⁷ Narkoloģijas centrs, 2002.

³⁸ Centrālā statistikas pārvalde, 2005.

5. Drošība un dzimums: vardarbība, cilvēku tirdzniecība, seksuālā uzvedība

5. 1. Cilvēktiesības

Saskaņā Vispārējo cilvēktiesību deklarāciju, kuru ANO pieņēma 1948. gadā, var pārliecinoši apgalvot, ka vardarbība ir rupjš cilvēktiesību pārkāpums.

Kopumā cilvēktiesības var definēt kā tiesības, kuras ir pēc būtības neatņemamas un bez kurām cilvēki nespētu dzīvot. Cilvēktiesības un brīvība dod iespēju pilnvērtīgi attīstīties un izmantot cilvēcīgās vērtības, kvalitātes, inteliģenci, talantus un sirdsapziņu, un īstenot gan garīgās, gan arī citas vajadzības. Cilvēktiesības nosaka tiesības uz brīvību, tiesības netikt spīdzinātam, netikt pakļautam nehumānai attieksmei un sodīšanai.

ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija³⁹

3. pants. Katram cilvēkam ir tiesības uz dzīvību, brīvību un personas neaizskaramību.

4. pants. Nevienam cilvēkam nedrīkst turēt verdzībā vai nebrīvē; visa veida verdzība un vergu tirdzniecība ir aizliegta.

5. pants. Nevienam cilvēkam nedrīkst pakļaut spīdzināšanai vai cietsirdīgi, necilvēcīgi ar viņu apieties un sodīt, pazemojot viņa cilvēcisko cieņu.

Bērnu tiesību aizsardzības likums⁴⁰

7. pants. Katram bērnam ir neatņemamas tiesības uz dzīvības un attīstības aizsardzību.

9. panta (2). punkts. Pret bērnu nedrīkst izturēties cietsirdīgi, nedrīkst viņu mocīt un fiziski sodīt, aizskart viņa cieņu un godu.

15. panta (2). punkts. Bērnam ir tiesības būt pasargātam no fiziskas un garīgas ekspluatācijas, no seksuālas ekspluatācijas un pavadināšanas, kā arī no citiem ekspluatācijas veidiem, kas jebkā varētu viņam kaitēt.

Tomēr jāuzsver, ka cilvēktiesības nav absolūtas. Cilvēkam tiek garantēta pilnīga brīvība tiktāl, ciktāl to demokrātiskas sabiedrības pastāvēšanas labad neierobežo likums. Tas nozīmē, ka ne tikai valstij ir pienākums nodrošināt un aizsargāt indivīda cilvēktiesības, bet arī indivīdam jāievēro noteiktu normu kopums pret valsti un citiem cilvēkiem.

5. 2. Vardarbība

Par vardarbību tiek uzskatīts cilvēkam neatņemamo tiesību – tiesību uz dzīvību, drošību, cieņu un garīgu un fizisku labklājību – pārkāpums. Vardarbībai ir trīs veidi: fiziska, seksuāla un psiholoģiska. Vardarbībai ir dažādas izpausmes, t. sk. vardarbība ģimenē, vienaudžu vardarbība skolā, vardarbības draudi, izvarošana, spīdzināšana, piespiedu prostitūcija, asinsgrēks, seksuāla uzmākšanās darbā un citās sabiedriskās vietās, aizskaroshi izteikumi par cilvēka darba spējām, nievājošs viedoklis par cilvēku u. c.

Bērnu tiesību aizsardzības likums definē šādus vardarbības veidus pret bērnu:

– seksuāla vardarbība – bērna iesaistīšana seksuālās darbībās, ko bērns nesaprot vai kam nevar dot apzinātu piekrišanu;

– fiziska vardarbība – bērna veselībai vai dzīvībai bīstams, apzināts spēka lietojums saskarsmē ar bērnu;

– emocionāla vardarbība – bērna pašcieņas aizskaršana vai psiholoģiska ietekmēšana (draudot viņam, lamājot, pazemojot viņu vai citādi kaitējot viņa emocionālajai attīstībai);

– vecāku nolaidība – bērna aprūpes un uzraudzības pienākumu nepildīšana.

Vardarbība ģimenē ir bērnu, vecāku cilvēku, dzīvesbiedru u. c. aizskaršana, ko veic kāds no ģimenes locekļiem vai kopā dzīvojošiem cilvēkiem, kad indivīda īpašums, veselība un dzīvība tiek apdraudēta tīšas uzvedības rezultātā.⁴¹

Ģimenes iekšējās attiecības, tāpat kā seksuālā uzvedība, parasti tiek uzskatītas par ļoti privātu jautājumu, tādēļ sabiedrība ir diezgan atturīga un neiejaucas šādos seksuālas ekspluatācijas gadījumos. Situāciju sarežģī arī mīti par to, ka sievietei pati ir vainīga un provocē vardarbību pret sevi.

Vienaudžu vardarbība nozīmē, ka cilvēks (piem., skolēns) laika gaitā ir atkārtoti pakļauts negatīvām darbībām no viena vai vairāku skolēnu puses. Tā ir ilgstoša vardarbība pret cilvēku vai cilvēkiem (piem., skolēnu vai skolēniem), kas nevar sevi aizstāvēt, mērķtiecīga un apzināta sistemātiska spēka un varas izmantošana.⁴²

³⁹ ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. – <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/vispcd.htm>

⁴⁰ Bērnu tiesību aizsardzības likums. Pieņemts Saeimā 1998. gada 19. jūnijā. Publicēts: Latvijas Vēstnesis. – 1998. – Nr. 199/200. – 8. jūl.

⁴¹ Sociālā darba terminoloģijas vārdnīca. – Rīga: Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskola "Attīstība", 2000.

⁴² Vardarbība – Kas ir vardarbība? – Latvijas Sarkanais Krusts. – www.redcross.lv/jaunatne/index.php?cat=4&sub=2

Vardarbība pret sievieti nozīmē jebkuru uz dzimuma balstītu vardarbību, kuras rezultāts vai iespējamais rezultāts ir sievietes fiziska, seksuāla vai psiholoģiska nelaime vai ciešanas, ieskaitot šo darbību draudus, beztiesisku brīvības atņemšanu vai ierobežošanu gan privātajā, gan sabiedriskajā dzīvē. Tā var būt vardarbība, kas notiek ģimenē, ieskaitot meiteņu pazemošanu mājās, seksuālo vardarbību no tēva puses, bērnu ģenitāliju kropļošanu (*mutilation*) un citas sieviešu veselībai kaitīgas rīcības, kā arī ar ekspluatāciju saistītā vardarbība. Tā ir vardarbība, kas notiek *sabiedrībā*, ieskaitot izvarošanu, seksuālu pazemošanu, seksuālu uzmākšanos un intīmas attiecības darbā, mācību iestādēs un citur, sieviešu tirdzniecību un piespiedu prostitūciju, kā arī vardarbība, ko uztur un veic *valsts*.

Seksuāla uzmākšanās ir nepieņemama neseksuālu attiecību seksualizācija, vīriešu īstenota sievietes seksualitātes uzsvēršana, ignorējot viņas kā darbinieces, profesionālas kolēģes vai studentes lomu. Tā ir varas, pārkāpuma un kontroles panākšana, izmantojot dzimumattiecības, un ir vardarbīga pēc savas būtības.⁴³

Latvijas normatīvajos aktos seksuāla uzmākšanās atsevišķi nav definēta. Tā ir ietverta Darba likuma 29. pantā, kurā skaidrotais jēdziens "personas aizskaršana" ietver arī seksuāla rakstura uzmākšanos:

"**Personas aizskaršana** ir personas pakļaušana tādai no šīs personas viedokļa nevēlamai rīcībai, kas saistīta ar tās piederību pie noteikta dzimuma, tajā skaitā – seksuāla rakstura rīcībai, ja šādas rīcības mērķis vai rezultāts ir personas cieņas aizskaršana un iebiedējošas, naidīgas, pazemojošas, degradējošas vai aizskarošas vides radīšana."

No vardarbības cieš abi dzimumi, lai gan cēloņi, konkrētās izpausmes, paš aizsardzības iespējas un sekas sievietēm un vīriešiem pārsvarā ir atšķirīgas, un vairumā gadījumu cietušās ir sievietes.

Lai arī cilvēktiesību dokumenti uzsver, ka nevienu nedrīkst turēt ieslodzījumā bez pamatota iemesla, kā arī nosaka iespējas brīvi pārvietoties, daudzām pasaules sievietēm šīs tiesības ir liegtas – viņas nedrīkst iziet no mājas bez vīrieša piekrišanas vai pat vispār vienas nedrīkst nekur doties, par apvienošanos ar citām sievietēm viņām var draudēt vardarbība no vīra puses u. tml. Sieviešu cilvēktiesību neievērošana ļauj veidoties situācijai, kad sievietes kļūst par vardarbības upuriem.

Nevienādās sieviešu un vīriešu tiesības un iespējas, kā arī mūžīgais pieprasījums pēc seksuālajiem pakalpojumiem ir iemesls, kādēļ mūsdienās joprojām iespējama seksuāla vardarbība, no kā vairumā gadījumu cieš sievietes un bērni.

Iespēja iegūt pamata un augstāko izglītību, strādāt algotu darbu, saņemt veselības aprūpes pakalpojumus un būt noteicējam pār savu dzīvi daudzās pasaules valstīs ir tāls mērķis. Pasaules mērogā tieši sievietes un bērni ir visvairāk pakļauti dažāda veida cilvēktiesību ierobežojumiem un vardarbības izpausmēm:⁴⁴

- ◆ pasaulē ir 146 miljoni neizglītotu jaunu cilvēku, no kuriem 86 miljoni (58%) ir sievietes;
- ◆ 66% no pasaules analfabētiem ir sievietes;
- ◆ daudz vairāk zēnu salīdzinājumā ar meitenēm apmeklē skolu;
- ◆ 60% no tiem cilvēkiem, kas iztiek ar nepilnu 1 ASV dolāru dienā, ir sievietes;
- ◆ pasaulē, galvenokārt Āzijā, pazūd aptuveni 60 miljonu sieviešu un bērnu, jo meitenes iet bojā (selektīvais aborts, jaundzimušo nogalināšana, tīša atstāšana bez uzraudzības) tikai tāpēc, ka priekšroka ir dēliem;
- ◆ 585 000 sieviešu (katru minūti viena) mirst no problēmām, kas saistītas ar grūtniecību, jo viņām nav pieejama reprodūktīvās veselības aprūpe;
- ◆ 25–50% sieviešu cieš no partnera vardarbības;
- ◆ simtiem tūkstošu sieviešu tiek piespiestas strādāt par prostitūtām, un seksa tirdzniecības apjoms palielinās gandrīz visos pasaules reģionos.

Latvijā, tāpat kā vairumā citu attīstīto valstu, sievietēm tādas ikdienišķas lietas kā iespēja iegūt izglītību un piedalīties sabiedriskajā dzīvē, strādāt algotu darbu ārpus mājas, iegūt nekustamo īpašumu un ņemt kredītu nav nekas neparasts. Sievietes var brīvi pārvietoties, viņām ir pieejami veselības aprūpes pakalpojumi, viņām ir iespējas īstenot ģimenes plānošanu. Tas, ka Latvijā nenotiek sieviešu apgraižšana, ka sievieti nenogalina par ārļaulības sakariem, ka netiek veikti selektīvi viena dzimuma aborti un nogalinātas jaundzimušās meitenītes, nenozīmē, ka Latvija ir sasniegusi situāciju, kad sievietēm un vīriešiem ir vienādi pienākumi, atbildība un iespējas.

⁴³ Pusaudzēm par intīmo. Rokasgrāmata skolotājiem. ANO Attīstības programma. – Izglītības un zinātnes ministrija, 2003.

⁴⁴ Butler S. J. Myths and Realities about the UN's Work with Women and Children, Ecumenical Women 2000+. – <http://www.ecumenicalwomenun.org/religionrights/childrensrights/>

Par to, ka arī Latvijā dzimumu savstarpējās attiecības nav balstītas uz savstarpēju cieņu, liecina dažādi dati. Iekšlietu ministrijas dati atklāj pēdējos trijos gados strauji pieaugušo reģistrēto izvarošanas gadījumu skaitu, 2002. gadā reģistrēti 106 noziedzīgi nodarījumi, 2003. gadā – 123, 2004. gadā – 319. Par to, ka Latvijā ļoti izplatīta ir arī vīriešu fiziskā vardarbība pret vīriešiem, liecina no smagiem miesas bojājumiem cietušo vīriešu īpatsvars 2003. gadā – 74%, 2004. gadā – 77%, 2005. gada piecos mēnešos – 80% no visiem cietušajiem.

2003. gadā veiktajā pētījumā 29% aptaujāto sieviešu atzīst, ka ir cietušas no fiziskas vardarbības, 52% – cietušas no emocionālas vardarbības, 17% – no seksuālas vardarbības. Vīrieši attiecīgi – 34%, 40% un 3%.

Vīrieši fizisku vardarbību biežāk ir cietuši no vienaudžiem skolā (18%), pēc tam seko svešinieku un ģimenes locekļu veiktā vardarbība. Sievietes savukārt visbiežāk cieš no partnera vai vīra rokas (13%), vecākiem (11%), kā trešais biežāk minētais vardarbības veids tiek minēta vienaudžu vardarbība skolā (6%). Kopumā vīrieši no vardarbības vairāk cieš ārpus ģimenes, sievietes tieši ģimenē.

Sabiedrībā lielā mērā valda privātās dzīves neaizskaramības princips, tādēļ diskriminācija ģimenē un sabiedrībā un vardarbība pret sievietēm un bērniem joprojām netiek ievērota un uzskatīta par nopietnu problēmu.

ANO Iedzīvotāju fonda un Latvijas Ģimenes plānošanas un seksuālās veselības asociācijas “Papardes zieds” 2003. gada pētījums⁴⁵ liecina, ka pēdējo piecu gadu laikā no vardarbības cietuši 26% sieviešu un 17% vīriešu. Nedaudz biežāk nekā vidēji visi respondenti vardarbības faktu atzīst jaunieši 15–24 gadu vecumā (30–31% sieviešu un 20–23% vīriešu). Vienaudžu vardarbība skolā ir visbiežāk uzrādītais fiziskās vardarbības veids, no kā cietuši vīrieši (18%).

Katru dienu uz Rīgas skolām dodas 25 tūkstoši bērnu, kuriem ir bail, jo viņi skolā nejūtas droši. 17 tūkstoši skolēnu vismaz reizi ir piekauti skolā vai tās apkārtnē. Vairāk nekā puse vardarbībā cietušo palīdzību nav meklējuši. Biežāk nekā pārējie aptaujātie vardarbības faktu atzīst jaunieši 15–24 gadu vecumā. Bīstami ir tas, ka aptuveni puse no visiem vardarbībā cietušajiem palīdzību nav meklējuši. Pēdējo gadu laikā Latvijā ir pieaudzis no vardarbības cietušo iedzīvotāju skaits, turklāt sieviešu īpatsvars šajā ziņā ir gandrīz uz pusi lielāks par vīriešiem.⁴⁶

Jaunieši, kas veic vardarbību, tajā brīdī neapzinās, kādas varētu būt tās sekas. Viņi to dara tikai procesa dēļ, jo tajā mirklī var izcelties, var iegūt varu un pašapziņu, parādīt savu līdera lomu. Viņi neapzinās, kā tas ietekmē otru cilvēku.

Visbiežāk vienaudžu vardarbības sekas ir pazemojums, bezspēcība un bezpalīdzība. Bērni jūtas izolēti, nobijušies un bieži dusmīgi par citu izturēšanos. Pazemojums un bezpalīdzība ir vienīgais, par ko viņi domā, turklāt nereti gadiem ilgi. Daudziem bērniem šis izjūtas traucē veidot attiecības ar citiem un ietekmē viņu spēju pilnvērtīgi dzīvot. Tiek nopietni ietekmēta viņu pašpaļāvība un pašvērtējums. Kauns un pazemojums traucē gan pastāstīt to citiem, gan arī ko mainīt. Nereti bērnam var būt somatiski traucējumi, grūtības mācībās, viņš kavē skolu. Var būt arī vēlšanās ievainot sevi vai pašnāvības domas un pat tās mēģinājumi.⁴⁷

5. 3. Prostitūcija

Prostitūcijas industrija ietver bordeļus, seksa, nakts un striptīza klubus, ielu prostitūciju, eskortservisu, sieviešu un bērnu pārdošanu internetā, telefonseksa operatorus, seksa tūrisma aģentūras, kā arī pornogrāfisku materiālu izgatavotājus un izplatītājus. Mēdz pieskaitīt arī ceļojumu aģentūras, viesnīcas, aviosabiedrības, kas gūst peļņu no cilvēku izmantošanas prostitūcijai tūrisma industrijā. Cilvēku izmantošana prostitūcijā peļņas gūšanai ir viens no galvenajiem cilvēku tirdzniecības mērķiem.

Līdzīgi kā citos vardarbības veidos, arī prostitūcijā pārsvarā vīrieši izmanto savu varu, lai kontrolētu un dominētu pār salīdzinoši bezspēcīgajām sievietēm un meitenēm. Pastāv viedoklis, ka vīrieši, pērkot seksuālus pakalpojumus, pērk varu pār sievieti vai bērnu. Prostitūcijas patērētāji nepērk seksu, bet gan varu un ilūzijas. Apmēram 10–12% no visām prostitūtām Latvijā ir nepilngadīgas meitenes. Intīmkлубos vispieprasītākās ir prostitūtas, kuras ir jaunākas par 16 gadiem. Lielākoties prostitūcijā iesaistās meitenes un sievietes, kuras

⁴⁵ Iedzīvotāju reproduktīvā veselība. Pārskats par situāciju Latvijā (1997–2003). – Rīga: ANO Iedzīvotāju fonds, Latvijas Ģimenes plānošanas un seksuālās veselības asociācija “Papardes zieds”, 2003.

⁴⁶ Vardarbība – iestājies pret!!! – Latvijas Sarkanais Krusts. – www.redcross.lv/jaunatne/index.php?cat=4&sub=2

⁴⁷ Skat. iepriekšējo.

agrāk bērnībā tikušas seksuāli izmantotas, kurām nav pastāvīgas dzīves vietas, darba un ienākumu, kā arī nav pietiekamas izglītības.⁴⁸ Kāds ASV pētījums liecina, ka gandrīz 90% sieviešu, kas iesaistītas prostitūcijā, pamestu prostitūciju, ja viņas to varētu.⁴⁹

Sabiedrībā nav vienprātības par prostitūciju. Sabiedrību var iedalīt divās grupās – vieni apgalvo, ka prostitūcija ir mūžsena profesija, sievietē to izvēlas labprātīgi un ar to nav jācinās, citi uzskata, ka prostitūcija ir vardarbība un personas seksuāla izmantošana.

Viens no visbiežāk lietotajiem argumentiem par labu prostitūcijai ir tāds, ka sievietes ir informētas un ar aprēķinu izvēlas iesaistīties prostitūcijā. Tiek apgalvots, ka sievietēm, kuras to izvēlējušās, ir tiesības rīkoties pēc savas izvēles saskaņā ar pašnoteikšanās un brīvas izvēles principiem attiecībā uz savu dzīvi un ķermeni. Tiek apgalvots arī, ka prostitūcija ir sievietes seksuālā atbrīvošanās un visdziļāko seksuālo fantāziju piepildījums. Kritiķi norāda, ka patiesībā *tiesības uz brīvu seksuālu pašnoteikšanos* var attiecināt tikai uz seksuālo pakalpojumu pircējiem, t. i., klientiem, jo vienīgais, kurš šajā situācijā bauda seksuālu brīvību, ir persona, kas pērk seksuālos pakalpojumus. Turklāt, runājot par sievietēm, kritiķi atgādina, ka brīva izvēle ir iespējama tikai tad, ja ir vairākas izvēles iespējas un persona, pieņemot lēmumu, kontrolē situāciju.

Uzskatīt prostitūciju par normālu profesiju, ko var brīvi izvēlēties, un legalizēt prostitūciju ir bīstami. Tādējādi veidojas prostitūcijas kultūra, kas sutenerus un seksklubu īpašniekus padara par cienjamiem uzņēmējiem, ielās parādās milzīgas striptīzklubu reklāmas, piedāvājot sievietes vīriešu izpriecām. Prostitūcijas kultūra padara neiespējamu vienlīdzīgu, uz savstarpēju cieņu balstītu sieviešu un vīriešu attiecību veidošanu arī darbā, mājās un citās dzīves jomās.

5. 4. Cilvēku tirdzniecība

Cilvēku tirdzniecības problēmai ir izteikts dzimuma raksturs, vairāk nekā 95% upuru ir sievietes. 19. gadsimta beigās ar jēdzienu “balto vergu tirdzniecība” tika apzīmēta Eiropas un Amerikas sieviešu tirdzniecība, ko veica prostitūcijas nolūkos Rietumeiropā, ASV un šo valstu kolonijās. Feministu aktīvistes, runājot par piespiedu prostitūciju, ieviesa jēdzienu “balto vergu tirdzniecība”, kas kļuva populārs un tika lietots starptautiskos līgumos un likumos. Jēdziens “balto vergu tirdzniecība” ir radies no līdzīga jēdziena “melno vergu tirdzniecība”, kas 19. gadsimta sākumā apzīmēja Āfrikas vergu tirdzniecību. Mūsdienās jēdziens “balto vergu tirdzniecība” apzīmē cilvēku tirdzniecību kopumā neatkarīgi no rases vai ādas krāsas.⁵⁰

Cilvēku tirdzniecība ir ekspluatācijas nolūkos veikta cilvēku savervēšana, pārvadāšana, nodošana, slēpšana vai saņemšana, izmantojot spēku, draudus vai citu piespiešanu, aizvešanu ar varu, krāpšanu, maldināšanu vai citas viltus formas, izmantojot varas pozīcijas vai arī cilvēku neaizsargātību, vai arī dodot vai saņemot maksājumus vai labumus, lai panāktu kādas tādas personas piekrišanu, kurai ir vara pār citu personu.⁵¹

Citiem vārdiem sakot, cilvēku tirdzniecība nozīmē to pašu, ko pirms daudziem gadu tūkstošiem, – cilvēki pārdod cilvēkus. Pārdevēji par pārdotajiem cilvēkiem saņem naudu vai citu atlīdzību. To dara ar vienu galveno mērķi – ekspluatēt personu un gūt no tā peļņu. Cilvēki preces visbiežāk tiek izmantoti darbam seksa biznesa sfērā. Taču pasaulē ir arī daudzi gadījumi, kad cilvēki no nabadzīgiem reģioniem tiek izmantoti darbam plantācijās, lauksaimniecības darbos, rūpnīcās, šahtās un citur galvenokārt nekvalificētu un ļoti zemu apmaksātu darbu veikšanai.

Pasaulē bērni un pusaudži tiek savervēti un iesaistīti cilvēku tirdzniecībā, lai viņus izmantotu dažādos netīros un smagos rūpniecības un lauksaimniecības darbos, iesaistītu kriminālās aktivitātēs – narkotiku tirdzniecībā, zagšanā u. c., piespiestu ubagot, kā arī seksuāli izmantotu.

Tieši **seksuālā ekspluatācija** ir viens no cilvēku tirdzniecības galvenajiem mērķiem, taču ar to saprot darbību virkni. Tā ir:

- ◆ pornogrāfisku materiālu izgatavošana;
- ◆ striptīzdejas;
- ◆ seksšovi dzīvajā ēterā;

⁴⁸ Latvijas Republikas ziņojums par 1979. gada 18. decembra Konvencijas par jebkuras sieviešu diskriminācijas izskaušanu izpildi Latvijas Republikā laika posmā līdz 2002. gada 1. janvārim.

⁴⁹ Ekberg S. G. The International Debate about Prostitution and Trafficking in Women: Refuting the Arguments. // Seminar on the Effects of Legalisation of Prostitution Activities – a Critical Analysis. – Stockholm, 2002.

⁵⁰ Derks A. Combating Trafficking in South-East Asia. // IOM Migration Research series. – 2000.

⁵¹ ANO Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību protokols par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to. // Latvijas Vēstnesis. – 2002. – Nr. 127. – 6. sept.

- ◆ seksuāla uzmākšanās;
- ◆ iesaistīšana prostitūcijā;
- ◆ sekstūrisms;
- ◆ militārā prostitūcija;
- ◆ attēlu ievietošana internetā seksuālu vēlmju apmierināšanai.

Pēc dažādu avotu sniegtās informācijas, ik gadu, lai ekspluatētu, tiek pārvietoti neskaitāmi cilvēki:

- ◆ pasaulē 4 miljoni sieviešu un bērnu;
- ◆ uz Rietumeiropu 500 000 sieviešu no Centrālās un Austrumeiropas;
- ◆ uz ASV 50 000 cilvēku no visas pasaules;
- ◆ 2000 Baltijas valstu iedzīvotāju uz Rietumeiropu;
- ◆ 1,2 miljoni bērnu visā pasaulē.

5. 5. Ietekme uz jauniešiem

Uzaugot blakus neslēptai vardarbībai, prostitūcijas un cilvēku tirdzniecības biznesam, tiek ietekmēta jauniešu izpratne un veids, kā viņi savā dzīvē veido un veidos attiecības ar pretējo dzimumu augstskolā, ģimenē, darbā utt. Tiek ietekmēta jauniešu izpratne par dzimumsociālajām lomām, turklāt šo ačgārno modeli var pārmantot nākamās paaudzes ģimenēs.

Bērni, kas izaug, redzot vardarbību mājās, sāk uztvert to kā normālu parādību. Bērni notic, ka vardarbība ir normāls citu cilvēku kontrolēšanas veids. Lielākā daļa pieaugušo, kas atrodas cietumā par vardarbīgiem noziegumiem, ir uzauguši ģimenēs, kurās notikusi vardarbība.

Tieši prostitūcijas un seksuālas izmantošanas eksistence blakus citām pavisam ikdienišķām iestādēm (veikaliem, skolām, bankām utt.) rada priekšstatu, ka sievietes drīzāk ir objekts seksuālai izmantošanai, nevis vienlīdzīga cilvēciska būtne.

Būtisks aspekts vardarbības, cilvēku tirdzniecības, prostitūcijas un dzimumu līdztiesības sakarā ir arī tas, ka arvien biežāk (visbiežāk izmantojot tieši sievietes tēlu) novērojama *publiskās telpas seksualizācija* (attēlos, kas ir uz ielām, sabiedriskajā transportā; dažāda formāta medijos – laikrakstos, televīzijā, reklāmās, internetā u. c.). Tiešā veidā vai fragmentāri sastopama tā sauktā vieglā pornogrāfija, kuras mērķis ir seksualizēt patēriņu. Tas nozīmē, ka pārdodamajiem produktiem, vienalga, vai tā ir sadzīves tehnika, vai higiēnas preces, vai akcija lielveikalā, ir jābūt seksīgiem. Psihoanalītiķi norāda, ka precei, produktam ir jābūt pievilcīgam zemapziņas līmenī un šīs pievilcības pamatā ir tieši seksualitāte (sekse motīvi).⁵² Visbiežāk šim nolūkam tiek izmantots erotizēts sievietes ķermenis. Pieeja internetam, satelīttelevīzijai un jauniešu masu kultūras produktu patēriņš paplašina jauniešu iespējas saskarties ar pārspīlēti seksualizētām reklāmām vai pat pornogrāfiskiem materiāliem – gan tiešā veidā, gan fragmentāri integrētiem citā informācijā. Reklāma informē ne tikai par precēm un pakalpojumiem, bet arī par sabiedriskām, politiskām un citām attiecībām, tajā skaitā par vīriešu un sieviešu savstarpējām attiecībām. Jāatzīmē, ka saskarsme ar pornogrāfiju ne vienmēr notiek ar jaunieša gribu. Pornogrāfisko materiālu ražotāji izmanto agresīvu reklāmu, un interneta elektroniskais surogātpasts (*spam*), *pop-up* logi un reklāmkarogi (*banners*) ir kļuvuši par bieži izmantotu pornogrāfijas izstādīšanas vietu. Pornogrāfijas statuss no kultūras viedokļa pēdējos desmit gados, pateicoties informācijas un komunikācijas tehnoloģiju attīstībai, ir radikāli pārmainījies. Šīs tehnoloģijas ir būtiski samazinājušas pornogrāfisku materiālu izgatavošanas izmaksas un vienkāršojušas izplatīšanu. Tā rezultātā pornogrāfijas patēriņš ir palielinājies, pornogrāfija ir vieglāk pieejama individuālajam lietotājam. Mobilais tālrunis un internets lietošanu padara gandrīz anonīmu.

Notiek pornogrāfijas integrēšana kultūras dzīvē un sabiedriskajos procesos – izveidojas tā sauktā *porno modes tendence*. Tas apzīmē pašreizējo kultūras procesu, kurā pornogrāfija aizvien vairāk ienāk individu dzīvē kā arvien normālāks, vispār pieņemams, nereti idealizēts kultūras elements. Pornogrāfijas integrēšanās īpaši izceļas jauniešu kultūrā – jauniešu raidījumos, žurnālos, mūzikas videoklipos un jauniešiem domātās reklāmās.⁵³ Jauniešiem, uzaugot šādā vidē, kur pornogrāfija ir kļuvusi par kultūras sastāvdaļu, mainās attieksme pret seksuālu pakalpojumu patērēšanu, un tas nekādā veidā nevar veicināt cilvēku tirdzniecības, prostitūcijas un vardarbības pret sievietēm novēršanu.

⁵² Blumberga S., Zālite R. Seksualitāte kā reklāmas virzītājspēks.//Psiholoģijas Pasaule. – 2005, marts.

⁵³ Knudsen V. S., Sørensen A. D. Youth, Gender and Pornography, NIKK Magasin: Sexualization of Public Space. – 2004. – No. 3.

5. 6. Riska grupas un situācijas

Visvairāk vardarbības, seksuālas izmantošanas un cilvēku tirdzniecības riskam ir pakļautas sievietes un bērni. Pārējās riska grupas ir:

- ◆ cilvēki ļoti nabadzīgās valstīs un reģionos;
- ◆ vientuļās mātes;
- ◆ bērni, sevišķi bāreņi, ielas bērni;
- ◆ sievietes līdz 25 gadu vecumam;
- ◆ kara darbības zonās dzīvojošie cilvēki;
- ◆ cilvēki ar zemu izglītības līmeni;
- ◆ etniskās minoritātes un iezemieši.

Īpašā situācijā atrodas pusaudži, kas aizbēguši no mājām, dzīvo uz ielas, dzīvo nabadzībā vai ir konfliktā ar savu ģimeni. Šādā situācijā viņi ir ļoti viegli ietekmējami un pakļaujami dažādām nelikumīgām darbībām, kas apdraud viņu drošību. Brīdī, kad pusaudzim pietrūkst tuvu cilvēku mīlestības un drošības sajūtas, pietiek ar pavisam mazu grūdienu, lai zaudētu pašcieņu un dzīves mērķi. Tādēļ nav runa tikai par sociālā riska ģimenēm, pietiek ar problēmām ļoti labā un līdz šim stabilā ģimenē vai ar ģimenes izjukšanu. Situācijā, kad pusaudzis, iespējams, nesaņem pietiekami daudz uzmanības, viņa vajadzības netiek apmierinātas un attiecības ir traumētas, pusaudzis ir pakļauts riskam kļūt par upuri.

Ja vecāki ir ilgstoši bezdarbnieki un ģimene dzīvo nabadzībā, vecāki zemo ienākumu dēļ nav spējīgi parūpēties par ģimenē augošajiem bērniem un pusaudžiem.

Ļoti augsta riska grupa ir ielu bērni. Vervētāji iegūst pusaudžu, kuri nedzīvo ģimenē, kuriem nav pastāvīga mājokļa un kuri nesaņem pieaugušu cilvēku atbalstu, uzticību un izmanto to savā labā.

Pusaudži, kas lieto narkotiskās vielas un nonākuši to atkarībā, meklējot iespējas iegūt papildu līdzekļus narkotisko vielu iegādei, daudz vieglāk pakļaujas šaubīgiem piedāvājumiem un ir viegli ietekmējami. Tas pats attiecas uz pusaudžiem, kas ir atkarīgi no azartspēlēm un tādējādi nonākuši parādos.

Dažās valstīs īpašam riskam ir pakļauti atsevišķu etnisko grupu un iezemiešu bērni, kurus izolējusi sabiedrības attieksme.

Sievietes un bērni, baidoties par savu, citu ģimenes locekļu drošību un nākotni, finansiālo situāciju, sabiedrības attieksmi, mēdz palikt prostitūcijā, atgriezties pie vardarbīga vīrieša, noliegt vardarbību un pat aizstāvēt varmāku.

Sievietes un bērni piekrīt varmācīgai attieksmei, jo:

- ◆ viņiem ir bail no varmākas,
- ◆ viņi jau ir pieraduši pie varmācīgas attieksmes,
- ◆ viņiem ir iepriekšēja seksuālas vai psiholoģiskas vardarbības pieredze,
- ◆ ir finansiāli atkarīgi no varmākas,
- ◆ ir pakļauti dzimuma, rasu un seksuālajai diskriminācijai,
- ◆ ilgstošas izmantošanas rezultātā nesaskata sev citu kā vien seksuālo vērtību un uzskata izveidojušos situāciju par normālu.

5. 7. Drošības pasākumi

Ņemot vērā straujo Latvijas iedzīvotāju skaita pieaugumu, kas darba meklējumos dodas uz ārvalstīm, pirms došanās uz ārzemēm tūrisma, darba vai mācību nolūkā vēlams rūpīgi novērtēt pieejamo informāciju un iespējamo risku. Lai izvairītos no nepatīkamām situācijām un lieki neriskētu, iespējams sagatavoties laikus, vēl esot Latvijā:

- ◆ Uzmanīgi jāpārbauda darba, studiju, tūrisma piedāvājumi ārzemēs. To vidū atrodami gan uzticami, gan viltus piedāvājumi.
- ◆ Jāpaziņo ģimenei un draugiem par savu došanos uz ārzemēm. Dažreiz piedāvājumi tiek izteikti ar nosacījumu, ka nav laika apdomāties, jo darba vai studiju vietu var atdot citam, tādēļ ceļā jānodod tuvāko dienu laikā. Dažkārt steigā mēdz aizmirst par piedāvājuma aizdomīgumu un daudziem drošības apsvērumiem.
- ◆ Jāpiezvana mērķa valsts vēstniecībai Latvijā, lai noskaidrotu uzturēšanās un darba nosacījumus izvēlētajā valstī, jo atļautais bezvīzu uzturēšanās ilgums valstīs atšķiras. Tāpat atšķiras nosacījumi attiecībā uz darbu,

dažās valstīs darba atļauja jāsaņem jau pirms ieceļošanas, citās iespējams ieceļot un darbu meklēt uz vietas.

- ◆ Ja došanās uz ārzemēm saistīta ar strādāšanu, pirms saistību noslēgšanas ar kādu firmu Uzņēmumu valsts reģistrā un Nodarbinātības valsts aģentūrā jānoskaidro, vai firma ir legāla un tai ir licence, kas ļauj nodarboties ar darbā iekārtošanu.
- ◆ Jānoformē pēc iespējas detalizētāks darba līgums, kurā minēti abu pušu pienākumi un tiesības. Dodoties strādāt, mācīties vai stažēties, jāparūpējas par to, lai līgums ar nākamo mācību iestādi, stažēšanās organizāciju vai darba devēju tiktu uzrakstīts saprotamā valodā, ietverot pēc iespējas konkrētāku informāciju par darba vai mācību apstākļiem, vietu, atalgojumu, ēdināšanu, brīvo laiku u. tml. Līguma kopiju vēlams atstāt arī tuviniekiem.
- ◆ Jāapdrošina sava veselība un arī dzīvība. Latvijas valsts budžetā nav paredzēti līdzekļi cietušās personas transportēšanai uz Latviju, tādēļ apdrošināšana ir ļoti svarīgs nosacījums personas smagas saslimšanas, nelaimes un nāves gadījumos. Pretējā gadījumā visas izmaksas sakarā ar medicīniskās palīdzības sniegšanu jāsedz pašam cietušajam vai viņa tuviniekiem. Ja persona ir apdrošinājusies, nepieciešamības gadījumā palīdzību sniedz attiecīgā apdrošināšanas kompānija saskaņā ar noslēgto apdrošināšanas līgumu.
- ◆ Jāatstāj tuviniekiem vai draugiem sīka informācija par atrašanās vietu ārvalstīs, norādot adresi un tālruņa numuru.
- ◆ Vēlams tuviniekiem atstāt pasēs kopiju un dažas fotogrāfijas, kas pasēs nozaudēšanas gadījumā ļautu Latvijā ātri noskaidrot personību un noformēt atgriešanās apliecību.
- ◆ Jāvienojas ar draugiem vai tuviniekiem, kad un kādā veidā notiks sazināšanās, lai informētu par ceļojuma gaitu. Vēlams vienoties arī par kādu frāzi (piemēram, "Šodien no rīta atkal bija apmākušās debesis"), kura tiks lietota tikai krīzes situācijās, kad tiešā veidā lūgt palīdzību var būt neiespējami. Tas var būt noderīgi, ja persona ir kļuvusi par cilvēku tirdzniecības upuri un telefonsarunas ar tuviniekiem ir ierobežotas un tiek kontrolētas, neļaujot stāstīt patiesību par darba veidu un apstākļiem.
- ◆ Jānoskaidro tuvākās Latvijas pārstāvniecības adrese un tālruņa numurs.
- ◆ Jāņem līdzi ceļošanas (lidmašīnas, vilciena biļešu, viesnīcas rezervācijas u. c.) un personu apliecinošu dokumentu kopijas. Dokumentu nozaudēšanas gadījumā būs iespējams pierādīt, ka tādi konkrētajai personai ir bijuši, un to atjaunošana prasīs mazāk laika.
- ◆ Jāņem līdzi nauda vismaz dažām pirmajām nedēļām vai jātur slepenībā un nevajag tērēt naudu atpakaļceļa biļetei, ja vien tā jau nav iegādāta.
- ◆ Pēc iespējas jāapgūst paši elementārākie vārdi attiecīgajā svešvalodā un jāpaņem līdzi sarunvalodas vārdnīca vai vismaz jāsaģatavo nepieciešamākās frāzes.

Šādi pasākumi sniedz ceļotājam drošības sajūtu un atvieglo sarežģītu situāciju atrisināšanu, kā arī dod iespēju saņemt ātrāku un efektīvāku palīdzību ekstremālās situācijās. Tie palīdz arī samazināt vai pat izvairīties no finansiālā un morālā kaitējuma.

Nonākot nepatīkamā situācijā, kas saistīta ar vardarbību un cilvēku tirdzniecību, pēc padoma var doties pie speciālistiem:

- ◆ sociālajā dienestā;
- ◆ policijā un citās tiesībsargājošajās institūcijās;
- ◆ Latvijas valsts pārstāvniecībā, kā arī citu valstu diplomātiskajā korpusā;
- ◆ sabiedriskajās organizācijās;
- ◆ izglītības iestādēs;
- ◆ baznīcās.

6. Dzimumu līdztiesības principa integrēšana mācību procesā

Viens no mūsdienu izglītības pamata uzdevumiem ir kultūru daudzveidības apzināšanās un starpkultūru izglītība. Runājot par starpkultūru izglītību, Latvijā ar to vispirms saprot starpetniskās attiecības. Taču ne mazāk nozīmīgs kultūru daudzveidības aspekts ir dzimums.

Dzimums ir viena no pamata kategorijām, kā mēs apzināti vai neapzināti kategorizējam cilvēkus. Stereotipi un dzimumu lomas ietekmē mūsu domas un mijiedarbību smalkā, tomēr pamanāmā veidā. Dzimuma īpatnību

ietekme uz mācību procesu klasē ir populārs izglītības pētījumu un diskusiju temats. To mērķis ir rosināt skolotājus apzināties, ka sociālais dzimums ietekmē ne tikai to, ko mēs mācām, bet arī to, kā mācām un kā skolēni iemācās, un meklēt stratēģijas, kurām sekot, lai izturētos pret skolēniem līdztiesīgi un veicinātu katra skolēna aktivitāti klasē.

Tas, ko māca klasē un kā to dara, var stiprināt izplatītos stereotipus vai kalpot kā stereotipu apšaubīšanas līdzeklis. Tomēr pašlaik šāda iespēja netiek pilnībā izmantota, un skolu sistēma, iespējams, vairāk atbalsta stereotipus, nekā liek tos apšaubīt.⁵⁴

Pētnieki dzimumu atšķirības ir centušies izskaidrot un pamatot gan ar ģenētiskām atšķirībām, gan dzimumlomu socializāciju. Pētījumi pierāda,⁵⁵ ka bioloģiskais dzimums meiteņu un zēnu mācību sasniegumu atšķirības iespaido mazāk nekā par 5%. L. K. Emfingers, rakstot par dzimumu līdztiesību,⁵⁶ pamato, ka, lai arī ir pierādīts, ka starp dzimumiem pastāv bioloģiskas atšķirības, mēs nevaram to ietekmēt un to iespaids arī nav tik nozīmīgs. Tādējādi, apzinoties, ka vislielākais iespaids uz mācību sasniegumu atšķirībām ir dzimumu lomu socializācijai, uz to arī jākoncentrē uzmanība, ja izvirzām mērķi kaut ko mainīt un nodrošināt līdztiesību.

Dzimumu lomu apguve un attīstība var notikt divos veidos: dabiski un plānoti. Dabiskā veidā pārmaiņas, kas ietekmē skolēnu dzimumsociālās lomas, notiek mūsdienu politiskās, sociālās un ekonomiskās attīstības gaitā, mainoties dzīvesveidam un vērtīborientācijai. (Cilvēktiesību kustība ir šādu dabiskā ceļā attīstījušos pārmaiņu piemērs.) Skolās tiek skartas laikmetīgās tēmas, veicinot mūsdienīgu un mainīgu sociālo lomu attīstību. Tas notiek bez apzinātas, mērķtiecīgas skolotāja darbības. Plānota ietekme paredz īpašus uzdevumus, lai pārmaiņas veicinātu:

1. Pārliecināties, vai skolēniem ir vienādas iespējas izmantot mācību resursus un piedalīties mācību aktivitātēs.
2. Veicināt mainīgu lomu izpratni, analizējot un pārveidojot mācību programmas, grāmatas, mācīšanas paņēmienus un vērtēšanu.
3. Izstrādāt jaunas programmas un mācību materiālus, kas veicina mainīgu dzimumlomu apguvi un karjeras izvēles iespējas.
4. Veltīt īpašu uzmanību vērtīborientācijai un attieksmju veidošanai. Tas attiecas ne tikai uz skolēniem, bet arī uz vecākiem un izglītības kvalitātes vērtētājiem.
5. Mācīt gan skolēniem, gan skolotājiem jaunus/citādus uzvedības modeļus. Īpaši pievērst uzmanību dzimumu līdztiesības un dzimumsociālo lomu mainīguma izpratnei.

Skolotāju sagatavošanas metodikā⁵⁷ ir norādīts, ka dzimumu līdztiesību skolās vidē var veicināt trijos līmeņos: mācību programmas, saskarsmes un personiskajā līmenī.

6. 1. Mācību programmas līmenis

Programmas līmenī skolotājam jādomā, kā mācību saturs nodrošina līdzvērtīgu zināšanu un prasmju apguvi ikvienam skolēnam, lai mācību saturs un pieejamie resursi ne tikai izslēgtu dzimuma stereotipus, bet arī veicinātu dzimuma līdztiesību.

Skolotājam jāizanalizē standarta prasības, jānovērtē, vai mācību materiāli gan tieši (mācību priekšmeta obligātais saturs, ko nosaka standarts), gan netieši (tekstu izvēle un to saturs, mācību uzdevumi un grāmatas dizains) veicina dzimumu līdztiesību, tas ir: vai sievietes un vīrieši ir vienlīdz pārstāvēti skaitliski, kādas profesijas viņi pārstāv, kādas darbības veic, cik patstāvīgi var lemt par savu dzīvi. Skolotājam jābūt gatavam klasē pievērst uzmanību un reaģēt uz mācību materiāliem, kuros atspoguļoti dzimumstereotipi.^{58, 59}

Ko skolotāji dara un var darīt?

Pētījumā par dzimumu līdztiesības nodrošināšanu izglītības sistēmā uz jautājumu skolotājiem: "Kā jūs reaģējat uz sastaptajiem dzimumu stereotipiem mācību grāmatās?" – tika iegūtas šādas atbildes:

⁵⁴ Neimane A. Dzimumu līdztiesības principa integrēšana praksē. – Rīga: ANAP, 2004.

⁵⁵ Hyde J. How large are cognitive gender differences? // American Psychologist. – 1981. – 36.

⁵⁶ Current Issues and Trends in Education. / Ed. J. Aldridge, R. Goldman. – Boston, MA: Allyn&Bacon, 2002.

⁵⁷ Cohen L., Manion L., Morrison K. A Guide to Teaching Practice. – 4th ed. – London, New York: Routledge, 2002.

⁵⁸ Vadlīnijas par dzimumu līdztiesības principu ievērošanu mācību grāmatās. Vadlīnijas mācību grāmatu veidotājiem: dzimumu līdztiesības principu integrēšana mācību grāmatās. – Rīga, Labklājības ministrija, 2005.

⁵⁹ Vadlīnijas mācību grāmatu vērtēšanai no dzimumu līdztiesības aspekta. – Rīga, Labklājības ministrija, 2005.

- ◆ “Paskaidroju bērniem vēstures posma īpatnības.”
- ◆ “Uzsveru laikmeta specifiku; ka agrāk tā bija, taču mūsdienās tas tā vairs nav. Akcentēju, ka mūsdienās iespējas ir daudz līdzvērtīgākas.”
- ◆ “Minu piemērus no dzīvesstāstiem, ka vienmēr tā nav.”
- ◆ “Jautāju bērniem, kā ir viņu ģimenē.”
- ◆ “Piemeklēju citus tekstus. Mainu uzdevumus, metodes.”

Tika saņemtas arī šādas replikas: “Neko, kas tad man būtu jādara...” – un līdzīgas atbildes. Vairākkārt tika saņemti arī pretjautājumi, kā skolotājam praktiski rīkoties, lai mainītu esošos dzimumu stereotipus.

Virdžīnijas universitātes (ASV) skolotāju resursu centra mājaslapā⁶⁰ doti šādi ieteikumi:

Skolotājs apzināti var izvēlēties mācību materiālus, kas veicina dzimumu līdztiesības izpratni un līdzvērtīgu attieksmi:

- ◆ izmantojot mācību materiālus (tekstus, mācību grāmatas, darba lapas, audio un video materiālus), kuru autores ir sievietes,
- ◆ izmantojot mācību materiālus, kas atspoguļo sievietes kā līderes,
- ◆ izmantojot mācību materiālus, kas atspoguļo nosvērtus, mierīgus, neagresīvus vīriešus,
- ◆ izmantojot mācību materiālus, kas atspoguļo sievietes un vīriešus netradicionālās, mūsdienīgās lomās,
- ◆ izmantojot mācību materiālus, kas skar dzimuma līdztiesības jautājumus.

Pētnieki norāda, ka vairākos aspektos skolas vidē dzimumu atšķirības tiek uzsvērtas vairāk nekā reālajā pasaulē. Skolas vidē notiek skolēnu dalīšana un nošķiršana atbilstīgi dzimumam (rotaļu vietas, sporta nodarbības, ģērbtuves, mājturības darbnīcas, skolēnu saraksti, skolēnu formas) un ievirzīšana atšķirīgās jomās un tādējādi arī karjeras izvēles iespējās, piedāvājot novecojušu lomu modeļus un nespējot rosināt skolēnus pārvarēt dzimuma lomu stereotipus. Skolā mudina valkāt pārspīlēti atšķirīgu apģērbu, apgūt atšķirīgus izturēšanās modeļus un lietot atšķirīgu valodu.

6. 2. Saskarsmes līmenis

Šis līmenis attiecas uz pedagoģijas un mācību procesa organizācijas jautājumiem. Skolotājam vajadzētu izvēlēties grupēšanas un mijiedarbības formas, plānot mācīšanas un mācīšanās stilus, kas ņemtu vērā un nepieļautu diskrimināciju, aizspriedumus, uzņēmānos, aizskaršanu vārdiem vai fiziski, varas ļaunprātīgu izmantošanu.

Praktiski tas nozīmē pievērst uzmanību, piemēram, kārtībai, noteikumiem, kas nosaka skolēna vietu klasē (kur skolēns sēž un ar ko), resursu pieejamībai, iespējām kontaktēties ar skolotāju.

Nereti zēniem pievērš vairāk uzmanības, pat ja viņi nesēž tuvu skolotājam, turpretim meitenēm jāatrodas tuvumā, lai skolotājs viņām pievērstos. Pētījumos secināts, ka zēniem pievērš divreiz vairāk uzmanības nekā meitenēm, ja skolotāja ir sieviete, un desmit reizi vairāk, ja skolotājs ir vīrietis.

Organizējot mācību darbu klasē, skolotājam jāpievērš uzmanība, kam un cik daudz un bieži viņš vai viņa uzdod jautājumus, kādus jautājumus uzdod zēniem un meitenēm – piemēram, vai zēniem netiek jautāti augstāka domāšanas līmeņa jautājumi nekā meitenēm vai otrādi, vai vieniem netiek jautāti vairāk atvērti jautājumi, citiem slēgta tipa jautājumi, – un kā skolotājs reaģē uz atbildēm.

Skolotājam būtu jāuzdod vienlīdz rosinoši jautājumi, jāpiedāvā vienlīdz stimulējoši uzdevumi, jāizvirza līdzvērtīgas prasības mācību satura apguvei, jādod vienlīdzīgas tiesības un iespējas diskutēt.

Skolotājam jāpārdomā, kā viņš vai viņa reaģēs uz incidentiem klasē, kas saistīti ar dzimumu: piemēram, apsūkāšanos, rupju vārdu lietošanu, fizisku aizskaršanu, vai tam, ka zēni dominē noteiktās aktivitātēs, piemēram, izmantojot datoru, konstruējot modeļus, bet meitenes – mājturības stūrīti bērnu dārzā. Dominēšana neattiecas tikai uz pavadīto laiku, bet arī uz mācību darbību saturisko aspektu.

Skolotājam jāpārdomā, kādas atzinības izpausmes un soda sankcijas viņš izmanto – vai tās atšķiras atkarībā no dzimuma, vai nav nepieņemamas.

⁶⁰ Teaching a Diverse Student Body: Practical Strategies for Enhancing our Students' Learning. Part II. Gender Dynamics in the Classroom. – http://trc.virginia.edu/Publications/Diversity/II_Gender_Dynamics.htm

Vairāki pētnieki atzīst, ka skolās pastāv neformāla, bet spēcīga dzimumatšķirības ideoloģija.⁶¹ Šīs netiešās "mācības" sauc par slēpto mācību programmu (*hidden curriculum*) – tā attiecas uz dzimumu lomām un dzimumu normām, kuru mācīšana nav iekļauta oficiālajā mācību plānā un kas tiek iemācītas, bieži vien to neapzinoties ne skolotājiem, ne skolēniem. Lielākoties šajās normās ir dzimumu stereotipi.

6. 3. Individuālais līmenis

Individuālajā līmenī skolotāja uzdevums būtu veicināt katra skolēna pašpārlicinātību neatkarīgi no dzimuma, palīdzot izvirzīt reālus mērķus, uzņemties atbildību par savu dzīvi, celt pašvērtējumu, apgūt uzvedības normas grupā un to, kas ir un kas nav pieņemami attiecībā ar vienaudžiem. Skolotājs varētu dot ievirzi, kā reaģēt uz neatbilstošu uzvedību, kā reaģēt uz starpgadījumiem, komentāriem un uzvedību, kas saistīti ar dzimumu (nav obligāti pašam, bet ar citu palīdzību), apzināties, kā pašiem kļūt par aktīviem pilsoņiem.

6.1. attēls

Pašpārbaudes jautājumi skolotājam

Dzimumu līdztiesība praksē – jautājumi diskusijai un pārdomām

- ◆ Cik daudz laika es veltu, lai reaģētu uz zēnu un meiteņu destruktīvu uzvedību?
- ◆ Kā es varētu novērtēt laiku, ko klasē veltu zēniem un meitenēm (kādas situācijās, cik daudz)?
- ◆ Vai es sagaidu, ka meitenes būs klusākas un labāk uzvedīsies?
- ◆ Vai es uzskatu, ka zēni ir radošāki, viņiem piemīt izdoma un iztēle?
- ◆ Vai es uzskatu, ka meitenes ir iejūtīgākas un atbildīgākas?
- ◆ Vai es uzskatu, ka zēni ir stiprāki un agresīvāki?
- ◆ Vai es uzskatu, ka meitenēm labāk padodas valodas, bet zēniem matemātika un dabaszinātnes?
- ◆ Vai es pamanu, ka biežāk komentēju meiteņu ārējo izskatu?
- ◆ Vai es kādreiz izmantoju dzimumu kā grupēšanas principu?
- ◆ Vai es kontrolēju savu valodu, vai es cenšos izslēgt dzimumu diskriminējošus jēdzienus vai atsauces?
- ◆ Vai visus darbus klasē veic gan zēni, gan meitenes?
- ◆ Vai kādreiz dažādām aktivitātēm manās stundās tiek veidotas atsevišķas zēnu un meiteņu grupas? Ja jā, vai tam tiek pievērsta uzmanība refleksijas daļā?
- ◆ Kādu uzvedību es slavēju un kādu nosodu zēniem, un kādu meitenēm?
- ◆ Kā es varu veicināt citus uzvedības modeļus, piemēram, rosināt meitenes piedalīties vai zēnus klausīties?

Šie plašie uzdevumi nozīmē, ka skolotājam vajadzētu attīstīt skolēna pašapziņu un prasmi apzināties savu esošo dzīves situāciju, analizējot savu personisko vēsturi un situācijas kultūrsociālos, ekonomiskos un, iespējams, politiskos cēloņus. Tas nozīmē – skolotājam vajadzētu censties sekmēt to, lai katrs skolēns neatkarīgi no dzimuma pilnībā izmantotu savu potenciālu.

Metodika piedāvā jautājumus un padomus skolotājam (skat. 6.1., 6.2. att.), lai novērtētu savu attieksmi un rīcību no dzimumu līdztiesības aspekta. Izvērtējot savas atbildes, skolotājs var veidot individuālu plānu, kā uzlabot savu darbu, lai veicinātu dzimumu līdztiesības principu nodrošināšanu klasē.

⁶¹ Connell R. W. *The Men and the Boys*. – Cambridge: Polity, 2000.

6.2. attēls

Iekļaujošas, dzimumlīdztiesīgas izglītības pamatprincipi

- ◆ Neatstājiet bez uzmanības spējīgus, betklus skolēnus.
- ◆ Sekojot līdz skolēnu darbam, vienlīdz pievērsiet uzmanību gan zēniem, gan meitenēm.
- ◆ Sniedziet līdzvērtīgu un konkrētu atgriezenisko saiti gan zēniem, gan meitenēm.
- ◆ Sekojiet līdz mācību darbam klasē un nodrošiniet, lai diskusijās nedominētu agresīvie skolēni.
- ◆ Dažādojiet mācību darba formas, līdzās sacensības garam iekļaujot sadarbību.
- ◆ Izvērtējiet mācību programmu un mācību resursus un iekļaujiet sieviešu pieredzi – plašāk nekā tikai stereotipiskus modeļus.
- ◆ Palieliniet laiku, kuru jūs atvēlat skolēnam atbildes formulēšanai.
- ◆ Nepieļaujiet dzimumu aizskarošas valodas lietošanu diskusijās vai tekstos, kas tiek izdalīti klasē.
- ◆ Nelieciet meitenēm veikt aktivitātes, kuras jūs neliktu veikt zēniem, un otrādi.

Literatūras saraksts

- ANO Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību protokols par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to. // Latvijas Vēstnesis. – 2002. – Nr. 127. – 6. sept.
- ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. – <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/vispcd.htm>
- Bērnu tiesību aizsardzības likums. Pieņemts Saeimā 1998. gada 19. jūnijā. Publicēts: Latvijas Vēstnesis. – 1998. – Nr. 199/200. – 8. jūl.
- Blumberga S., Zālīte R.* Seksualitāte kā reklāmas virzītājspēks. // Psiholoģijas Pasaule. – 2005, marts.
- Butler S. J.* Myths and Realities about the UN's Work with Women and Children, Ecumenical Women 2000+. – <http://www.ecumenicalwomenun.org/religionrights/childrensrights/>
- Cohen L., Manion L., Morrison K.* A Guide to Teaching Practice. – 4th ed. – London, New York: Routledge, 2002.
- Connell R. W.* The Men and the Boys. – Cambridge: Polity, 2000.
- Current Issues and Trends in Education. / Ed. J. Aldridge, R. Goldman. – Boston, MA: Allyn&Bacon, 2002.
- Derks A.* Combating Trafficking in South-East Asia. // IOM Migration Research Series. – 2000.
- Dzimumu līdztiesība Latvijā. Aptaujas rezultātu analīze. – Latvijas fakti, 2004. – www.medijuprojekts.lv
- Dzimumu līdztiesības principa integrēšana praksē. Rokasgrāmata. – Rīga, UNDP, 2003.
- Ekberg S. G.* The International Debate about Prostitution and Trafficking in Women: Refuting the Arguments. // Seminar on the Effects of Legalisation of Prostitution Activities – a Critical Analysis. – Stockholm, 2002.
- Hyde I.* How Large are Cognitive Gender Differences? // American Psychologist. – 1981. – 36.
- Iedzīvotāju izpratne un attieksme pret dzimumu līdztiesības jautājumiem. Latvijas iedzīvotāju aptauja. – SKDS, 2001.
- Iedzīvotāju reproduktīvā veselība. Pārskats par situāciju Latvijā (1997–2003). – Rīga: ANO Iedzīvotāju fonds, Latvijas Ģimenes plānošanas un seksuālās veselības asociācija "Papardes zieds", 2003.
- Jauno tehnoloģiju atkarības izplatība jauniešu vidū Rīgā. Rīgas Narkomānijas profilakses centra pētījums. – 2004.
- Kavasa D. Latvijas likumdošanas analīze dzimtes jautājumu perspektīvā. – 1999.
- Kā dzīvosim Latvijā 2015. gadā? Ziņojums par tūkstošgades attīstības mērķiem Latvijā. – Rīga: ANO Latvija, 2005.
- Knudsen V. S., Sørensen A. D.* Youth, Gender and Pornography. // NIKK Magasin: Sexualization of Public Space. – 2004. – No. 3.
- Kohlberg L.* A Cognitive-Development Analysis of Children's Sex Role Concepts and Attitudes. – Stanford University Press, 1966.
- Koncepcija dzimumu līdztiesības īstenošanai. Akceptēta Ministru kabinetā 2001. gada 16. oktobrī.
- Neimane A.* Dzimumu līdztiesības principa integrēšana praksē. – Rīga: ANAP, 2004.
- Neimane A.* Latvijas sabiedriskās politikas analīze no dzimumu perspektīvas. – 1999.
- Latvijas iedzīvotāju laika izlietojums. – Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2005.
- Latvijas Republikas ziņojums par 1979. gada 18. decembra Konvencijas par jebkuras sieviešu diskriminācijas izskaušanu izpildi Latvijā Republikā laika posmā līdz 2002. gada 1. janvārim.
- Pičukāne E., Ķikule I., Zemīte S.* Dzimumu lomu attēlojums mācību grāmatās latviešu valodā. – Rīga, Latvijas Dzimumu līdztiesības apvienība, 2002. – http://www.politika.lv/polit_real/files/lv/zinojums_dzimgram.pdf
- Pusaudžiem par intīmo. Rokasgrāmata skolotājiem. ANO Attīstības programma. – Izglītības un zinātnes ministrija, 2003.
- Rīgas pilsētas iedzīvotāju alkoholisko dzērienu lietošanas paradumi un attieksme pret alkohola izplatības ierobežojumiem. Rīgas Narkomānijas profilakses centra pētījums. – 2002.
- Rokasgrāmata vienaudžu izglītotājiem: HIV/AIDS un reproduktīvā veselība. – Rīga: ANO Attīstības programma, Izglītības un zinātnes ministrija, 2005.
- Sievietes un vīrieši Latvijā. – Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2003.
- Situācijas analīze izglītībā par dzimumu līdztiesības jautājumiem. – Rīga: Labklājības ministrija, 2005. – http://www.lm.gov.lv/doc_upl/Zinojums_dz_l_situacija_izglitiba.pdf
- Sociālā darba terminoloģijas vārdnīca. – Rīga: Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskola "Attīstība", 2000.
- Teacing a Diverse Student Body: Practical Strategies for Enhancing our Students' Learning. Part II. Gender Dynamics in the Classroom. – http://trc.virginia.edu/Publications/Diversity/II_Gender_Dynamics.htm
- Vadlīnijas mācību grāmatu veidotājiem: dzimumu līdztiesības principu integrēšana mācību grāmatās. – Rīga, Labklājības ministrija, 2005.
- Vadlīnijas mācību grāmatu vērtēšanai no dzimumu līdztiesības aspekta. – Rīga, Labklājības ministrija, 2005.
- Vardarbība – Kas ir vardarbība? – Latvijas Sarkanais Krusts. – <http://www.redcross.lv/jaunatne/index.php?cat=4&sub=2>

Whose perspective? A Guide to Gender Sensitive Analysis of the Media. – Kingston: Women's Media Watch Jamaica, 1998.

Women's issues. Facts About Gender Stereotypes. – <http://womensissues.about.com/od/genderstereotypes/a/aagenderstereo.htm>

Youth Friendly Services: Manual for Service Providers. – New York: EngenderHealth, 2002. Latviski pirmo reizi publicēts šādā izdevumā: Pusaudžiem par intīmo: rokasgrāmata skolotājiem. – Rīga: ANO Attīstības programma, Izglītības un zinātnes ministrija, 2003.

Костикова И. В. Введение в гендерные исследования. – Москва, 2005.